

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

37e jaargang nr. 7 september

1996

Met o.a. een Kleio-
gesprek over Jacob van Maerlant,
de bespreking van drie methoden
voor de basisvorming en
informatie over 'Middeleeuwse kastelen in Limburg'

VGN

kleio

Algemeen Bestuur

Mw. H. Budé-Janssens, *voorzitter (externe en buitenlandse contacten, Platform VVVO, CITO/CEVO, inter-commissie, publiciteit), Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070-32 77 923. Fax. 070-3201298*

Mw. M.E. Hielkema *vice-voorzitter (didacticiteiten, lerarenopleidingen ULO, contacten met historische verenigingen, nascholing, omgevings-geschiedenis), Titiaanstraat 34, 1077 RJ Amsterdam. Tel. 020-66 44 060.*

H. Buskop, *1e secretaris (externe correspondentie, pabo en Clomatica), Sportlaan 370, 2566 LP Den Haag. Tel. 070-3648946. Werk: 070-3867272 Fax: 070-3877275*

Mw. E. Marrenga *2e secretaris (interne correspondentie, vrouwengeschiedenis en havo/vwo), Lange Leidse-dwarsstraat 212, 1017 NR Amsterdam. Tel. 020-62 77 126.*

J. Schopman, *Penningmeester (financiën, ledenwerving, lerarenopleiding HBO, OAC, contacten Kleio, Tweede Fase), Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 024-32 24 769.*

H. Kurstjens *(vbo/mavo), Nijenkamp 13, 6651 HG Druten. Tel. (privé) 0487-51 31 19.*

Mw. J.M.L. van Bakkum, *(volwasseneneducatie, beroepsonderwijs), Molvense erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-28 34 364.*

L. Janssen, *(bavo) Ananasstraat 1, 6543 ZH Nijmegen. Tel. 024-3786877.*

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1996 bedragen de contributies:

Bij bezoldiging tot en met HOS-schaal 10 f 95,-
Bij bezoldiging vanaf HOS-schaal 11 f 115,-
VBO/MAVO-docent met drie of meer vakken f 65,-
Bij minder dan 16 uur f 80,-
Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten) f 45,-
Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) f 85,-
Partnerlidmaatschap f 140,-

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio.
Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent.
Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1996 kost een abonnement:

Binnenland	f 100,-
Buitenland, binnen Europa	f 125,-
Buitenland, buiten Europa (luchtpost)	f 135,-
Losse nummers	f 10,-

In Kleio kan geadverteerd worden.
Prijzen:
1 pagina f 410,-
1/2 pagina f 325,-
1/4 pagina f 225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eind-redacteur.

VGN-giro: 128701 t.n.v. Penningmeester VGN, Den Haag.

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht. Tel. 030-28 92 580.*
R.P. Slotboom, *secretaris, Walcheren 137, 3524 ZS Utrecht. Tel. 030-28 95 982.*
B. Engbers, *Louise Kerlinghof 8, 3571 TR Utrecht. Tel. 030-2724010.*
J.L.G. van Oudheusden, *Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk. Tel. 0416-33 74 30.*
H.S.J. Jansen, *Hatertseweg 463, 6533 GH Nijmegen. Tel. 024-35 53 484.*
Mw. C. van Bortel, *Evieveland 6, 5422 AK Gemert. Tel. 0492-36 11 36.*
J. Trippensee, *Vesuvius 74, 3524 WX Utrecht. Tel. 030-2800543.*
Mw. T. Bogaerts-Stoopman, *eindredactie, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 030-68 83 576 Fax 030-68 88 459*

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en brieven kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

VAN DE REDACTIE

Deze route leidt je door een groot gedeelte van het gebied ten zuidwesten van Limoges. Als ik de dames van de VVW in Pompadour goed begrepen heb, bestaat de route nog niet zo lang. "Hij is leuk en leerzaam", zeiden ze ook nog. Maar honderd kilometer en drie rondleidingen verder had ik nog helemaal niks over Richard Leeuwenhart gehoord. We hadden ons intussen wel uitstekend vermaakt op de verschillende markten en kermissen.

Ieder jaar als leerlingen en/of ouders de schoolboeken komen ophalen, zeggen er altijd wel een paar: "Wat zien die geschiedenisboeken er tegenwoordig leuk uit". Daarna gaan ze verder met het doorbladeren van dat leuke boek. Over de inhoud hoor je zelden iemand. Over leuk en leerzaam en wat de overhand heeft, gaat deze Kleio. Hierin onder andere deel twee van de bespreking van de geschiedenisboeken voor de basisvorming. Daarnaast een bespreking van de tentoonstelling 'Middeleeuwse kastelen in Limburg', waar 'edutainment' een belangrijke rol speelt. En ook nog een

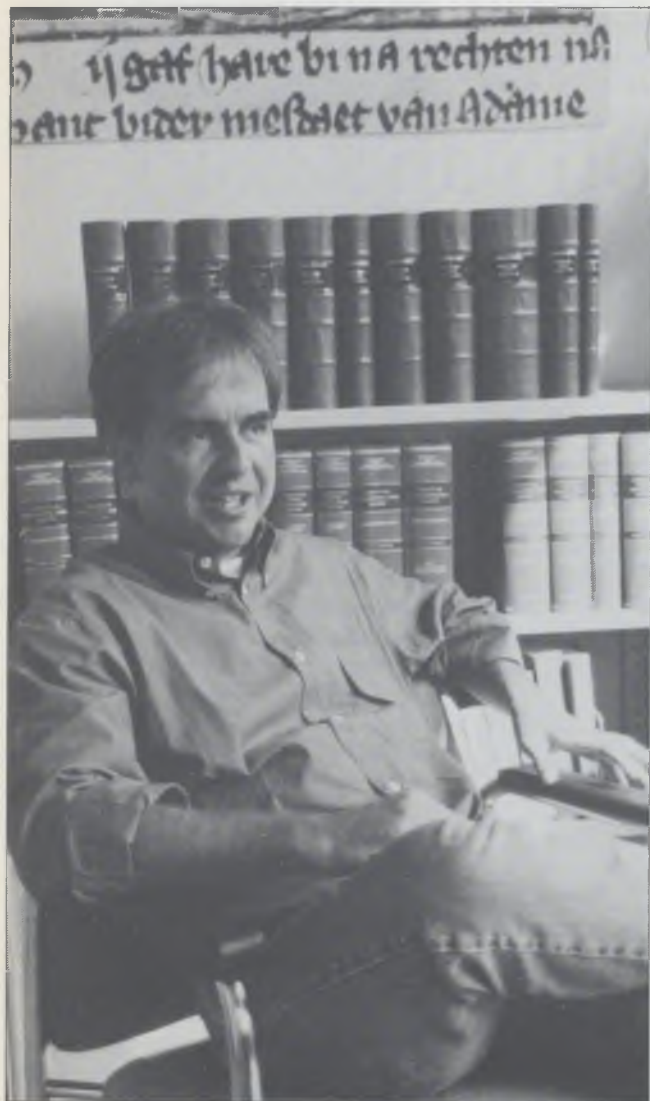
interview met Frits van Oostrom, die bekend is vanwege zijn leuke en leerzame boeken.

Wellicht ten overvloede: Uw reacties stellen we nog steeds zeer op prijs.

Wim Rongen

ISSN 0165-6449

In dit nummer

- 4 Jacob van Maerlant: een erflater van formaat - Jan van Oudheusden en Jos Trippenree**
Kleio-gesprek met Frits van Oostrom over diens nieuwste boek 'Maerlants wereld'.

- 11 Methodes voor de basisvorming - Carla van Bortel**
Bespreking van 'Stappen in de tijd', 'Toegang' en 'Toen voor Straks'

- 24 Boek van de maand**
Jan van Oudheusden bespreekt de biografie 'Stalin. Onthullingen uit de geheime prive-archieven' van Edward Radzinsky

- 28 Museumnieuws**
In deze nieuwe rubriek over musea en educatie bespreekt Wim Rongen de expositie 'Middeleeuwse kastelen in Limburg', een staaltje van educatie en amusement in het Limburgs Museum in Venlo.

En verder:

- 31 In 't kort en recensies**
38 Kleiokrant

Drie Historische Dagen
1-5-6 oktober 1996

Jacob van Maerlant een erflater van formaat

Frits van Oostrom
(l.) en
Jos Trippenzee (r.)

kleio

nummer 7/96
pagina's 4 en 5

De naam van de dertiende-eeuwse dichter Jacob van Maerlant roept bij menig geschoold Nederlander reacties op in de trant van: 'veelschrijver', 'zakelijke verteltrant', 'moralisme' en 'saaier dan Vondel of Bilderdijk'. De Leidse hoogleraar middelnederlandse letterkunde Frits van Oostrom schreef een sprankelend boek waarin een andere Maerlant naar voren komt. Tegelijk wordt een gevarieerd beeld gegeven van het politiek-culturele leven in Holland en

Vlaanderen in de tweede helft van de dertiende eeuw.

Na de publicaties van Umberto Eco en Le Roy Ladurie geeft het verkoopsucces van *Maerlants Wereld* het zoveelste signaal af, dat de middeleeuwen sterk in de belangstelling van een groot publiek staan. In enkele maanden tijd werden al meer dan tienduizend exemplaren verkocht.

Voor KLEIO vormen die verkoopcijfers op zich nog geen reden om met de auteur in gesprek te treden. Wél de onvolprezen kwaliteiten van *Maerlants Wereld*. Niet alleen is er sprake van een geraffineerde tekst-analyse, de lezer wordt meegevoerd in de wereld van de middeleeuwse adel, de kruistochten, de bedevaarten. Ook de politieke en economische geschiedenis van Holland en Vlaanderen wordt kleurrijk geschilderd.

Voeg daarbij het feit dat het om de oudste Nederlandstalige geschiedschrijver van ons land gaat; Van Maerlant is immers de auteur van de vermaarde *Spiegel Historiael*. En tenslotte doet zich het dwingende gegeven gelden, dat in 1998 en 1999 een van de twee onderwerpen voor het centraal examen geschiedenis zal luiden: 'Europa en de Buitenwereld (1150-1350)'. Geschiedenisdocenten doen er dus goed aan hun boekenplanken te gaan verrijken met werken over de middeleeuwse westerse cultuur en de beïnvloeding daarvan.

Maerlants Wereld verdient daar een ereplaatsje op.

Jan van Oudheusden en Jos Trippenzee

Frits van Oostrom, *Maerlants Wereld*. Prometheus, Amsterdam, 563 blz., prijs gebonden f75,-; paperback (zonder aantekeningen) f45,-.

Begin van het handschrift van *Spiegel Historiae* uit het bezit van de KB in Den Haag.

Weinig Nederlandse auteurs kunnen zich beroepen op zo'n omvangrijk oeuvre als Jacob van Maerlant. Alleen al *Spiegel Historiae* telt ruim 90.000 versregels. Tegelijk is er over de persoon Van Maerlant bijzonder weinig bekend. Maerlant ontving zijn opleiding waarschijnlijk in de Brugse St. Donaaskerk; was enkele jaren koster in het Hollandse Voorne; verhuisde daarna terug naar Vlaanderen, naar Damme. We weten niet wanneer hij gestorven is (vermoedelijk rond 1292) en zijn graf is nooit gevonden, al is er een grafmonument in Damme. Van Oostroms boek is dan ook geen biografie in de eigenlijke zin des woords. Het is een combinatie van kritische literatuurstudie, waarbij alle teksten van Maerlant zorgvuldig en in onderlinge vergelijking onder de loep worden genomen, én de creatie (zo men wil evocatie) van de wereld om Maerlant heen.

Van Oostrom beweegt zich met zijn aanpak dus op het raakvlak van neerlandistiek en geschiedschrijving. Hij combineert overigens ook twee andere dingen op zeer bedreven wijze: hij levert een proeve van wetenschappelijk onderzoek van hoog niveau, én hij vervat het resultaat van dit onderzoek in voor de geïnteresseerde leek alleszins begrijpelijke taal.

Hij mikt duidelijk op een breed publiek en levert het ene spitsvondige stijlbloempje na het andere af. Van zo'n fris proza kan menig historicus nog wat leren! Zo krijgt koning Arthur van Maerlant 'een vip-behandeling'. De *Spiegel*-uitgave van 1515 werd voorzien van 'ronkende geboortepapieren'. Even later merkt Van Oostrom op dat een 'verbond van lengte en versvorm Maerlant uit de markt preeft'. Het Hollandse Hof is een 'groepsportret met dame', waar gravin Aleide van Avesnes prijkt als 'een tante van formaat'.

En de mooiste: in de ogen van negentiende-eeuwse flaminganten was 'Maerlant de literaire strijdmakker van Breydel en De Coninck die met zijn pen zou hebben voorbereid wat zij per goedendag zouden voltooien'.

Je kunt zeggen, dat Van Oostrom zich bij het schrijven van *Maerlants Wereld* ook wat dit soort pittige taal betreft door zijn onderwerp laat inspireren. Van Maerlant schreef - in weerwil van het oude beeld - allerminst als een droogstoppel, maar vaak op het gezellige af. In zijn *Rijmbijbel* wordt Christus voor Pilatus geleid. Hij geeft geen antwoord op diens vragen. Maerlant maakt daarvan: 'Jhesus ne sprac ne ba no bu'.

Een echte historicus

Van Oostroms werkkamer kijkt riant uit op het stadscentrum van Leiden. Zonnestrallen van augustus, geschreeuw van meeuwen, boomgeruis en de geluiden van het verkeer op de Witte Singel dringen afwisselend het werkvertrek binnen. Aan de wand hangen vergrote afbeeldingen van miniaturen uit de Spiegel Historiae en andere Maerlantiaanse werken.

Voor Van Maerlant ging het in zijn geschiedwerk erom weer te geven 'hoe het werkelijk geweest was'. Als historicus denk je dan meteen aan Ranke. Toch heeft Van Maerlant een geheel andere opvatting van geschiedenis.

"Moeten we ons meteen in de geschiedtheorie begeven? Laat ik eerst dit zeggen: Ik heb nog gestudeerd in een tijd dat het helemaal niet vanzelfsprekend was, dat je voor een vak als middelnederlandse letterkunde veel met geschiedenis en geschiedwetenschap deed. Ooit waren die twee vakken - nederlands en geschiedenis - één; kijk maar naar Jan en Annie Romein. Toen zijn ze uit elkaar gegaan. Die scheiding is steeds groter geworden, ook toen ik zelf studeerde. Ik ben heel bewust nederlands gaan studeren, hoeveel belangstelling ik ook had voor geschiedenis. Geschiedenis moet voor mij altijd vastzitten aan taal. Ik vind een kasteel niet oninteressant, maar een tekst, ja dat is mijn eerste liefde. Vandaar mijn keus.

In mijn studietijd kwamen bij literatuurwetenschap natuurlijk wel historische teksten aan de orde, maar die werden sterk literair behandeld. Tamelijk los van de context. Men wilde sterk beklemtonen dat het literaire werk een op zichzelf staande eenheid was. Zodat zelfs de vraag naar wie die tekst geschreven had al aan de rand was van van eigenlijk mocht. Laat staan dat je mocht afvragen hoe die schrijver geleefd had. Dat

soort biografisme stond in een heel kwade reuk. Het slechte voorbeeld was altijd Achterberg die over zijn gestorven geliefde schreef omdat hij zijn hospita had vermoord.

In de studie Nederlands had het vak geschiedenis nog wel een zekere status. In het klassieke kandidaats was geschiedenis een verplicht bijvak. Maar het heeft een marginale positie verkregen. Het is ineengeschrumpeld tot een soort verplicht nummer. Het had niets met de studie Nederlands te maken. Dat was het klimaat.

Geleidelijk aan is dat tij enorm gekeerd, bij mij zelf in de eerste plaats. Nu hebben die twee vakken, zeker vanuit de literatuur uit bezien, weer veel meer met elkaar te maken. Niet dat de literaire kant van oude teksten ons niet meer interesseert. Maar het is ontegenzeggelijk zo, dat juist de historische dimensie extra de aandacht krijgt. Soms zelfs zo veel dat men vindt - dat is bijvoorbeeld soms de kritiek op Herman Pleij - dat te weinig aan het puur literaire en teveel aan het algemene cultuurhistorische verhaal wordt gedaan. Ik zit dan iets dichter op de literatuur, maar niettemin met een sterk historische dimensie. Mijn gang naar de geschiedwetenschap dateert eigenlijk van na mijn afstuderen.

Maar goed: ja natuurlijk is Maerlants geschiedopvatting iets heel anders dan die van Ranke. In de eerste plaats voelt hij zich al helemaal niet geroepen om zich theoretisch te verantwoorden. Waarom zou hij ook?

Niettemin heb ik willen beklemtonen dat voor hem, als je schrijft over het verleden, het primair de vraag is: wat zijn de correcte feiten? En dat heb ik willen beklemtonen. Je moet dit boek vooral zien tegen de achtergrond van de literatuurwetenschap. Mijn eerste referentiepunt is toch niet de AGN, of zelfs het Oorkondenboek of een biografie van Floris V. Nee, dat is de auteur en zijn plaats in de literatuurgeschiedenis.

Die plaats is tamelijk ambivalent. Vaak wordt gesteld dat Maerlant eigenlijk helemaal geen dichter was, maar iemand die wat droogstoppel-achtig naar teksten keek. In zekere zin is dat wel waar, maar wat ik heb willen beklemtonen dat in eerste instantie zijn credo is: schrijvend over Karel de Grote moet je die man geen daden toeschrijven die hij niet gepleegd heeft.

Inderdaad: 'hoe het eigenlijk geweest is'. Maar vervolgens zie je dan toch dat hij er zwaar mee gaat manipuleren!"

In hoeverre kun je in die tijd spreken van geschiedenis als wetenschap?

"Geschiedenis was geen zelfstandige disci-

pline, voor Maerlant ook niet. Neerlandicus, historicus, dat zijn typisch hedendaagse etiketten. Maar hij haalt de geschiedenis veel meer naar voren dan in de intellectuele traditie gedaan werd, omdat het een middel was om voor de leken lessen over te dragen. Zijn hele oeuvre berust eigenlijk op het principe van het exemplarische historische verhaal. Zelfs als hij over de dieren schrijft. Boeiende, interessante verhalen, maar impliciet om lessen te leren. Geen abstracte, theoretisch geformuleerde lessen, daar hebben leken niet veel aan. Elke lezer van KLEIO weet dat.

Je moet voor een klas kinderen niet vertellen over 'staatsvormingsprocessen', maar je moet vertellen hoe Willem van Oranje voorging in de Opstand.

Dat is in wezen het principe dat Van Maerlant ook huldigde. Wat dat betreft staat hij heel dicht bij de schoolmeester."

De moord op Julius Caesar (handschrift Spiegel Historiae KB).

Kunnen wij daar als docenten geschiedenis nog een voorbeeld aan nemen?

"Ja, dat geldt voor docenten Nederlands net zo overigens. Door de academische vorming en traditie wordt je teveel afgeleerd dat geschiedenis het verhaal is van Willem van Oranje, en al helemaal van Hansje Brinker met zijn vinger in de dijk. Er is geen zinnig historicus die dat nog ooit oplepelt. Maar kom je in Amerika, dan beginnen ze juist daarover. Blijkt juist dat te zijn blijven hangen!

De kunst is om een balans te vinden. Zo'n schoolmeester, die weet dat. We herinneren ons uit ons eigen geschiedenisonderwijs die verhalen. Ik heb ook nog steeds een zwak voor de schoolplaten van Isings. Daar is niets mis mee.

Bij Nederlands is dat net zo. Je gaat het vak studeren omdat je een bevlogen leraar had. En dan is het absoluut zo: in je studie leer je een hele hoop aan, maar helaas ontwen je een paar dingen die je later weer gaat missen. Studenten zeggen dan: ik ben hier komen

studeren omdat ik poëzie zo prachtig vind, maar hier wordt me geleerd hoe dat allemaal technisch in elkaar zit. De rijkdom gaat verloren."

Was dat niet ook de kritiek die men vroeger op Van Maerlant had: 'de schoonheid werd om zeep gebracht terwille van de waarheid'?

"Ja, voor negentiende-eeuwse literatuurhistorici met hun sterk esthetische drijfveer is zo'n auteur - die bijvoorbeeld zegt dat alle ridderverhalen rond koning Arthur gelogen zijn want Lancelot heeft nooit bestaan - iemand die niet begreep waar het in de literatuur om draait.

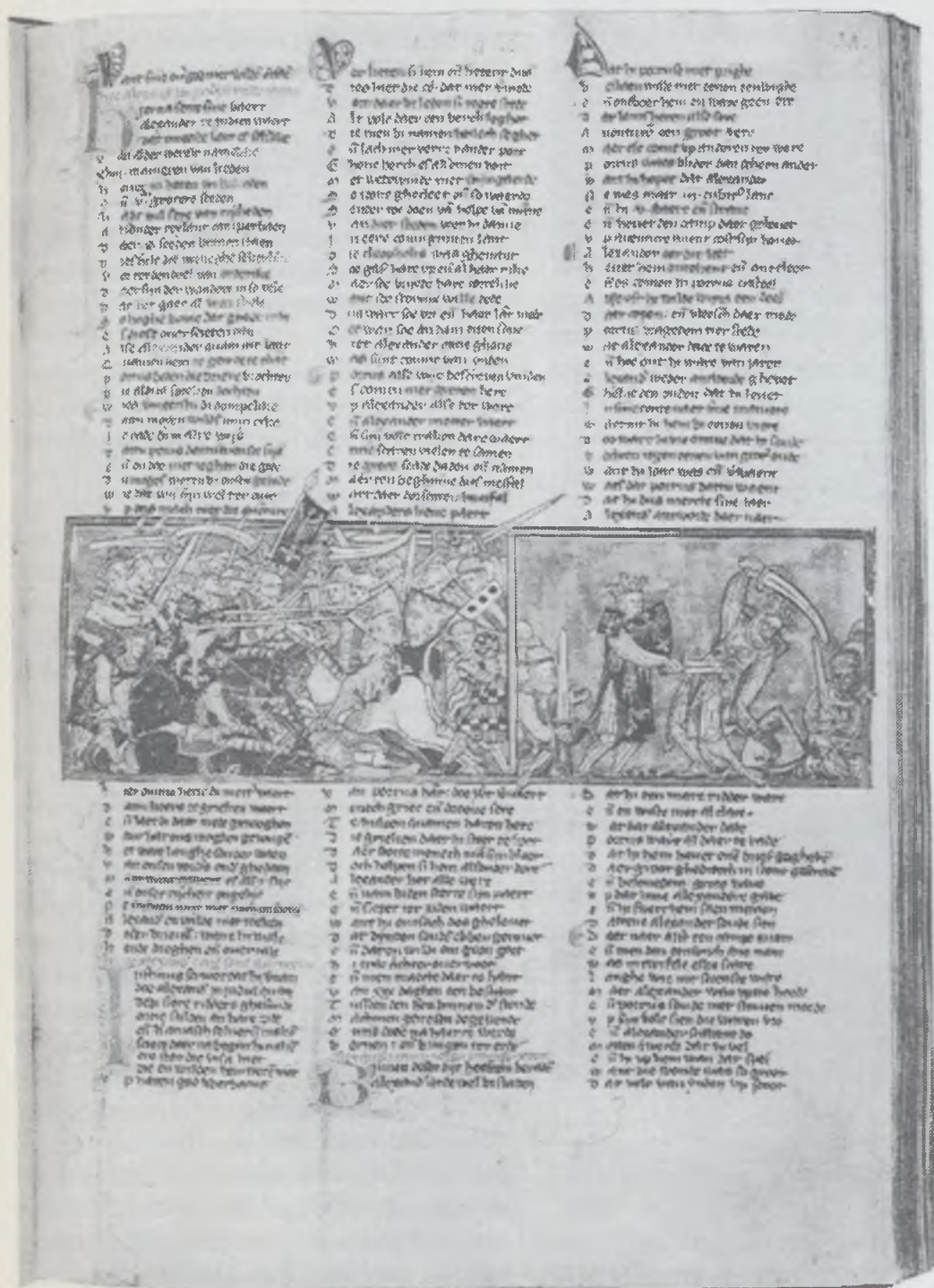
En misschien is het wel zo. Hij kon zich slecht neerleggen bij het feit dat men rondom indrukwekkende historische personages als Alexander de Grote, Arthur, Karel de Grote, allerlei figuren uit het niets ging verzinnen. Dat botste met zijn academische ethiek. Toen hij ontdekte dat de Graal nooit bestaan had, zag hij zijn *Historie van den Grale* als een soort jeugdzonde. Hij verwijst er later haast nooit meer naar. Kennelijk zag hij het als een boek op drijfzand."

U stelt dat de manier waarop in de middeleeuwen geschiedenis werd bedreven niet zo veel anders, niet zoveel minder egocentrisch was dan de manier waarop wij ermee omgaan.

"Dat geloof ik, ja. Bij de studie van het verleden begin je vaak vanuit een verbazing over hoe anders het was, bevreemding, of afkeer, of fascinatie voor het absurde. Nadat je ergens meer in verdiept hebt, komt het verleden je naderbij. Zelf ga je ook dichter naar die wereld toe; je gaat dingen begrijpen. Ongetwijfeld ga je het verleden ook modelleren naar hetgeen je erin wenst te vinden. Dan kom je op een punt, dat je het niet meer zo vreemd vindt. Het staat niet zover meer van je af.

Ik kom er altijd op uit, dat er toch een heel grote continuïteit is. Ook bij Maerlant. Als je ziet hoe hij met het verleden omgaat, dan kun je zeggen: hij zoekt de feiten, maar vervolgens manipuleert hij ermee. Waarom? Ten gunste van zaken die hij belangrijk vindt om over te dragen. Ik houd staande dat dit voor negentig procent van de geschiedwetenschap nu ook nog geldt.

Dat is misschien een heel onpositivistisch geluid. Ik zal niet zeggen dat het basiswerk, het samenstellen van oorkondenboeken bijvoorbeeld, niet solide gedaan wordt, hoewel ook daar soms concepties onder zitten: de keuze en de selectie van de bronnen die men wenst uit te geven, hebben veelal te maken met de preoccupaties van onze eigen tijd. Een voorbeeld is het werk van Simon Scha-

Bladzijde uit Spiegel Historiael uit het gedeelte over Alexander de Grote.

ma. Het is toch volstrekt duidelijk hoezeer dat werk wortelt in het heden. Schama zal de eerste zijn om dat ook toe te geven.

Dit spanningsveld is heel moeilijk. Ik neem hier een middenpositie in. Aan de ene kant vind ik dat het verleden bestudeerd moet worden om zichzelf; dus je moet niet alleen maar eruit halen wat je nu interesseert en de rest is toch voorbij. Je moet ernaar kijken omdat het ooit belangrijk is geweest. Het is bijna zelfs ook een soort plicht van een beschaving tegenover voorouders. Aan de andere kant weet iedereen met een beetje ervaring die kritisch naar zichzelf kijkt, dat je vervolgens toch enorm annexeert en keuzes maakt. Op zichzelf hoeft dat ook niet fout te zijn, als je er maar van bewust bent. Het gemakkelijkste voorbeeld zijn al die boeken over vrouwengeschiedenis van de laatste ja-

ren. Die hebben alles te maken met onze eigen emancipatie! Maar daarom is het nog geen slechte geschiedwetenschap."

Thema's in het werk

Maerlant koos bewust een aantal vorsten uit het verleden omdat hij iets wilde zeggen over de vorsten voor wie hij schreef.

"Ook dat lijkt me iets dat nog steeds plaatsvindt. Neem Adri van der Heijden. Nog altijd schrijft zo'n auteur wat hem bezielt, wat hem dwarszit. Waarom is het een markant auteur? Omdat het aansluit op iets wat het publiek nu mooi vindt.

Nog altijd komen die bruggen tot stand. Fundamenteel is het niet veel anders. Maar er zijn wel immense graduele verschillen. Alleen al de situatie waarin Jacob van Maerlant zijn

werk moest doen, en de situatie waar Van der Heijden in schrijft zijn immens verschillend, wat gevolgen heeft voor die werken.

Ik ben er van overtuigd dat Jacob van Maerlant een moord zou doen voor de PC en de CD-ROM! Natuurlijk! Fantastische mogelijkheden! Alles waar hij zo voor moest ploeteren heb ik hier bij de UB zo voor het grijpen en via een on-line kan ik het nog bestellen ook."

Merkwaardig is het contrast tussen de dorpse leefwijze - met name op Voorne - en het wereldwijze oeuvre van Maerlant.

"Dat klopt. Dat voel ik zelf ook zo. Voor mij is dat een van de sympathieke en indrukwekkende kanten aan hem. Het klinkt bijna Amerikaans, zo van: zelfs in de moeilijkste omstandigheden heb je toch altijd weer mensen met een zo sterke drang en talent, dat ze zich over de hindernissen heen zetten.

Als Maerlant niet zijn scholing in dat intellectuele centrum Brugge had genoten, was het hem ook niet gelukt. Brugge was dan wel geen Parijs, maar het kwam in de buurt. Daardoor kon Maerlant op Voorne ook vlammen."

Ook de gigantische omvang van zijn oeuvre is uniek.

"Ja, althans volkstaalschrijvers uit zijn tijd hebben beduidend minder nagelaten.

Vergeleken met het werk van Thomas van Aquino is het weer heel weinig. De echte 'beroeps' van zijn tijd, de voltijds-geleerden, daar is hij natuurlijk toch maar een heel eenvoudig kostertje bij. Maar in de rijen van volkstaalautoren heeft hij inderdaad een oeuvre dat qua breedte veel meer naar die intellectuelen neigt.

Daarbij komt dat hij een aantal onderwerpen behandelt die wel in het Latijn beschikbaar waren. Maar hij is de eerste in Europa die ze in de volkstaal vertaalt. Soms is er een Franse vertaling, soms komt er korte tijd later een Duitse. Het is heel bijzonder voor het middelnederlands dat er zo vroeg vertalingen zijn. Je kunt dus niet zeggen: 'Jacob van Maerlant is een variant op die-en-die Franse auteur, alleen dertig jaar later'. Zo kun je hem niet afdoen."

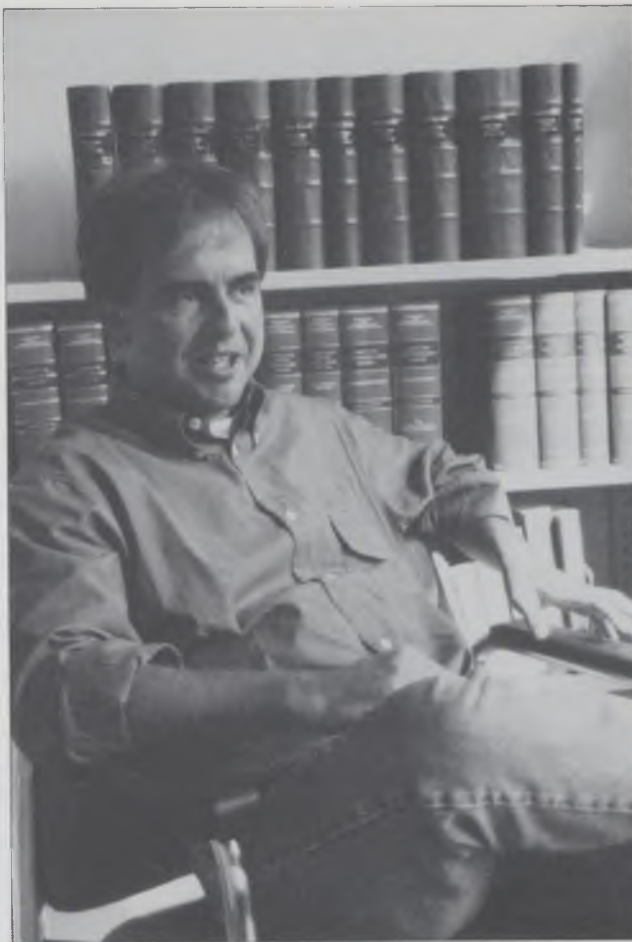
Een onbekend fenomeen

Was het niet onbevredigend dat we zo weinig van de persoon weten, niet eens hoe hij eruit zag, of hij getrouwd was enzovoort?

"Absoluut. Maar je bent als pure mediëvist er wel aan gewend dit soort dingen niet te

De Middeleeuwen:
armoede, honger,
zielig, de Kerk de
baas, de mensen
mochten niets?

Dat had je gedacht.
Het is een fascine-
rende tijd.

weten. Je mist ze bijna niet meer. Ook van de middeleeuwse auteurs van wie het meest bekend is, weten we biografisch bijna niets. Zelfs van Dante, zelfs van Chaucer. Laat staan Chrétien de Troyes, de grote Franse Arthur-romancier.

Iemand als Fens (die in *De Volkskrant* sprak over het volbouwen van de wereld rondom de leegte Maerlant zelf, red.) verwondert zich hierover wat meer dan ik, omdat hij sterk met moderne letterkunde bezig is. Dan zie je dit boek als een biografie, maar dan over een middeleeuwse auteur. Het verschil met moderne biografieën valt dan des te meer op. Ik vind het soms ook wel eens prettig, hoor! Het gevaar van het biografische genre is juist dat het verdrinkt in allerlei triviale feitjes. Dat risico loop ik in ieder geval niet.

Waarom is Jacob van Maerlant een belangrijk figuur? Omdat hij veel geschreven heeft! Dat hebben we gelukkig nog."

De verklaring van het fenomeen-Maerlant klinkt wat banaal: ondanks allerlei maatschappelijke factoren is het toch vooral de persoonlijke factor: er wordt een talentvol man geboren.

"Inderdaad, zo van: waarom was hij zo bijzonder? Omdat hij zo bijzonder was.

Maar ik heb daar niet zo'n moeite mee, omdat ik uit de hoek van de literatuur kom en als je daar al niet meer kan erkennen dat er gewoon creatieve 'reuzen' zijn, weet ik het niet meer. Neem *Vestdijk*: een HBS'er en zoon van een gymnastiekleraar uit Harlingen; dat verklaart op geen manier dat enorme oeuvre van zo iemand."

Ook zijn invloed is niet duidelijk aan te geven.

"Ja, dat is moeilijk. Ik wijs er toch op dat de sympathie van Floris V voor de eenvoudigen, precies strookt met wat Jacob van Maerlant zegt.

Alleen, maatschappelijke invloed is niet aan te tonen, literaire invloed wel. Heel wat auteurs laten zich door Van Maerlant inspireren. Ik denk wel dat hij het heimelijk hoopte."

De indeling van Maerlants wereld

Wat de structuur van zijn boek betreft laat Van Oostrom zich kennen als de toegewijde leerling van zijn idool. Het boek is immers verdeeld in drie 'partieën': 'School en Kroon'; 'Kennis en Ethiek'; 'Magnum Opus en Ont-haal. Elke 'partie' is weer onderverdeeld in twee 'boeken'.

*De structuur is thematisch: het is niet zo, dat elk afzonderlijk werk van Maerlant - onder andere *Der naturen bloeme*, *Alexanders geesten*, *Historie van den Grale*, *Rijmbijbel* en *Spiegel Historiael* - chronologisch de revue passeert. Integendeel, steeds wordt een aspect - bijvoorbeeld de ethiek - als een matrix op Maerlants werken gelegd en aldus uitgediept. Wat heeft ten grondslag gelegen aan die keuze? Waarom niet gewoon boek voor boek besproken?*

"Het is een tussenvorm tussen thematisch en boek-voor-boek. Er waren al twee grote boeken over Maerlant geschreven. Die hadden elk een andere keuze gemaakt. Te Winkel uit 1892 was thematisch opgezet. Het boek van Van Mierlo uit 1946 volgt de lijn van zijn werk. Ik heb dus een soort mengvorm van thematisch en chronologisch gekozen.

Het eerste gedeelte van de drie 'partieën' van mijn boek centreert rond het vroege werk. Het tweede gedeelte is inderdaad thematisch. Het derde gedeelte is in de chronologie het late werk. Helemaal strak wordt daar niet aan vastgehouden. De puur chronologische methode zou zijn neergekomen op een hordenloop over de werken.

kleio

nummer 7/96
pagina's 8 en 9

Overigens is in de compositie van het boek de meeste energie gaan zitten. Die makro-compositie, en dan de structuur daarbinnen weer. Dat had ik ook nog nooit bij de hand gehad. Mijn *Het woord van Eer* uit 1987 (over literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400, red.) is ook compositorisch geconstrueerd, maar had het voordeel dat om verschillende auteurs ging. Hier ben je de hele tijd over één persoon met een heel groot oeuvre aan het schrijven. Alles hangt met alles samen. De ethiek hangt samen met de kennis, en die weer met de historische situatie waarin Maerlant schrijft en de bronnen die hij gebruikt.

Het was compositorisch een moeilijk boek, omdat je bijna op elk punt kunt oversteken naar bijna elk ander punt."

Is het een demonstratie-object, wat betreft deze opbouw en ook wat betreft het vrij onorthodoxe notenapparaat? (We vinden namelijk in de tekst zelf geen nootnummers, maar achterin de gebonden editie staan per alinea de vindplaatsen nauwkeurig aangegeven.)

"Het is niet mijn aard om te zeggen: zo zou men het moeten doen. Maar wat het notenapparaat aangaat, heb ik dat idee wel iets sterker. Deze wijze van annotering heb ik ontleend aan het boek van Lane Fox over Alexander de Grote. Ik vond dat hij wel een slim systeem had. De leke-lezer wordt niet gestoord, de tekst wordt niet geschonden. De noten achterin kan hij desgewenst ongelezen laten. De specialist zou het liefst overal nootcijfers bij hebben en voetnoten onder aan de bladzijden. Maar dan krijg je een totaal ander boek, en dan hadden jullie hier nu niet gezeten. Dan had je een stijf geleerdenboek.

Heimelijk staat mijn boek nu ook stijf van de noten, maar je merkt het niet. Dat zouden andere auteurs ook eens moeten doen. De paperback-editie, zonder die noten achterin, is beduidend goedkoper. Het was een experiment. Overigens gaan we op termijn toe naar één editie, met alle aantekeningen."

Missie: Middeleeuwen

Hoe onderhoudt U de band met het grote publiek? Zou U nog steeds een 'missionaris' willen zijn, zoals U in een interview naar aanleiding van 'Het woord van eer' in 1988 liet weten?

"Het is een karaktertrek van me. Het gaat terug op het onderwijs dat ikzelf genoten heb. Ik had op het Stedelijk Gymnasium een heel erg enthousiaste en inspirerende leraar Nederlands. Ik had daarnaast het geluk dat mijn

vader ook neerlandicus was. Maar de beslissing om Nederlands te gaan studeren had meer met die leraar dan met mijn vader te maken. Hij sprak me enorm aan. Hij gaf volkomen eclectisch les. Een benadering met één sterk punt: hij deed grepen uit wat hemzelf fascineerde en waar hij heel goed in was. Ook in de bèta-klassen kreeg hij veel leerlingen mee.

Die manier van lesgeven vond ik vervolgens op de universiteit terug bij Gerritsen. Dat was ook iemand die gepassioneerd sprak over wat hem bezighield. Voor mij was dat een ontdekking. Want vanuit de middelbare school was mijn interesse voornamelijk op moderne literatuur gericht. Toen stond daar Gerritsen over de middeleeuwen te praten en er ging een nieuwe wereld open.

Alles wat ik nu nog doe is in wezen de overdracht van hoe het mijzelf vergaan is. In eerste instantie waren de middeleeuwen voor mij ook een saaie tijd: steriel, de kerk was de baas, de mensen mochten niks, armoede, honger, zielig. Maar toen bleek die periode toch fascinerend te zijn. Dat probeer je door te geven, aan studenten en ook aan het bredere publiek. Dan blijkt toch dat daar potentieel in Nederland nog steeds een groot publiek voor is. Naar aanleiding van het boek trek ik nu ook het land in."

U heeft de tijd mee, er is een middeleeuwen-revival.

"Dat is waar. Maar waarom is die golf er? Daar kun je diepzinnig over redeneren. Maar volgens mij begint het ermee, dat er een paar mensen zijn die daar bevlogen over vertellen. Zodra die er niet meer zijn, houdt het op. Het is ook wel een beetje te zien als reactie op onze overgeorganiseerde maatschappij.

Ik denk toch vooral dat uit recente boeken blijkt dat het beeld van een saaie tijd wordt bijgesteld. Mensen zien dan: hé, er was iets spannends aan de hand. Het is ook een soort toerisme, natuurlijk. Gaan zitten met een boek, en reizen in de tijd. Zeker als die boeken goed geschreven zijn."

Komt U niet in de verleiding een historische roman te schrijven?

"Dat zou je kunnen proberen, een roman over Van Maerlant. Maar er zijn al heel wat romanciers. Ik zit hier ook niet in deze functie om historische romans te schrijven, maar om serieuze studie te doen. Maar ik vind het wel leuk met het idee te flirten. Bepaalde stijlfiguren van de historische roman helpen ook, om een wetenschappelijk boek aantrekkelijk te maken. Maar die moeten niet teveel gaan overheersen. Dat is waar Schama langzamerhand naar toe gaat. Als historicus is hij niet meer zo interessant, het is een wereldauteur geworden.

Ik probeer te ontkomen aan het verwijt dat men zegt: mooi geschreven, maar hoe kom je aan die wijsheid?

Anderzijds is het mooi als televisie aandacht besteedt aan dit soort boeken, zoals onlangs bij Sonja. De respons is dan enorm. Als je echt missionaris wilt zijn in deze tijd, moet je dus geen boeken meer schrijven, maar televisie gaan maken. Zie Henk van Os. Ook na de uitzending van 'Zomergasten' heb ik gemerkt hoeveel reacties je dan krijgt."

Met de NOT gaat Van Oostrom een programma over Jacob van Maerlant maken. Achteraf heeft hij spijt dat hij naast 'Het woord van eer' niet iets voor de school heeft gemaakt. Het boek blijkt voor leraren moeilijk te hanteren in de klas.

Bij Van Maerlant wordt dat anders.

Ook het fraaie boek 'Hand-geschreven Wereld' (1995), verlicht met veel miniaturen

uit Maerlants werk, is gemaakt vanuit die missie-gedachte, zegt Van Oostrom, om niet alleen voor een gespecialiseerd publiek boeken te maken. Daarnaast doe hij mee aan het lezingencircuit. Tot in Terneuzen toe. Ook in Vlaanderen is hij een veelgevraagd spreker.

Werd Maerlant door de Vlaamse Beweging niet ten onrechte als erflater beschouwd?

"Jawel, het is in de letterlijke zin een kariatuur. Maar er zit natuurlijk iets in waar door ze Van Maerlant zo konden stileren. Het is niet een totale mythe, maar de verhoudingen zijn helemaal zoek. Inderdaad, dat vertel ik ze in Vlaanderen. Niet dat ze dat erg vinden, want ze zijn daar natuurlijk zeer vertrouwd met het feit dat de Vlaamse Beweging allerlei zaken heel scherp heeft aangezet. Het zijn de negentiende-eeuwse voorgangers van mijn collega's. Die kijken ook naar hun verleden met een soort mengeling van liefde en afstand.

Het is overigens daar veel meer dan hier te merken, hoezeer de taalstrijd nog altijd een factor is. Wat dat betreft speelt zich daar cultuurgeschiedenis nog echt in een ideologisch kader af. Wel zeggen ze over *Maerlants Wereld*: 'Een mooi boek, alleen treurig dat nu een Nederlander moet komen om ons uit te leggen wie Jacob van Maerlant was'. Zoals wij hier destijds van Schama zeiden!"

De middeleeuwen in de klas

De onlangs gepubliceerde stofomschrijving voor het Centraal Schriftelijk Eindexamen Geschiedenis 1998/1999 bevat welgeteld één zin over Van Maerlant. Wij leggen die aan Van Oostrom voor.

"In de dertiende eeuw groeide de kritiek in wetenschappelijke kring op de fantasieverhalen. Zo stelde de dertiende-eeuwse Hollandse schrijver Jacob van Maerlant vast dat in de 'Reizen van Sint Brandaan' leugens stonden." Wij vragen om een reactie. Wat is volgens Van Oostrom essentieel wetenswaardig uit de dertiende eeuw voor ieder ontwikkeld mens?

"Dat men het thema kiest 'Europa en de buitenwereld' vind ik zo'n voorbeeld van een typisch hedendaagse preoccupatie! Zelf zou ik liever wat meer balans zien tussen deze keuze en de romantiek rond 'Floris V, der Keerlen God'.

Kijk, die hele ouderwetse vaderlandse geschiedenis daar kun je niet meer in gemeede

naar terugverlangen. Maar nu schiet het ontzettend door. Met de beste bedoelingen wordt dat gevoed vanuit een soort academische geleerdheid, die altijd de bredere dimensies van alles wil zien. De leken, de leerlingen, hebben daarentegen het liefst wat concrete plechtankers. Hun sentiment gaat het sterkst leven bij portretten van erflaters. Laat ik eerst bekennen dat ik van mijn leven nog geen seconde voor een middelbare-schoolklas heb gestaan. Ik bijt liever mijn tong af dan dat ik zeg: een leraar zou dit of dat moeten doen. Het lijkt me oprecht een heel moeilijke baan. Ik zie wat een taaië strijd het is om te voorkomen dat kinderen niet alleen maar wegllopen met Amerikaanse cultuur en televisie. Je zult maar leraar geschiedenis of Nederlands zijn in deze tijd! Als iemand les geeft op een manier waar hij zelf in gelooft en de effecten zijn goed, laat hij er vooral bij blijven en niet omdat ik iets anders zeg, van stiel veranderen.

Ik zou vermoeden dat voor leerlingen een paar van die plechtankers, van die iconen heel waardevol zijn. De formule van Jan en Annie Romein: 'Erflaters van onze beschaving'; vaak verbonden met bepaalde personen, de 'human interest'.

Voor de twaalfde en dertiende eeuw heb je onder meer Bernardus, Thomas van Aquino, Abélard, St. Louis. Het is typerend dat iemand als de grote historicus Le Goff, die heel zijn leven in de stijl van de Annales met statistieken heeft zitten werken, nu een boek van duizend bladzijden heeft geschreven over Lodewijk de Heilige. Ook daar zie je een besef dat men was doorgeschoten in de richting van cultuurrelativering.

Je hoeft voor zo'n grandioze historische figuur nog niet op je knieën te gaan liggen. Maar het zijn toch markante dragers.

Ik geloof nogal in persoonlijkheden. Ook voor de klas. Ondanks allerlei didactische methodes is de sterkste leraar natuurlijk toch degene die iets meegeeft.

En natuurlijk moet je de kathedralen opvoeren. Wat is er mis met een paar mooie lessen over kathedralen? Je kan er zoveel in kwijt: de samenwerking tussen kerk en staat, de ontwikkeling van de techniek. Geef maar

enkele goedgekozen exempelen. Zou het niet zo zijn dat dat soort concrete verhalen bij leerlingen heel wat beter blijven hangen dan allerlei ingewikkelde verhalen over hele complexe processen? Dan kan de plaat van Isings zo weer aan de wand en kan de moord op Floris V toch behandeld worden!

En waarom zou je met de kruistochten ook niet de martelgangen of val van Acco beeldend behandelen? Al is het waar dat er fundamenteel-historisch gezien hele andere ontwikkelingen gaande waren: opkomst van het kapitalisme, ontwikkeling van de stad.

We moeten overigens al blij zijn dat de middeleeuwen eens een keer eindexamenonderwerp vormen. Het vak geschiedenis lijkt immers steeds meer te verschuiven naar sociologie van de moderne tijd, een soort maatschappijleer.

Jan Blokker schreef niet voor niets: 'mijn kleinkinderen weten wat Sandinisten zijn, maar van Johan de Witt hebben ze nog nooit gehoord'.

Als de geschiedenisleraren en de historici zich afkeren van Willem van Oranje onder het motto: 'allemaal ouwe koek', dan heb je alleen nog Joop van de Ende en Jeroen Krabbé die daar een televisieserie van maakten, waar je soms met gekromde tenen naar zat te kijken. Maar daar moet je dan niet verbaasd over zijn."

Heeft U nog een boodschap aan de geschiedenisdocenten?

"Een woord van troost misschien. Leraren Nederlands voeren ook een taaië strijd voor het behoud van elementen. We kunnen elkaar de hand reiken. Het historische, het literaire en het artistieke is daar ook volkomen naar de marge gedrongen. Zoals Willem Kuipers in *De Volkskrant* schreef: hij was blij dat in een tijd waarin het literatuuronderwijs overal dreigt te worden afgeschaft, er toch zo'n boek verschijnt dat daaraan tegenwicht biedt tegen de utiliteitscultus.

Daar hebben wij binnen het vak Nederlands ook mee te maken. Als dat vak niet direct leidt tot betere brieven aan de gemeente of de belastingdienst, hoeft je het al niet meer te onderwijzen!"

kleio

nummer 7/96
pagina's 10 en 11

Methodes voor de basisvorming

Carla van Boxtel bespreekt:
Stappen in de tijd, Toegang, Toen voor Straks.

In het tweede nummer van KLEIO van deze jaargang (maart 1996) werden de methodes *Sporen, Anno, Vragen aan de Geschiedenis* en *Chronoscoop* besproken.

In het kader van de basisvorming staan veel scholen voor de keuze van een nieuw boek voor geschiedenis en staatsinrichting

en de bestaande methoden zijn over het algemeen in ieder geval gedeeltelijk aangepast, of volledig veranderd. Ook is er wel wat nieuws op de markt verschenen. Reden voor de Kleio-redactie om de grote klus van een zakelijke bespreking aan te pakken.

Hier volgt het tweede deel van de serie. Opnieuw wordt gewerkt aan de hand van een vooraf vastgelegd stramien van criteria die betrekking hebben op de eisen die aan de basisvorming worden gesteld en groten-deels overeenkomen met de checklist voor het kiezen van methodes gepubliceerd in het blad *School* (18 december 1995, 18). Het waardeoordeel dat wordt uitgesproken is mede tot stand gekomen op basis van de mening van gebruikers. U heeft enkele

malen een oproep daartoe in KLEIO kunnen zien staan. Hoeveel mensen reageerden ziet u bij iedere bespreking bij de zakelijke gegevens.

Op het programma staan nu nog *Andere Tijden, Levende Geschiedenis, Sprekend Verleden* en *Bronwijzer*. Gebruikers daarvan worden met klem uitgenodigd contact op te nemen. Wij willen graag uw mening horen!

Bel of schrijf naar:
Carla van Boxtel, Evieveld 6, 5422 AK Gemert.
Tel. 0492-361136/fax 030-6888459.

Stappen in de tijd

Uitgever: Van Walraven (Baarn)

Stappen in de tijd 1 (f52,50)

Stappen in de tijd 2 (f57,75)

Stappen in de tijd 3 (f60,25)

Docentenhandleiding 1 (f26,50)

Docentenhandleiding 2 (f29,75)

Docentenhandleiding 3 (f28,75)

Extra:

**Computerprogramma bij deel 1, 2
en 3 (f150,00)**

**Toetsdiskettes bij deel 1, 2 en 3
(f17,50)**

Aantal geraadpleegde docenten: 4

Doelstellingen

De auteurs van *Stappen in de tijd* nemen de doelstellingen van de basisvorming over. Zij willen in de methode de benaderingswijzen, de samenhang met andere vakken en de toepassing van vaardigheden in het dagelijks bestaan van leerlingen realiseren.

Stofkeuze

De hoofdstukken - 'Stappen' genoemd - zijn chronologisch geordend. In deel 1 wordt begonnen met de Pre-historie en geëindigd met de Arabische wereld (600 - 1000). Er is in dit deel geen apart hoofdstuk over de Grieken opgenomen. Het hoofdstuk over de Romeinen begint wel met een paragraaf over de Griekse beschaving.

Deel 2 bevat hoofdstukken over de Opstand, de Republiek, Absolutisme en Verlichting, de Industriële Revolutie en twee hoofdstukken waarin een langere periode wordt besproken. In deze Stappen worden de wording van de Nederlandse democratie en de Verenigde Staten besproken.

In deel 3 is er een apart hoofdstuk over de opkomst van Azië waarin Vietnam, Japan en China aan de orde komen. Ook is er een hoofdstuk over het Midden-Oosten opgenomen.

De stof wordt niet geproblematiseerd aangeboden. De thema's die in de hoofdstukken worden besproken zijn doorgaans chronologisch geordend.

Het tegelijkertijd willen aanbieden van een chronologisch overzicht en het meer thematische uitwerken van de stof resulteert in een aantal hoofdstukken in een wat ongelukkig compromis. Zo wordt in het hoofdstuk over de middeleeuwen eerst een chronologisch overzicht gegeven van 500 tot 1000 alvorens thema's als de agrarische samenleving, het dagelijks leven in de stad, godsdienst en kunst worden uitgewerkt. Ook in het hoofdstuk over Egypte is er een paragraaf waarin alle 'Rijken' kort de revue passeren.

Terwijl in veel andere methodes gepoogd wordt om dergelijke, vaak weinig aansprekende, overzichten te vermijden en belangrijke contexten en ontwikkelingen in de thema's te verwerken en thema's meer met elkaar te verbinden, bevat *Stappen in de tijd* redelijk veel van dit soort overzichten.

Bestuurlijk-politieke aspecten komen volgens de geraadpleegde docenten voldoende aan de orde. Ten aanzien van economisch-sociale en cultureel-mentale aspecten zijn de meningen verdeeld.

De Egyptische, Romeinse, Middeleeuwse en Arabische samenleving en het Frankrijk van de 17e en 18e eeuw worden besproken als agrarische of agrarisch-stedelijke samenlevingen.

In deel 1 is in de hoofdstukken over Egypte, de Middeleeuwen en de Arabische wereld aandacht voor kunst, maar in de volgende delen is deze aandacht zo goed als verdwenen.

In deel 2 is er meer aandacht voor 'intellectuele' cultuuruitingen zoals de denkbeelden van Hobbes, Montesquieu en Rousseau.

In het hoofdstuk over de wording van een democratisch Nederland komt staatsinrichting voldoende aan de orde.

Over aandacht voor vrouwengeschiedenis, interculturele aspecten en waardenoriëntatie zijn de docenten redelijk tevreden. Een enkele keer wordt een wat ongenueanceerd beeld geschapen van andere volkeren en culturen.

De delen van *Stappen in de tijd* bevatten steeds zes Stappen van zo'n 40 pagina's (opdrachten zijn in het boek opgenomen). Twee docenten geven aan dat de methode te veel stof bevat. De auteurs bevestigen dit in de docentenhandleiding. Zij vinden dat de docent zelf moet selecteren en raden aan om in dat geval een heel hoofdstuk te laten vervallen. Wil een docent echter aan de eisen van de kerndoelen voldoen dan is dat problematisch omdat een aantal op inhouden gerichte kerndoelen meestal slechts in één hoofdstuk aan de orde zijn.

Volgens de auteurs zijn echter binnen een hoofdstuk de paragrafen teveel aan elkaar gerelateerd om daarin te snijden. Een docent meldt echter dat dit geen probleem is. Met uitzondering van de afsluitende vragen over het hele hoofdstuk zijn er ook niet zoveel opdrachten die echt teruggrepen op kennis van eerdere paragrafen of zelfs van voorafgaande thema's binnen een paragraaf.

Didaktiek

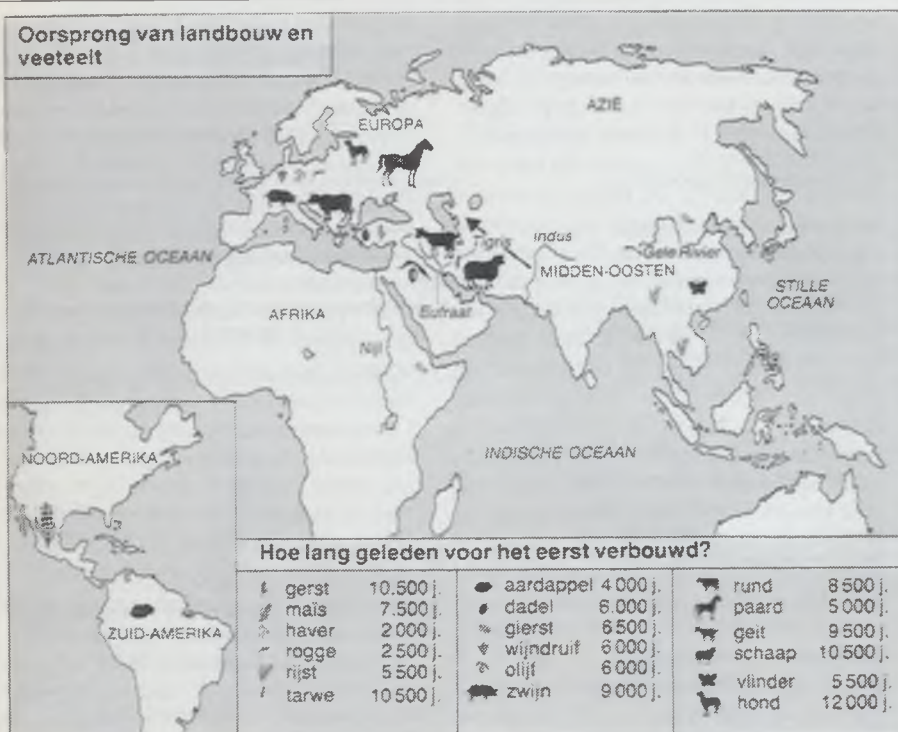
• Opbouw van de hoofdstukken

Elk hoofdstuk begint met een tijdbalk dat het te behandelen thema in de tijd plaatst.

kleio

nummer 7/96
pagina's 12 en 13

Oorsprong van landbouw en veeteelt

De archeologen hebben berekend dat in een gebied van 10 km² maximaal 140 boerderijen hebben gelegen, met ongeveer duizend bewoners.

De Westfriese boerderijen uit de Bronstijd waren vijftien tot dertig meter lang en vijf tot zes meter breed. Het dak rustte op portalen van twee staanders die met een dwarsbalk waren verbonden. De boerderij was overdwars in tweeën gedeeld: de ene helft was woonhuis en de andere veestal. De oogst lag tijdelijk opgeslagen op het erf.

- 34 a Wat kon er fout gaan in het bestaan van deze Westfriese boeren uit de Bronstijd?
- b In vraag a heb je dingen genoemd die fout konden gaan. Waartegen kon men iets doen en tegenover welke dingen stonden de boeren machteloos?

De oudste woongebieden

- 35 a Niet alle stammen gingen op hetzelfde moment op vruchtbare plaatsen wonen. In sommige gebieden gebeurde dat eerder dan elders. Hieronder staan drie gebieden, waar de mensen al heel vroeg op vruchtbare plaatsen woonden:
- langs de Nijl;
 - langs de Indus;
 - langs de Eufraat en de Tigris.
- Bekijk de kaart en zoek op in welke (tegenwoordige) landen deze gebieden liggen. Schrijf het gebied en het land in je schrift.
- b Waar komen de bij ons bekende (huis)dieren vandaan die op de kaart worden genoemd?
- c Waar komen de bij ons bekende voedselgewassen en vruchten vandaan die op de kaart zijn aangegeven?

gegeven die het hele hoofdstuk omvatten. De docenten beoordelen deze opbouw als voldoende tot goed.

• Begripsverwerving

De geraadpleegde docenten zijn verdeeld in hun mening over de mogelijkheid tot een goede begripsontwikkeling. Waarschijnlijk omdat de informatiedichtheid van de teksten hoog is, bevatten de teksten veel begrippen. Belangrijke begrippen zijn schuingedrukt. Het is echter verwarrend dat woorden die men om andere redenen wil benadrukken ook cursief zijn gedrukt. Bijvoorbeeld: "De Romeinen waren *praktisch* ingesteld". Ook namen worden vaak cursief gedrukt.

Het aantal moeilijke begrippen en vooral het aantal namen had wel wat minder gemogen. Om een voorbeeld te geven: in het hoofdstuk over de Verlichting kun je je afvragen of het de bedoeling is dat leerlingen begrippen als intendanten, conseil d'en haut, colbertisme, mercator en manufacturen echt moeten kennen en of deze begrippen werkelijk zo relevant zijn. Er worden ook onnodig veel onvertaalde Franse en Latijnse begrippen gebruikt. Je kunt je afvragen of op deze manier de beoogde samenhang met andere vakken moet worden vormgegeven.

Een groot gemis is het ontbreken van een be-

Stappen in de tijd 1, blz. 41.

Vervolgens is er een inleidende paragraaf waarin de leerlingen door middel van een brontekst of een tekst bij een illustratie kennis maken met het thema.

Pakkende, verhalende intro's ontbreken. Elk hoofdstuk bestaat uit gemiddeld 6 pa-

ragrafen. Deze paragrafen bestaan uit korte stukjes tekst over een bepaald thema met daartussen opdrachten die op deze teksten aansluiten. De paragrafen worden steeds afgesloten met een korte samenvatting.

Aan het einde van het hoofdstuk worden in een paragraaf 'Afsluiting' opdrachten

grippenlijst of register. Ook uit de opdrachten blijkt niet dat er een duidelijke didactiek is die gericht is op begripsontwikkeling. Van een meer systematische opbouw van begripskennis lijkt geen sprake te zijn. Slechts in een beperkt aantal opdrachten moeten leerlingen de begrippen uit de tekst toepassen.

Begrippen worden ook niet altijd duidelijk uitgelegd. Zo wordt in het hoofdstuk over de middeleeuwen in één paragraaf zowel het begrip 'stand' als het begrip 'klasse' geïntroduceerd. Een klasse wordt gedefinieerd als een groep mensen op basis van inkomen of beroep. De ridders worden in verband met hun 'beroep' als voorbeeld van een klasse beschreven. De geestelijken werden als voorbeeld van een stand opgevoerd. Maar begrijpen leerlingen dat geestelijken, die toch ook op basis van hun beroep of ambt als groep kunnen worden gedefinieerd geen klasse vormen? De achtergrond van het ontstaan van klassen wordt niet gegeven. Er wordt alleen vermeld dat er in de loop van de middeleeuwen klassen ontstonden. De opkomst van een klasse van kooplieden en ambachtslieden wordt hierbij geheel niet betrokken. De opdracht die de begrippen bevraagt luidt: "Wat is het verschil tussen een stand en een klasse?"

Dergelijke opdrachten vragen echter niet om een werkelijke toepassing van de begrippen. Leerlingen kunnen hier volstaan met het reproduceren van de in de tekst gegeven definities zonder werkelijk te tot begrip van het verschil te hoeven komen.

• Opdrachten/oefening van vaardigheden

De docenten zijn tevreden over het aantal opdrachten, het niveau en de variatie. Over de mogelijkheden om te differentiëren en verschillende werkvormen te gebruiken zijn de meningen verdeeld.

Stappen in de tijd bevat, meer dan andere methodes, opdrachten die leerlingen in tweetallen of in grotere groepjes kunnen doen. Bijvoorbeeld het bespreken van een aantal stellingen of het samen maken van een aantal vragen of het bedenken van overeenkomsten en verschillen. Helaas zijn er - wellicht door het ontbreken van een echt werkboek - nauwelijks wat grotere groepsopdrachten, zoals het doen van een onderzoekje of het maken van een werkstuk.

De opdrachten betreffen in de meerderheid open vragen. Voor een belangrijk deel zijn dit reproductie-vragen (wie, wat is, noem, waarom) en voor een deel vragen waarbij de leerlingen meer moeten interpreteren (leg uit) of toepassen. Er zijn regelmatig opdrachten waarbij de lijn van de geschiedenis wordt doorgetrokken naar de samenleving van nu. Vaak zijn dit vragen die zich goed lenen voor een discussie in de klas. Ook zijn er veel opdrachten waarbij de leerlingen wordt gevraagd zelf

een mening te formuleren ten aanzien van een bepaalde kwestie.

Bij het onderdeel 'Afronding' worden opdrachten gegeven die het hele hoofdstuk omvatten. Dat zijn vaak puzzels, opdrachten om een tijdbalk te maken en soms - zeer open - stelopdrachten (Schrijf in een verhaal van een halve bladzijde hoe de Republiek is ontstaan).

Wat betreft de benaderingswijzen, worden volgens de docenten oorzaak-gevolg, omgaan met bronnenmateriaal en continuïteit-verandering voldoende geoefend. Unieke en generieke aspecten en onderzoek in de eigen omgeving komen te weinig aan de orde.

Aan de leerlingen wordt niet expliciet duidelijk gemaakt dat ze bij bepaalde opdrachten het aangeven van oorzaken en gevolgen of het herkennen van standplaatsgebondenheid oefenen.

De docentenhandleiding bevat geen volledig overzicht van de opdrachten waarin vaardigheden en benaderingswijzen aan de orde zijn.

• Taalgebruik en vormgeving

Stappen in de tijd bevat veel teksten. Omdat deze zijn opgedeeld in korte blokken met opdrachten ertussen, zijn de teksten redelijk goed leesbaar. De docenten beoordelen het taalgebruik als voldoende. Door de hoge informatiedichtheid en wat abstracter taalgebruik zijn de delen 2 en 3 wel moeilijker leesbaar dan deel 1.

Voor de meeste vbo-mavo-leerlingen zullen de teksten te moeilijk zijn, ook omdat ze zoveel moeilijke woorden en begrippen bevatten.

Twee docenten geven aan dat hun leerlingen de teksten en opdrachten redelijk moeilijk vinden. Een docent geeft aan dat de leerlingen de teksten saai vinden.

Stappen in de tijd bevat veel beeldmateriaal, waarvan een deel ook bevraagd wordt met opdrachten. Het is jammer dat de foto's niet altijd even helder zijn afgedrukt. De kleuren zijn meestal nogal flets en zwart-wit afbeeldingen soms onduidelijk. De methode heeft een overzichtelijke lay-out.

Docentenhandleiding

De docentenhandleiding is nauwelijks meer dan een antwoordenboek. Er wordt een overzicht gegeven van de wijze waarop de kerndoelen in de methode zijn verwerkt

2.5 Afronding

37 Wanneer een archeoloog of een historicus onderzoekt hoe iets is geweest, gaat hij soms uit van een veronderstelling (een hypothese). Hij gaat dan onderzoeken of deze hypothese klopt met de gegevens die zijn verzameld. Dat gaan wij nu ook doen. Onze veronderstelling is:

HET LEVEN VAN DE PREHISTORISCHE MENS WAS

EENZAAM
ARM
SMERIG
WREED
KORT

We maken voor ons onderzoek een schema. In dit schema leggen we het resultaat van ons onderzoek vast. Hier is het schema:

Laten de gegevens I tot en met VI een conclusie toe over de vraag of het leven van de prehistorische mens:

	I	II	III	IV	V	VI
eenzaam						
arm						
smerig						
wreed						
kort						

was?

Teken dit schema over in je schrift.

Hier volgen de gegevens:

- I Op grond van onderzoek van gevonden skeletten is vastgesteld, dat 49 procent van de mensen die omstreeks tienduizend jaar geleden leefden, vóór hun twintigste levensjaar stierf. Veertig procent werd tussen de 21 en 40 jaar oud en slechts een enkeling werd ouder dan 50 jaar.
- II Uit opgravingen in Dolni Vestonice bleek dat het aantal mensen waaruit een stam bestond tamelijk groot was.
- III Al vanaf de tijd van de Neandertalers hebben de mensen hun doden met zorg begraven; soms werden ze bestrooid met bloemen en gele oker.
- IV De afbeelding van de groep Cro-Magnonmensen op pagina 33.
- V Men is het niet eens over het leven in de prehistorie, omdat iedereen een andere mening heeft over de aard (het karakter) en de toekomst van de mens.

VI

Een prehistorische jachtscène.

tiëren. Bij elke Stap wordt in dit computerprogramma een diversiteit aan extra opdrachten aangeboden: combineeropdrachten, goed-foutopdrachten, meerkeuzevragen, maar ook verhalende teksten.

Conclusies

Stappen in de tijd is een methode die veel historische informatie bevat maar er qua didactische aanpak niet echt uitspringt als een sterke methode.

De geraadpleegde docenten noemen als sterke punten: de veelheid aan opdrachten, de koppeling tussen heden en verleden die goede aanknopingspunten biedt voor discussies, de aanwezigheid van groepsopdrachten, de duidelijke chronologie en het feit dat je schijnbaar toch makkelijk paragrafen of delen daarvan kunt overslaan.

Over het opdelen van de paragrafen in korte - min of meer op zichzelfstaande - stukken tekst zijn de meningen verdeeld. Sommigen vinden dit prettig, terwijl anderen zich er aan storen.

Zwakke punten zijn volgens docenten het ontbreken van voldoende extra opdrachten en thema's, het ontbreken van meer informatie over de Grieken, de toch nog geringe variatie in opdrachten, het ontbreken van een begrippenlijst/register, de te beknopte be-

handeling van Duitsland in deel 3 en de te gemakkelijke opdrachten in deel 3. De methode biedt volgens één docent weinig variatie in aanbidding en verwerking van de stof.

Een deel van de geraadpleegde docenten geeft aan dat zij opnieuw voor deze methode zouden kiezen.

Stappen in de tijd 1, blz. 43.

en er worden beknopt wat lessuggesties gegeven voor onder andere groepswork en de afsluiting van het hoofdstuk.

Er worden ook een paar extra opdrachten gegeven. Het aantal daarvan is echter gering; doorgaans één per hoofdstuk. Om echt te differentiëren zal dit voor de mees-

te docenten te weinig zijn. Ook ontbreken er suggesties voor toetsen in de docentenhandleiding. Wel zijn er bij de methode toetsdiskettes leverbaar.

Bij elk deel van de methode is een computerprogramma gemaakt. Met name deze computerprogramma's bieden toch nog een mogelijkheid om te kunnen differen-

Toegang

Uitgever: Wolters-Noordhoff

Deel 1, 2, 3 (f24,45)

Deel Staatsinrichting (f24,45)

Docentenhandleiding 1, 2, 3 en 4 (f11,20)

Aantal geraadpleegde docenten: 5

STAD IN DE MIDDELEEUWEN 68

33 De gilden

De handwerkslieden uit een middeleeuwse stad waren allemaal lid van een eigen vereniging. Deze verenigingen werden *gilden* genoemd. Zo had je bijvoorbeeld het bakkersgilde, het metselaarsgilde en het zilversmedengilde.

Het gilde beschermde zijn leden. In de stad mocht je alleen maar brood bakken, als je lid van het gilde was. Je mocht er dus nooit zo maar een bakkerswinkel openen. Wie ergens als 'meester' (baas van een eigen zaak) wilde beginnen, moest eerst laten zien dat hij zijn vak verstond. Hij moest een soort examen – de *meesterproef* – afleggen. Daarna pas werd hij lid van het gilde.

1 Bekijk de middeleeuwse tekening goed en schrijf vijf beroepen op die je op de tekening ziet.

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5

2 Je ziet hier twee wapenschilden van gilden. Schrijf eronder van welk gilde ze waren.

-
-
-
-
-

3 Kies zelf een beroep uit en ontwerp daarvoor in de ruimte hier naast een wapenschild.

Toegang 1, blz. 68 en 69

Doelstellingen

Toegang is een methode die speciaal voor (i)vbo-leerlingen is ontwikkeld voor de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer.

De schrijvers van de methode *Toegang* willen rekening houden met het feit dat (i)vbo-leerlingen doorgaans moeite hebben met complexe opgaven en zich slecht kunnen concentreren. De auteurs willen interessant, boeiend materiaal aanbieden,

dat relevant is voor de (i)vbo-leerling. Het *Toegang*-materiaal moet het kritisch oordeelsvermogen van leerlingen ontwikkelen, duidelijk maken welke rollen leerlingen spelen in een veranderende maatschappij, moet voldoende variatie bieden in didactische werkvormen en aansluiten bij de kerndoelen.

kleio

nummer 7/96
pagina's 16 en 17

4 Iemand die geen lid van een gilde was en dus stiekem een beroep uitoefende, noemden ze in de Middeleeuwen een *beunhaas*. Waar wordt dit woord tegenwoordig voor gebruikt?

5 Noem twee voordelen van het gilde.

1

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Strengere regels

De regels van het gilde waren heel streng. Ze stonden opgeschreven in de *gildebrief*.

Ze gingen over de kwaliteit van de produkten en over de prijs. Als je bij een meubelmaker een tafel wilde kopen, moest je niet de hele stad door om te kijken waar hij het goedkoopst was. Het gilde zorgde ervoor dat dezelfde tafel overal even duur was. Ook de kwaliteit van de produkten was altijd gelijk, want de keurmeesters kwamen ze steeds controleren.

6 Maak een zin waar de volgende woorden in voorkomen:

- gilde
- concurrentie
- dure produkten

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Elkaar helpen

In een oude stad als Brussel vind je aan de Grote Markt veel prachtige *gildehuizen*. Kijk maar naar de foto hieronder. De leden van de gilden hebben deze huizen laten bouwen

om er hun vergaderingen te houden. Het ene gilde probeerde zijn 'clubhuis' nog weer mooier te maken dan het andere!

Verder waren de gilden voor hun leden erg belangrijk, omdat men elkaar hielp. Als er iemand ziek was, werd hij geholpen door zijn collega's. Als een lid van het gilde kwam te overlijden, dan hielpen de gildeleden zijn vrouw en kinderen.

7 Maak de volgende drie zinnen af. De gilden beschermden hun leden

- door mensen van buitenaf

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Stofkeuze

Toegang bestaat uit vier delen met elk veertig thema's. Deze thema's beslaan steeds twee pagina's. Ze zijn geordend in acht 'hoofdstukken'. Als ordeningsprincipe worden algemene invalshoeken gebruikt als 'macht en onmacht', 'arm en rijk', 'geloof en ongeloof' en 'mooi en lelijk'. Deze invalshoeken komen voor een deel overeen met de in de kerndoelen onderscheiden oriëntaties. Er is een apart

deel voor staatsinrichting.

De veertig thema's staan op zichzelf. Er is nauwelijks aansluiting. Soms verbinden tijdbalken de thema's maar meestal is enig verband of een lijn ver te zoeken. Het voordeel hiervan is, dat er verschillende leertrajecten kunnen worden samengesteld. In de docentenhandleiding wordt bijvoorbeeld een traject gegeven voor docenten die minder dan 160 uren geschiedenis te geven hebben en een traject voor mens en maatschappij.

Maar door de op zichzelf staande korte thema's komen belangrijke historische ontwikkelingen niet uit de verf. Zo komt de overgang naar de landbouw nergens aan de orde. Na een thema over jagers volgen thema's over hunebedbouwers en terpen, waarin zonder uitleg plots gesproken wordt over boeren. Het kerndoel 'kunnen herkennen van pre-agrarische en agrarische samenlevingen' zal voor deze leerlingen een moeilijke opgave zijn, ook al wordt in het kerndoelenoverzicht naar de hiervoor genoemde thema's verwezen. De samenlevingen worden niet expliciet benoemd, maar ook nauwelijks impliciet aan de orde gesteld.

Er is veel aandacht voor concrete, aanschouwelijke zaken als: uitvindingen, personen, kleding, kinderspelen en voor thema's als 'naar de dokter rond 1900' en 'de Olympische Spelen'. Het concrete niveau wordt echter nauwelijks overstegen.

Economisch-sociale aspecten worden redelijk uitgewerkt, maar aandacht voor man-vrouwverhoudingen in het verleden is volgens de docenten onvoldoende aan de orde.

Ook bij andere kerndoelen is dat het geval. In het kerndoelenoverzicht van de docentenhandleiding bijvoorbeeld wordt bij het kerndoel 'hoe mannen en vrouwen in de Oudheid (im)materieel leefden' wel verwezen naar enkele thema's die hiermee te maken hebben, maar in het leerlingenboek komt de problematiek niet goed uit de verf. Zo wordt er verwezen naar een thema dat geheel over namen van Griekse goden gaat en een thema over Troje. Het kerndoel is hier toch weinig herkenbaar verwerkt of het moet zijn in de zin "ze vertelden elkaar over de goden", om aan te geven dat de Grieken in goden geloofden. Aan intercultureel onderwijs daarentegen wordt wel voldoende aandacht besteed.

Toegang bevat een aantal aardige thema's die echter nergens in lijken te passen. Ze zijn geordend in hoofdstukken die verwijzen naar tijdperken of volkeren (bijvoorbeeld Oude volken, de Arabische wereld, Dagelijks leven in de middeleeuwen, De Republiek, WO II).

De geraadpleegde docenten zijn niet echt tevreden over de stofkeuze (matig tot voldoende).

Inhoud

Tijd

- 1 Een oude ansichtkaart / 4
- 2 Werken met de tijd / 6
- 3 De geschiedenis van de fiets / 8
- 4 De historicus en zijn werk / 10
- 5 Je eigen geschiedenis / 12

Steentijd

- 6 Een opgraving / 14
- 7 De jagers van het lage land / 16
- 8 Toveren met tekeningen / 18
- 9 De hunebedbouwers / 20
- 10 Hoog en droog op de terpen / 22

Oude volken

- 11 Het oude China / 24
- 12 Het land van de Nijl / 26
- 13 De piramide van de farao / 28
- 14 Oude verhalen uit Griekenland / 30
- 15 De Olympische Spelen / 32

Romeinen

- 16 Het rijk van de Romeinen / 34
- 17 Pompeji / 36
- 18 De keizers / 38
- 19 Het dagelijks leven in Rome / 40
- 20 De thermen van Heerlen / 42

Europa rond het jaar 1000

- 21 Het dorpje van Wio / 44
- 22 Monnikenwerk / 46
- 23 Ridders en kastelen / 48
- 24 Techniek in de Middeleeuwen / 50
- 25 Kleren maken de man / 52

De Arabische wereld

- 26 Duizend-en-één-nacht / 54
- 27 Mohammed de profeet / 56
- 28 Islamiëten en christenen / 58
- 29 De geschiedenis van de sluier / 60
- 30 De kruistochten / 62

Stad in de Middeleeuwen

- 31 De oude stad Kampen / 64
- 32 Naar de markt / 66
- 33 De gilden / 68
- 34 Leidse lakens / 70
- 35 De gehoorzame huisvrouw / 72

Dagelijks leven

- 36 Kinderspelen uit de Middeleeuwen / 74
- 37 De pest / 76
- 38 Naar school / 78
- 39 Op reis / 80
- 40 Eet smakelijk! / 82

Didaktiek

• Opbouw hoofdstukken

Er is in deze methode eigenlijk niet te spreken van een *opbouw* van hoofdstukken. De hoofdstukken betreffen een verzameling van aparte thema's die samen-gevoegd zijn onder een kop. De enige lijn die zichtbaar is, is het regelmatig terugke-

ren van thema's die betrekking hebben op de genoemde ordeningsprincipes. Maar deze zijn niet in elk hoofdstuk herkenbaar. De docenten beoordelen de opbouw van de hoofdstukken als matig tot slecht. De thema's zelf bestaan uit korte stukjes tekst, afgewisseld door opdrachten (doorgaans 6 tot 10).

• Begripsverwerving

In de korte stukjes tekst wordt spaarzaam gebruik gemaakt van moeilijke historische begrippen. In deel 1 gaat het meestal om een of twee begrippen per thema. Deze begrippen zijn in de tekst schuingedrukt en worden redelijk goed uitgelegd. Er zijn echter nauwelijks opdrachten opgenomen die specifiek gericht zijn op het verwerven en toepassen van begripskennis. Er zijn wel veel zoek-opdrachten. Leerlingen moeten daarbij opzoeken wat bepaalde woorden of begrippen betekenen. Dit zijn soms begrippen die verder in de tekst niet zijn gebruikt of niet historisch zijn ingevuld. Het zelf verzamelen van informatie is een belangrijke vaardigheid om te oefenen, maar het is de vraag of leerlingen voor hun begripsontwikkeling veel hebben aan de (vaak moeilijke) definities in woordenboeken. Men blijft dan te veel steken in een ongewenst verbalisme. Opdrachten waarin die begripskennis moet worden gebruikt of toegepast in andere situaties ontbreken nagenoeg. Het feit dat de leerlingen zelf de betekenis van veel begrippen moeten opzoeken is waarschijnlijk ook de reden dat er geen begrippenlijst of -register in de methode is opgenomen.

De geraadpleegde docenten beoordelen de mogelijkheden van een systematische opbouw van begripskennis als matig tot voldoende.

• Opdrachten/oefening van vaardigheden

De docenten geven uiteenlopende meningen over de variatie aan opdrachten en de mogelijkheden van het gebruik van verschillende werkvormen.

In de docentenhandleiding wordt wel aangeraden om het maken van opdrachten af te wisselen met groepsdiscussies, het houden van een spreekbeurt, het maken van een verslag of werkstuk of het samenvatten van een tekst, maar het materiaal in *Toegang* geeft hiervoor geen duidelijke aanknopingspunten. Veel zal dan ook afhangen van het initiatief van de docent zelf. Veel opdrachten betreffen het bekijken en vergelijken van beeldmateriaal. Het

Inhoudsopgave van Toegang 1

kleio

nummer 7/96
pagina's 18 en 19

aantal opdrachten bij een thema is gering, maar voor veel leerlingen voor een lesuur wellicht voldoende.

De docenten zijn echter ontevreden over het aantal en ook over de mogelijkheid tot differentiatie. Er worden geen extra opdrachten bij een thema of hoofdstuk aangeboden.

In de laatste twee thema's van deel 2 wordt expliciet met enkele oefeningen aandacht besteed aan benaderingswijzen die te maken hebben met betrouwbaarheid van bronnen, standplaatsgebondenheid ('ieder vertelt zijn eigen verhaal') en feit en mening. Bij de andere thema's zijn er redelijk wat opdrachten waarin leerlingen oorzaak en gevolg moeten onderscheiden of benoemen. Ook het omgaan met bronnenmateriaal wordt door de opdrachten bij het opgenomen beeldmateriaal (tekstbronnen zijn er nauwelijks) voldoende geïllustreerd.

Waarschijnlijk door de keuze voor op zichzelf staande thema's is er nauwelijks aandacht voor continuïteit en verandering. In het eerste deel is er wel een thema over de geschiedenis van de fiets, maar dergelijke thema's waarin duidelijk veranderingen aan de orde zijn, komen eigenlijk niet meer terug.

Ook hier wordt in het kerndoelenoverzicht van de docentenhandleiding soms verwezen naar thema's waarin de betreffende benaderingswijzen nauwelijks herkenbaar zijn uitgewerkt. Het is bijvoorbeeld niet duidelijk wat de teksten en opdrachten over grotschilderingen te maken hebben met uniek-gencrick. Ook op het punt van de oefening in benaderingswijzen zal de docent dus veel zelf moeten doen.

• Taalgebruik en vormgeving

Toegang bevat korte stukjes tekst met opdrachten ertussen. Zaken worden in concrete bewoordingen uitgelegd. Soms bevatten de teksten wat lange zinnen maar er worden niet onnodig moeilijke termen gebruikt.

Er zijn helaas geen verhalende teksten waardoor leerlingen zich wat meer zouden kunnen inleven in, en identificeren met mensen uit het verleden. Dit hangt waarschijnlijk samen met de sterke aandacht voor meer materiële zaken uit het verleden.

Enkele docenten geven aan dat hun leer-

lingen de teksten en opdrachten makkelijk vinden terwijl andere docenten zeggen dat het boek te moeilijk is. Sommige groepen leerlingen vinden het materiaal plezierig om mee te werken, terwijl volgens twee andere docenten leerlingen het onplezierig vinden om met het materiaal te werken. De leerlingen van de geraadpleegde docenten verschillen waarschijnlijk veel van elkaar.

De geraadpleegde gebruikers van *Toegang* beoordelen het taalgebruik als slecht tot voldoende. Ook de vormgeving beoordelen zij als slecht tot voldoende. Beeldmateriaal is voor deze leerlingen erg belangrijk. Over de hoeveelheid beeldmateriaal kan men niet klagen. Juist daarom is het erg jammer dat de methode in zwart-wit is. De plaatjes zijn over het algemeen wel duidelijk hoewel in de opdrachten niet altijd helder is welke afbeelding nu precies wordt bevestigd.

Er is gekozen voor een ruime lay-out.

Docentenhandleiding

De docentenhandleiding bevat naast een algemeen gedeelte over onder andere doelstellingen, leerstofkeuze en werkvormen, ook een overzicht van de inhoud van de delen voor aardrijkskunde en geschiedenis en een overzicht van de kerndoelen.

De docentenhandleiding bevat geen toetsen en geen achtergrondinformatie of les-suggesties per thema of hoofdstuk. Ook wordt er geen software bij de methode geleverd.

Conclusies

In de docentenhandleiding van *Toegang* wordt beweerd dat ook voor de beoogde doelgroep (i/vbo-leerlingen) de kerndoelen belangrijk zijn. Toch moet je tot de conclusie komen dat niet echt serieus geprobeerd wordt dit waar te maken. Er worden wel wat aanknopingspunten gegeven, maar teveel wordt aan de docent overgelaten. Hoewel enkele thema's heel aardig zijn uitgewerkt is de grootste zwakte van deze methode het gebrek aan samenhang. Met de thema's wordt te vaak van de hak op de tak gesprongen, waardoor belangrijke ontwikkelingen in de geschiedenis niet uit de verf komen en enige systematische opbouw van begripkennis verhinderd wordt. Ook de geraadpleegde docenten noemen het 'springerige' karakter van de methode

als een zwak punt. Verder worden als zwakke punten genoemd dat de methode veel te weinig informatie geeft, de methode de leerlingen niet echt aanspreekt vanwege de geringe variatie en er toetsen ontbreken.

Hoewel de methode goedkoop is, vinden de docenten een zwart-wit-uitvoering niet geslaagd.

Als sterke punten worden genoemd dat tekst- en werkboek tot één handzaam boekje zijn geïntegreerd en dat teksten en opdrachten doorgaans op het juiste niveau zijn afgestemd. Met name dit laatste is in vergelijking met de meeste andere methodes een sterk punt.

Op de vraag of ze als docent weer voor *Toegang* zouden kiezen, wordt door de geraadpleegde docenten nogal negatief gereageerd. Drie docenten zeggen 'waarschijnlijk niet' en twee docenten 'zeker niet'. Men moet echter wel beseffen dat er nog niet veel keus is voor docenten die aan (i)vbo-leerlingen lesgeven. *Toegang* is toch een van de weinige methoden die speciaal voor deze doelgroep geschreven is en sluit wat betreft omvang en niveau redelijk aan. Het is jammer dat de auteurs er niet geheel in geslaagd zijn om hun doelstellingen geheel waar te maken. Juist een (i)vbo-methode vereist een sterkere didactische uitwerking.

Toen voor straks

Uitgever: Nijgh en van Ditmar

Leerboek 1 (f31,75)

Leerboek 2 (f34,25)

Leerboek 3 (f41,50)

Leerboek 1-2 (f40,00)

Werkboek 1 (f15,75)

Werkboek 2 (f16,50)

Werkboek 3 (f17,50)

Werkboek 1-2 (f19,00)

Docentenhandleiding 1 (f51,75)

Docentenhandleiding 2 (f54,75)

Docentenhandleiding 3 (f57,00)

Docentenhandleiding 1-2 (f59,50)

Toetsdiskettes: gratis

Aantal geraadpleegde docenten: 4

Doelstellingen

Toen voor straks moet leerlingen ervan bewust maken dat geschiedenis overal om hen heen aanwezig is en de interesse in het verleden stimuleren. Verder worden als doelstellingen geformuleerd: inzicht geven in fundamentele processen en verschijnselen, een beter begrip van de actualiteit, inzicht geven in de ontwikkeling en invloed van waarden en het kritisch en methodisch leren denken en onderzoeken. Ook wil men de rol van het individu in de geschiedenis benadrukken.

Stofkeuze

Toen voor straks is geschikt voor zowel een tweejarige, als voor een driejarige traject. Er zijn drie delen en er is een editie waarin deel 1 en 2 gecombineerd zijn. In die gecombineerde editie vervalt bijvoorbeeld het thema over Rusland en worden een aantal thema's tot één samengevoegd. Zo worden Grieken en Romeinen bij elkaar genomen en komen de middeleeuwen aan de orde in het hoofdstuk 'Veranderingen in Europa'. In dit laatste hoofdstuk worden overigens nogal wat zaken aan de orde gesteld. Dit verhindert de nodige diepgang. De stof wordt in de basisparagrafen niet geproblematiseerd aangeboden. Daarin volgt men vooral het 'verloop' van de gebeurtenissen. De methode bevat hierdoor veel historische informatie, maar soms blijft men bij de presentatie van de stof steken in opsommingen.

De verschillende aspecten van het verleden komen voldoende aan de orde. In tegenstelling tot een aantal andere methodes is er wel wat minder aandacht voor sociaal-economische onderwerpen. Ook docenten die een methode zoeken die sterk is op het punt van intercultureel onderwijs en waardenoriëntatie zullen niet echt aan hun trekken komen. Voor staatsinrichting is er een apart kaarten.

Didaktiek

• Opbouw hoofdstukken

De hoofdstukken beginnen met aardige, maar vaak erg lange (twee pagina's), verhalende teksten. Daarna volgt een historisch overzicht. Soms wordt dat overzicht onderbroken door thema's van één pagina

(bijvoorbeeld 'het dagelijks leven van de edelen'). Het is storend dat door de opmaak leerlingen soms over dit thema heen moeten springen om een zin uit het historisch overzicht af te kunnen lezen.

Na het historisch overzicht volgen een aantal vaste rubrieken. In 'Mysterie' worden onderwerpen besproken waarover onderzoekers het nog niet eens zijn en die voor leerlingen aansprekend zijn. De thema's in deze rubriek kunnen uiteenlopen van 'veenlijken' tot 'de Israelische en Palestijnse kijk op het verleden' en 'meningen over imperialisme'. In de rubriek 'Toen en nu' worden er lijnen getrokken naar het heden in thema's als 'roeping van de vrouw' en 'atoombommen'. Verder zijn er aparte rubrieken voor films, literatuur en voorwerpen in ons land.

De rubrieken komen niet altijd als apart onderdeel voor maar zijn soms samengevoegd. In dat geval is er nauwelijks sprake van een inhoudelijk uitgewerkt thema, maar wordt bijvoorbeeld niet méér geboden dan een opsomming van boeken. Leerlingen komen in dat geval weinig te weten.

Het aanbieden van stof in de vorm van deze rubrieken is origineel, maar de vraag is of het voor de leerlingen zo boeiend blijft. Met de rubrieken wordt duidelijk geprobeerd om de interesse voor geschiedenis te stimuleren. Maar de doelgroep bestaat natuurlijk niet echt uit lezers en of je leerlingen aan het lezen krijgt door informatie te geven over boeken die er zijn, kun je betwijfelen. Docenten zullen het lezen van een boek dan expliciet als opdracht moeten geven en er in hun lessen ook wat wat mee moeten doen. De docentenhandleiding geeft geen suggesties op dit punt.

De geraadpleegde docenten zijn niet allemaal tevreden over de opbouw van hoofdstukken in *Toen voor straks*. Hun oordelen lopen uiteen van onvoldoende tot goed.

• Begripsverwerving

De docenten beoordelen de methode op dit punt als slecht tot matig.

Moeilijke en belangrijke begrippen staan in de tekst cursief. In het werkboek is een verklarende begrippenlijst opgenomen, waarbij leerlingen zelf nog betekenissen kunnen opschrijven van woorden die ze niet kennen. Veel moeilijke begrippen worden in de tekst niet uitgelegd of worden

kleio

nummer 7/96
pagina's 20 en 21

6 Het uiteenvallen van de christelijke Kerk

In het grootste deel van de middeleeuwen waren alle mensen in Europa katholiek. De geestelijken - van paus tot pastoor - gaven leiding aan de gelovigen. De meeste gelovigen hadden vertrouwen in de geestelijken. Zij leefden zoals de geestelijken wilden. Mensen die het niet eens waren met de leer van de katholieke Kerk, begingen volgens de Kerk een grote misdaad. Ze werden ketters genoemd en fel vervolgd.

Aan het einde van de middeleeuwen begonnen veel mensen het vertrouwen in de geestelijken te verliezen. Zij vonden veel dingen in de Kerk verkeerd. Sommigen, zoals de Nederlander Erasmus, wilden alleen misbruiken in de katholieke Kerk afschaffen. Anderen besloten zich van de katholieke Kerk af te scheiden en een nieuwe Kerk te stichten. Tot hen behoorden Luther en Calvijn over wie je in deze paragraaf meer kunt lezen.

Luther protesteert

Maarten Luther (1483-1546) was eerst monnik geweest en daarna professor geworden aan de universiteit van Wittenberg in het Duitse rijk. Luther vond dat de katholieke geestelijken de bijbel meer en beter moesten lezen. Volgens hem stond bijvoorbeeld in de bijbel niet dat christenen goede werken moesten doen om in de hemel te komen. Goede werken waren bijvoorbeeld geld geven aan de armen of aan de Kerk. Luther

Erasmus (1469-1536), geschilderd door Hans Holbein de Jonge (1523). Erasmus was meer Europeaan dan Hollander: hij woonde in Rotterdam, Oxford, Cambridge, Turijn, Leuven, Bazel en Freiburg. Hij schreef in het Latijn. Dat was de taal van alle geleerden in Europa.

Een katholieke kijk op Luther: de duivel gebruikt Luther als een doedelzak. Een houtsnede uit 1521.

eerst terloops genoemd en pas in een volgende paragraaf of een volgend hoofdstuk echt uitgelegd.

De vele invulteksten in het werkboek die de leerlingen dwingen de belangrijke begrippen te herhalen hebben vaak betrekking op slechts een deel van het historisch overzicht. Zo wordt in het werkboek bij het hoofdstuk over de middeleeuwen het begrip 'horige' goed bevraagd, maar komen 'edelen' en 'het leenstelsel' niet in deze opdrachten bij het historisch overzicht aan de orde. Ook in puzzels wordt begripkennis bevraagd. Maar zowel de invulteksten, als de puzzels blijven steken op het niveau van reproductie en vereisen nauwelijks toepassing.

• Opdrachten/oefening van vaardigheden

Het werkboek van *Toen van straks* is gestructureerd naar soorten opdrachten. Bij elk hoofdstuk is er eerst een vraag bij de inleidingstekst. Vervolgens zijn er bij het historisch overzicht opdrachten waarmee het thema in de tijd en in de ruimte (kaart-opdracht) wordt geplaatst. Dan volgen er woordpuzzels, gericht op belangrijke begrippen en personen. De toetsvragen bestaan uit meerkeuzevragen, goed-foutvragen en combinatievragen. Ook zijn er opdrachten bij de afbeeldingen in leer- en werkboek ('Wat zie je?'), knip- en plak-opdrachten (vervallen in deel 3) en teken-opdrachten (tekstwolken invullen en zelf tekenen).

In de rubriek 'woordenboek' worden de begrippen uitgelegd en kunnen leerlingen woorden die ze zelf nog niet kenden opnemen.

Na de verschillende soorten vragen bij het historisch overzicht volgen de vragen bij de rubrieken uit het leerboek. Hier vervalt de onderverdeling naar soorten opdrachten. Bij de rubrieken worden vooral invulteksten en open vragen gegeven.

In het werkboek wordt boven aan de pagina of bij de opdrachten zelf verwezen naar de pagina's in het leerboek die gebruikt moeten worden.

Door de indeling naar soorten opdrachten lijkt het alsof het leren tekenen, puzzelen, knippen en plakken even belangrijk is als het verwerven van enig inzicht of van historische vaardigheden. De opzet van het werkboek garandeert in elk geval wel een ruime variatie aan opdrachten. De toetsvragen zijn over het algemeen zinvol, maar de andere opdrachten zetten daarentegen niet altijd aan tot werkelijke elaboratie en toepassing, waarschijnlijk al-

leen al omdat het type opdracht zich daar niet goed voor leent (bijvoorbeeld de invulteksten of woordpuzzels). Het lijkt soms alsof het feit dat er bij elk hoofdstuk alle soorten opdrachten moesten worden gemaakt, bepaalt wat er gevraagd wordt. Het is nu niet duidelijk of de auteurs zich hebben afgevraagd wat zij in een bepaald hoofdstuk precies aan begripkennis en vaardigheden wilden aanbrengen.

In de docentenhandleiding wordt voor elk hoofdstuk een logische volgorde voor de opdrachten gegeven. Wil men de leerlingen zelfstandig laten werken dan zal de leraar een studiewijzer moeten uitreiken, zodat leerlingen de opdrachten in een volgorde maken die aansluit bij het overzicht in het leerboek.

De opdrachten beslaan zoals hiervoor al werd gezegd, niet altijd het hele historisch overzicht. Delen van de in het leerboek aangeboden stof worden dus niet bevraagd.

De opdrachten die bij de rubrieken worden gegeven zijn van een betere kwaliteit. Waarschijnlijk omdat in deze rubrieken de stof meer thematisch wordt aangeboden, zijn de vragen hier minder tekstgericht en vragen meer om interpretatie en analyse. Benaderingswijzen zijn vooral bij deze vragen aan de orde.

Pas in deel drie worden de benaderingswijzen allemaal redelijk geoefend. In de eerste twee delen komen vooral het omgaan met bronnenmateriaal en het herkennen van standplaatsgebondenheid voldoende aan de orde. Opdrachten die gericht zijn op eigen onderzoek komen met name voor bij de verschillende rubrieken. Bij de rubriek 'voorwerpen in ons land' (die in deel 3 'in ons land' wordt of zelfs vervalt) is er sporadisch een onderzoeksopdracht voor de eigen omgeving te vinden. Van een meer systematische aanpak van onderzoeksvaardigheden is echter geen sprake. Verder zijn er bij de rubrieken ook regelmatig opdrachten waarbij de leerling informatie moet selecteren en ordenen.

Oorzaak-gevolg, continuïteit/discontinuïteit en uniek-generiek worden volgens de geraadpleegde docenten te weinig geoefend.

De geraadpleegde docenten zijn tevreden over het aantal opdrachten dat in het werkboek wordt aangeboden, maar verschillen van mening over het niveau. Enkele docenten vinden de opdrachten te makkelijk, terwijl een andere docent ze te moei-

kleio

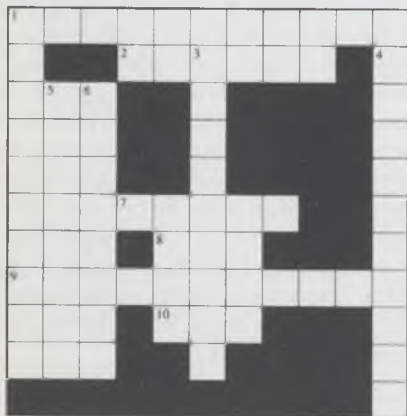
nummer 7/96
pagina's 22 en 23

Opdracht 11: Begrippen**Horizontaal**

- 1 Grondwet
- 2 Spaanse vloot
- 7 De WIC deed niet alleen aan handeldrijven, maar ook aan ...
- 8 Grootste handelsonderneming in de Gouden Eeuw
- 9 Naar Amsterdam werden produkten uit allerlei landen gebracht. Amsterdam werd de _____ van Europa
- 10 Handelsonderneming die veel slaven uit Afrika naar Amerika bracht

Verticaal

- 1 Officiële godsdienst in de Republiek
- 3 Alleenrecht om handel te drijven
- 4 Tegenstanders van de regenten en van de stadhouder in de 18de eeuw
- 5 Mensen die in de Republiek de meeste macht in handen hadden
- 6 Iemand die het parlement meer macht wil geven (19de eeuw)

Opdracht 12: Woorden herkennen

In de volgende zinnen zijn de letters van sommige woorden door elkaar gehaald. Welke woorden moeten er staan? Gebruik je leerboek.

- 1 In de Cirabaches _____ Zee veroverde de WIC een aantal eilanden. Deze werden de Nalesedrend Allintien
_____ genoemd.
- 2 Arbeiders uit Idian _____ werden in Suriname Hoedannisten
_____ genoemd.
- 3 In 1954 kregen Saunriem _____ en de Nederlandse Antillen felsturzebu

- 4 In de Republiek werd de samenwerking tussen de gewesten geregeld door de Setant-Garelane
_____ De machtigste man daarin was de siranosinepdaar

- 5 Veel macht hadden ook de dudohasters

- 6 Gebieden die de Republiek in de zuidelijke gewesten had veroverd, werden
Ginendalstetilarene _____
_____ genoemd.
- 7 In 1815 kwam het Koninkrijk der
Nalredenden _____ tot stand. Het was een leenositutintoc
nomariech _____
- 8 In 1848 werd Nederland een nemelraptarie
ochinemar _____

Toen voor Straks, werkboek bij deel 2; opdrachten bij thema 2: Van Republiek naar parlementaire monarchie.

lijk vindt. De mogelijkheden tot differentiatie en het gebruiken van verschillende werkvormen beoordelen de docenten als matig.

• Taalgebruik en vormgeving

Toen voor straks kent een heldere lay-out. Het historisch overzicht bestaat uit korte stukken tekst onder duidelijke koppen. Soms zijn de teksten wel wat opsommend van aard en daardoor voor de leerlingen niet altijd even prettig leesbaar. De rubrieken zijn duidelijk te onderscheiden door de achtergrondkleuren die er voor gebruikt worden. De methode is mooi geïllustreerd en de afbeeldingen worden

meestal bevraagd (bij de opdrachten 'wat zie je?'). Veel illustraties komen ook voor in de methode *Sprekend Verleden*.

Het werkboek is ruim opgezet maar de verwijzingen naar het leerboek hadden wel wat duidelijker gemogen.

De docenten beoordelen het taalgebruik en de vormgeving als matig of voldoende.

Docentenhandleiding

De docentenhandleiding geeft een overzicht van de kerndoelen in de methode en bevat verder een algemeen deel over doel-

stellingen, uitgangspunten en werkwijze. Verder worden een één- en een twee-uursroute aangegeven.

Er zijn in de docentenhandleiding werkbladen opgenomen voor de één-uursroute. Deze werkbladen bevatten hoofdzakelijk invulteksten. Verder bevat de docentenhandleiding het antwoordenboek, waarin overigens niet alle antwoorden kloppen. Bij de opgenomen toetsen wordt een onderscheid gemaakt tussen toetsen voor kennis en inzicht (gesloten vragen) en toetsen gericht op vaardigheden (opdrachten bij bronnenmateriaal). Het is opvallend dat de soorten opdrachten die in deze vaardigheidentoetsen voorkomen weinig in het werkboek zelf aanwezig zijn. Wellicht zijn de toetsen beter als oefening van vaardigheden te gebruiken, dan als toetsing.

Verder bevat de methode een redelijk uitgebreid overzicht van films en dia's, waarvan tevens wordt aangegeven waar ze verkrijgbaar zijn.

De docentenhandleiding bevat geen achtergrondinformatie of lessuggesties per hoofdstuk.

Conclusie

Toen voor straks is methode met een originele opzet die echter niet voor alle doeleinden even geschikt is. De opzet is helder en het leerboek bevat een aantal leuk uitgewerkte thema's. Het zijn met name de meer thematisch uitgewerkte rubrieken die het sterkst zijn. De geraadpleegde docenten noemen verder het heldere historisch overzicht als een sterk punt.

Het zwakke punt van deze methode is vooral het werkboek. Methodisch is dit niet sterk. Het systeem van gerubriceerde opdrachten heeft nauwelijks voordelen. Te weinig opdrachten vragen werkelijk om enige onderzoekende en analyserende activiteiten van de leerlingen. Ook de oefening van vaardigheden is gering. Enkele docenten vinden het feit dat de opdrachten niet altijd het hele historische overzicht beslaan ook een minpunt.

De geraadpleegde docenten geven aan dat ze waarschijnlijk niet weer voor deze methode zouden kiezen, wanneer ze de keus hadden. Dit zal hoofdzakelijk te maken hebben met de kwaliteit van het werkboek.

Boek van de maand

Jan van Oudheusden bespreekt:

Edward Radzinsky, *Stalin. Onthullingen uit de geheime privé-archieven* (Balans/Van Halewyck, Amsterdam/Leuven 1996), 556 blz., prijs f 55,-. Vertaling: Jaap van der Wijk

"De mensen van het grootste land ter wereld ontwaakten dagelijks met zijn naam op hun lippen. De hele dag door hoorde of zag je zijn naam, uitgesproken door acteurs, gezongen in liederen en gedrukt in grote letters op de voorpagina's van alle kranten. Zijn naam werd verleend aan fabrieken, kolchozen, straten en steden, als de hoogst denkbare eer ... Tijdens de politieke schijnprocessen die door hem werden georganiseerd vereerden zijn slachtoffers zijn naam terwijl ze op het schavot stonden ..."

Een Stalin-biografie die zo begint, nodigt direct uit tot verder lezen. Edward Radzinsky, die enkele jaren geleden een veelbesproken biografie schreef over tsaar Nicolaas II, drong voor zijn nieuwe boek door in pas geopende Russische staatsarchieven.

Steeds is Radzinsky de verteller, die je als lezer meetroont, de archieven in. Het lijkt soms wel het verslag van een speurtocht, en de meesterspeurder is zo vriendelijk ons af en toe over zijn schouders te laten meelesen. Een voorbeeld. Toen Stalin stierf liet hij duizenden boeken na, onder andere de werken van de mannen die hij had vermoord: Trotski, Kamenjev, Zinovjev, Boecharin. Bijna elk boek bleek te zijn voorzien van zijn cynische opmerkingen. Waar Trotski in zijn *Terreur en Communisme* (1920) het revolutionaire geweld ophemelde, schreef Stalin in de kantlijn: "Klopt!", "Goed gezegd!" of "Ja!". In een boek van de Duitse sociaal-democraat Kautsky, waarin deze klaagde over de buitensporige terreur van vlak na de revolutie, schreef Stalin: "Ha ha!".

In gedachten zie je Stalin voor je, terwijl hij zoiets zit te krabbelen.

Radzinsky heeft documenten gebruikt uit enkele tot voor kort hermetisch gesloten archieven. In de eerste plaats het Presidentieel Archief, dat onder Gorbatsjov werd opengesteld. Verder het Centrale-Partijarchief (het heilige der heiligen van de Communistische Partij) en het Centrale Staatsarchief van de Oktoberrevolutie. Ook het KGB-archief, 'de grootste bloedbank ter we-

reld', werd geraadpleegd, zij het via derden. Uit Stalins privé-archief citeert hij onder meer brieven aan zijn moeder en aan zijn echtgenote, brieven van Boecharin, maar ook het dagboek van Stalins tante Maria Svanidze. Stalins gastenboek vormt een rijke bron die van dag tot dat vertelt aan wie hij audiëntie verleende.

Naast al die schriftelijke bronnen maakt Radzinsky gebruik van interviews.

Radzinsky geeft ruiterlijk toe dat hij niet de eerste historicus is die inzage had in de geheime archieven. Dimitri Volkogonov was hem voor. Diens *Triomf en tragedie - een politiek portret van Josef Stalin* uit 1991 was een nog dikkere pil dan dit 556 pagina's tellende verslag. Alleen is Radzinsky naar mijn smaak veel beter leesbaar. Dit laatste vormt een overeenkomst met de eveneens zeer leeswaardige boeken van vroegere Stalin-biografen zoals Deutscher, Tucker of Ulam. Maar juist de lardering met tal van bloempjes uit de geheime archieven maakt het boek van Radzinsky extra pikant.

De inhoud

De grote lijn mag bekend zijn. Josef (koosnaam: Soso) Vissarionovitsj Dzoegasjvili, zoon van een Georgische schoenlapper, is geboren in een armzalige hut in het stadje Gori. Hij wordt in elkaar geslagen door zijn dronken vader, in bescherming genomen door zijn moeder. Al jong leert hij slagen ontwijken, veinzen, zich verbergen.

Zijn moeder doet hem in 1894 naar het seminarie in Tiflis. Het even strenge als hypocriete regime van de popes brengt Soso in de contramine. Hij wordt van school getrapd wegens verboden boekenbezit, maar van de paters heeft hij toch wat opgestoken: dienstbaarheid, martelaarschap ten behoeve van het welzijn van de mensheid. De jonge Soso schrijft zelfs gedichten in die geest. Hij neemt een schuilnaam aan, ontleend aan een Georgische heldenroman, Koba. Een andere leer zuigt hij echter ook op: het marxisme.

kleio

nummer 7/96
pagina's 24 en 25

Koba leidt jarenlang het leven van een desperado, een beroepsrevolutionair. Steeds wordt hij opgejaagd door de tsaristische geheime politie, de Ochrana. Vaak is gespeculeerd over de vraag, of Koba geen dubbelagent van de Ochrana geweest is. Op elke gevangenschap volgt immers een fantastische ontsnapping, terwijl zijn kameraden omkomen. Radzinsky kan hier helaas niet het laatste woord spreken.

De ontmoeting van Koba met de revolutionair Lenin en diens lessen in niets-ontziende jacobinistische terreur zijn essentieel. Lenin is Koba's tweede vader. Zelfs zijn nieuwe schuilnaam kort hij expres zo af, dat die op de naam Lenin rijmt; het wordt niet Stalinov (man van staal) maar Stalin. Stalins rol in de Oktoberrevolutie is bescheiden. Des te groter is zijn haat tegen de prima donna van de revolutie, Trotski. Deze onhandelbare ijdeltuit ziet Stalin nog niet staan. *"De man die de revolutie miste"*, zo smaalt Trotski. Hij zal het bezuren. De eerste botsing tussen de twee titanen doet zich voor in de Burgeroorlog, bij de stad Tsaritsyn, het latere Stalingrad. In de Rode Terreur doen beide heren overigens niet voor elkaar onder.

Als de Roden de Burgeroorlog hebben gewonnen, vreest iedereen de macht van Trotski. Lenin vertrouwt Stalin volkomen en benoemt hem tot secretaris-generaal van de Partij; een benoeming waar hij te laat spijt van krijgt. Lenin wordt door beroertes getroffen en de secretaris-generaal staat persoonlijk garant voor het isolement van zijn god. Lenin mag zelfs geen kranten meer lezen. Lenins testament, waarin deze de onmetelijke macht van kameraad Stalin hekelt en aanbeveelt hem af te zetten, blijft onuitgevoerd; nota bene met instemming van Trotski!

Als Lenin in 1924 is gestorven en diens Heilig Lijk gebalsemd en wel wordt geëxposeerd, verslaat Stalin al zijn rivalen. Eerloos laten ze zich wegmanoeuvreren, de mannen die elkaar haast even hevig haten als ze Stalin vrezen. Zinovjev en Kamenjev bevorderen dat Trotski verwijderd wordt. Vervolgens wordt dit tragische politieke duo zelf ook uitgerangeerd. Oppositie voeren is vanaf 1927 verboden. Tenslotte is het de beurt aan Bocharin, die in 1929 ten val komt. De Partij heeft dan de industrialisatiekoorts te pakken en de te softe Bocharin, architect van de NEP (Nieuwe Economische Politiek), vecht vergeefs voor lijfsbehoud.

'Stalins Revolutie', een ware oorlog tegen het volk, kan dan beginnen. Miljoenen boe-

ren worden als 'koelakken' gedeporteerd of de kolchozen in gedreven. Kerken en kloosters worden gesloopt. Industrieën worden uit de grond gestampt. Binnen tien jaar moet honderd jaar achterstand zijn ingelopen, haamt Stalin erin. Schijnprocessen tegen 'saboteurs' en 'spionnen' vormen het noodzakelijke bijverschijnsel. Ze worden geregistreerd door de trouwe Jagoda, die het ene na het andere komplot uitvindt. De massa moet geloven in de onfeilbaarheid van de Partij.

Stalins vijftigste verjaardag in 1929 vormt aanleiding tot de meest uitzinnige felicitaties en lofbetuigingen. 'De Grote Baas' - zoals hij voortaan heet - neemt ze quasi-bescheiden in ontvangst. In het hongerjaar 1932 wordt het graan gewoon geëxporteerd, terwijl vijf tot acht miljoen mensen sterven. Niemand spreekt erover, ook de buitenlandse bezoekers niet. Bernard Shaw verklaart dat de USSR het land van de toekomst is. Intellectuelen als Gorki, Pasternak, Sjolochov laten zich de eretitel 'ingenieurs van de ziel' welgevallen.

Terreur

Dit alles wordt door Radzinsky met vaardige pen geschetst. Ook in het beschrijven van de persoonlijke en familielevens van Stalin toont hij zich een meester. Zoals het familiedrama in 1932.

Stalins jonge vrouw Nadezjda Alliloejeva kan niet meer tegen zijn ruwe macho-gedrag. Zij pleegt zelfmoord door zich een kogel door het hoofd te schieten. Overvloedig citeert Radzinsky uit de briefwisselingen in de jaren die aan het incident voorafgaan. Nauwkeurig wordt het drama gereconstrueerd. Op basis van archiefgegevens concludeert Radzinsky dat Stalin zijn vrouw heeft vermoord.

Twee jaar later wordt Stalins beste vriend, Sergei Kirov, in Leningrad door een huurmoordenaar doodgeschoten. Op hem was de hoop van de Partij gevestigd voor een iets meer ontspannen koers. De moord op Kirov komt de Grote Baas dus goed uit, al plengt hij hete tranen bij de uitvaart van zijn trouwe vriend. Het bewijs dat Stalin opdracht tot de moord gaf, kan Radzinsky niet leveren, het blijft bij speculaties. Stalin gebruikt de moord om de NKVD (geheime dienst) een verschrikkelijke kloppacht op medeplichtigen en komplotteurs te laten ontkenen. De 'Grote Terreur' vangt aan. Die eerste golf arrestanten wordt wel de 'Kirovstroom' genoemd. Jagoda is voor dit werk te slap en wordt vervangen door de bloedhond

Jezjov. Heel de oude Leningarde wordt vernietigd.

Het is deze gruwelijke episode, eerder al omvangrijk geboekstaafd door Robert Conquest (*The Great Terror. Stalin's Purge of the Thirties*, Londen 1968), die een kolfje vormt naar de hand van de rasverteller Radzinsky. Hij besteedt meer dan honderd pagina's aan de sfeer van angst, het Moskouse 'nachtleven', de geregisseerde blijdschap van de massa's, de kinderen die hun ouders aangeven, de schijnprocessen, het gedraai van Zinovjev en Kamenjev.

De stem van deze betreurenswaardige slachtoffers klinkt voor het eerst sinds zestig jaar op uit de archieven. Lees bijvoorbeeld eens Zinovjevs smeekbede aan Stalin: *"14 april 1936. In mijn ziel is slechts één brandend verlangen: om u te bewijzen dat ik geen vijand meer ben [...] Ik heb het punt bereikt waarop ik lange tijd staar naar de foto's van u en de andere leden van het Politburo in de krant, en denk: beste vrienden, kijk in mijn ziel, dan zullen jullie zien dat ik niet langer jullie vijand ben, dat ik met heel mijn hart en ziel bij jullie hoor en dat ik alles zou willen doen om jullie vergiffenis en clementie te verdienen."*

Stalins lijfwacht Pauker kan schitterend na-doen hoe Zinovjev zich meelijwekkend jammerend naar zijn executieplaats heeft laten slepen. Stalin komt niet meer bij van het lachen. Maar ook Pauker gaat eraan, ook Jagoda, ook Jezjov.

Nog een mooie: Als Jagoda nog hoofd van de geheime dienst is, verzamelt hij de kogels van degenen die hij laat executeren. Als Jagoda wordt doodgeschoten, eigent Jezjov zich de kogels toe. Als Jezjov wordt doodgeschoten, wordt alles geregistreerd. In zijn dossier zit een lijst persoonlijke eigendommen, waarop onder andere staat: *"Revolverskogels, afgestompt, in papier gewikkeld, met de inscripties Zinovjev, Kamenjev."*

De NKVD heeft geheime afdelingen die NKVD-personeel in de gaten houdt; en een supergeheime afdeling die deze geheime afdelingen bespioneert. Regelmatig houdt Jezjov schoonmaak in eigen gelederen, zodat in de kampen heel wat voormalige beulen met hun voormalige slachtoffers worden verenigd.

Het klapstuk van de Grote Terreur is de val van de 'lieveling van de Partij', Bocharin. Drienvestig keer schrijft deze vanuit de gevangenis een brief aan Stalin; geen eenmaal krijgt hij antwoord. Voor het hogere doel, het welzijn van de Partij en de USSR, ondertekent Bocharin alle beschuldigingen.

Edward Radzinsky.

Maar er is verschil met Zinovjev en Kamenjev. Door alles te bekennen, bekend hij in feite niets.

De hele Leningarde, de 'tweede aristocratie' van Rusland wordt vernietigd. De eerste, de tsaristische, was in 1917 uitgemoord. Stalin gelooft in het bestaan van de komplotten. Hij is oprecht verontwaardigd over de onthulde misdaden. Ook de moordenaars worden vermoord. Degenen die het bloedbad overleven zijn slechts zielige marionetten in de handen van de Poppenbaas.

De laatste jaren

Over Stalins rol in de Tweede Wereldoorlog en Stalins laatste jaren heeft Radzinsky niet zoveel nieuws te melden. Hij onthult een geheime ontmoeting tussen Hitler en Stalin (op 18 oktober 1939 in Lvov) maar het bewijsmateriaal is gebrekkig. Op het raadsel van Stalins verdwijning gedurende de eerste weken van operatie Barbarossa wordt geen nieuw licht geworpen. Dan volgen de ontmoetingen met Churchill en Roosevelt, de verdeling van Oost-Europa, het bloedbad-Katyn, de opstand van Warschau, de deportaties van Sovjet-volkeren.

De jaren na 1945 lieten een herhaling zien van de terreur en angst van de jaren dertig. Zelfs de vrouw van zijn trouwe knecht Molotov werd gearresteerd. Het doktersproces van 1952-1953 moest de intro worden tot zijn laatste thriller, de moord op de Russische joden. Stalins plotselinge, mysterieuze dood stak daar een stokje voor. Volgens Radzinsky koesterde Stalin ook vergevorderde plannen voor het ontketen van een Derde Wereldoorlog toen de dood hem verraste.

Orwelliaanse sfeer

Kritiek op het boek is zeer wel mogelijk. Radzinsky, zoon van een intellectueel met een hartstochtelijke liefde voor de Europese democratie, geeft in zijn voorwoord al aan opgevoed te zijn met angstaanjagende verhalen over Stalin. Hoewel hij die haatgevoelens heeft willen omzetten in het streven de ware aard van de Grote Leider te onthullen, komt hij niet geheel los van de geesten uit zijn kindertijd. Daardoor vergeet hij heel eenvoudige vragen te stellen zoals: hoe was het mogelijk dat een onooglijke Georgiër, die zijn leven lang Russisch met een zwaar Georgisch accent sprak, object bleef van adoratie door miljoenen Russen? Daar komt bij dat Radzinsky niet al zijn spe-

culaties met geloofwaardig feitenmateriaal weet te onderbouwen. Zaken als het leven in de Goelag Archipel en de levensomstandigheden van de Russen tijdens de NEP en in de periode van de Vijfjarenplannen blijven onderbelicht. Raadsels als Stalins lidmaatschap van de Ochrana of diens goedgelovigheid ten aanzien van het non-agressiepact van 1939 worden niet opgelost. Soms staan er foutieve data vermeld (Jezjov verdween niet in 1938 maar in 1939, p. 402). Foto-ondschriften zijn bepaald slordig (Svetlana als kleuter, én Svetlana als tiener, beide foto's gedateerd 1935). Spelfouten ontsieren soms het betoog (peiler in plaats van pijler, molog voor moloch), resultaat van haastig vertaalwerk.

Ik heb het boek van Radzinsky niettemin met veel smaak gelezen. Het is uitstekend bruikbaar voor de geschiedenisles. De Orwelliaanse sfeer wordt goed geschetst door dat Radzinsky eigen en andermans herinneringen optekent. Zoals bij Stalins dood:

"Ik herinner mij die dag in maart nog. Ik herinner mij de stem van Levitan, de commentator van Radio Moskou, een angstaanjagende stem, die men met de stem van de Grote Baas zelf was gaan associëren. Levitan las het officiële nieuws over zijn ziekte voor. Het land luisterde met stomheid geslagen naar het verhaal over de witte bloedlichaamjes. Dus hij had bloed, net als wij allemaal! Betekende dit dat de dood hen zou wagen hem uit ons midden te nemen? Het volk bestookte de kranten met allerlei fantastische voorstellen: mensen wilden hun leven geven, als Hij maar in leven bleef..."

Aan Orwell ontleend is ook Radzinsky's begrip 'diepgaande taal'. Dat is de taal met de dubbele bodem, waarvan de communisten zich vaak bediend hebben. 'Ja' betekent altijd 'nee'. 'Vreedzame demonstratie' betekent 'gewapende opstand'.

Als Stalin zegt: 'Ik hoop dat kameraad X niets overkomt' betekent dat zoveel als: 'X moet worden gedood!' De 'strijd voor de vrede en het socialisme' na 1945 is verhullend taalgebruik voor 'Door middel van de vredesbeweging zullen wij de rebellie en de revolutie in gang zetten'.

Dit was de 'dubbelspraak' van Orwell (war is peace; freedom is slavery)!

De docent geschiedenis zal het boek met vrucht gebruiken. Talloze citaten uit tot dusver geheime bronnen vormen inspirerend materiaal. Ik heb het al uitgeprobeerd. Om te demonstreren dat er ook geschikte toetsen mee samen te stellen zijn, volgen hier enkele opgaven uit een recent 5-vwo-proefwerk.

OPGAVEN

1. Hieronder volgen enkele citaten uit de nieuwe Stalin-biografie van Edward Radzinsky.

a. "Er kwam een vergadering van het Centraal Comité van de Communistische Partij bijeen, waarop de secretaris-generaal zou worden gekozen. Hier liet Stalin een van zijn favoriete zinnen zien: hij bood zijn ontslag aan. Zo had Lenin het gewild en voor hem was de wil van de god Lenin heilig. Zijn verwachtingen kwamen volledig uit: men stemde unaniem dat hij moest blijven. (Trotski, Kamenjev en Zinovjev omdat zij elkaar haatten). Nu was hij dus secretaris-generaal op hun verzoek. Van nu af kon hij zeggen: 'Je krijgt precies waarom je hebt gevraagd'."

b. "Vanaf ... was het keerpunt officieel. Het Jaar van de Grote Ommekeer was begonnen. Het grootste experiment van de twintigste eeuw, dat een eindeloos bloedvergieten zou veroorzaken. Wat maakte dat bloed uit, wanneer er een schitterende toekomst in het verschiet lag? Stalin was van plan de toekomst zo snel mogelijk te realiseren, met revolutionaire middelen. Het verzet in de dorpen zou spoedig zijn gebroken, net als dat van een groot deel van de koelakken."

c. "De gigantische rijkdommen van het land, in beslag genomen door de bolsjewieken die zo'n afkeer van geld hadden, werden aangewend ter voorbereiding van de wereldrevolutie. In 1922 werden er bijvoorbeeld vier miljoen lire uitgekeerd aan de Italiaanse Communistische Partij, zevenenveertig miljoen mark aan de Duitsers en 640.000 franc aan de Fransen. Er kwam geen einde aan de lijst. Het uitgehongerde Moskou gaf de communistische partijen van de hele wereld te eten..."

d. "De vrije markt, die eens zo verafschuwde steunpilaar van het kapitalisme, verscheen weer op het

toneel. Afgelopen was het met de droom van collectieve boerderijen, waarin de plattelanders zich zouden moeten verenigen. In plaats daarvan werden zij vrijgelaten... De bolsjewieken dreven al handel met de kapitalistische landen."

Nu volgen enkele begrippen.

I. Komintern

II. NEP

III. machtsstrijd

IV. constructivisme

V. geheime politie

VI. collectivisatie

Opdracht: combineer de letters van de fragmenten met de cijfers van de begrippen.

Dus: tekst a hoort bij begrip ... (cijfer invullen), etc.

Let op: er blijven twee begrippen over!

2. a. Welke karaktertrek van het Stalinisme wordt treffend geïllustreerd door het volgende citaat uit dit boek?

"Hij stelde een bescheiden antwoord samen 'aan alle organisaties en kameraden die mij hebben gefeliciteerd ... Ik beschouw uw wensen als gelukwensen voor de grote Partij van de arbeidersklasse, die mij heeft geschapen en verheven naar haar beeld en gelijkenis.'

Het bezigen van bijbelse begrippen gebeurde opzettelijk, net als de verklaring, dat hij niet uit een vrouw was geboren, maar uit de Partij. Nu hij tsaar werd nam hij zich voor een god te worden, deel van de bolsjewistische heilige drieëenheid Marx, Lenin en hijzelf. De goden der aarde."

b. geef met gebruikmaking van dit fragment een punt aan, waarop Stalin op dat moment duidelijk afweek van de eigenlijke leer van het marxisme.

3. Stel: Een historicus doet onderzoek naar de psychologische gesteldheid van Stalin in de jaren dertig. Hij vindt in het Kremlin-archief een handgeschreven briefje, uit de periode van

processen tegen intellectuelen die werden verdacht van sabotage in bepaalde takken van de economie. Het briefje heeft de volgende tekst:

"13-09-1930. Stalin aan Molotov. Alle verklaringen van de saboteurs op het gebied van vis, vlees, ingeblikt voedsel en groenten, moeten onmiddellijk worden gepubliceerd [...] over een week gevolgd door de bekendmaking dat al deze schurken zijn doodgeschoten. Zij moeten allen worden doodgeschoten!"

a. Geef een argument, waarom een historicus, gelet op zijn onderzoeksdoel, deze bron wel of niet bruikbaar zal vinden.

b. welke voorlopige conclusie valt er door hem uit dit korte briefje al te trekken?

4. "Er was iets gebeurd waar geen enkele historicus ooit over geschreven heeft. Op zijn bevel werden vele priesters uit de kampen gehaald. In Leningrad, dat door de Duitsers werd belegerd en waar de hongersnood dagelijks toenam, waren de bewoners hoogstverbaasd en verheugd toen de wonderdadige icoon van Onze Lieve Vrouwe van Kazan in processie door de straten werd gedragen [...] Twintigduizend kerken werden heropend..."

a. Geef een verklaring voor de hier beschreven ommekeer in Stalins politiek.

b. 'De hier bedoelde ommekeer was permanent'.

Verdedig of bestrijd deze stelling met zinnige argumenten.

MUSEUMNIEUWS

Wim Rongen over de expositie 'Middeleeuwse Kastelen in Limburg'. Tot en met 2 februari 1997 in het Limburgs Museum, Goltziusstraat 21, 5911 AS Venlo. Tel. 077-3522112/3596762. Open: dinsdag t/m vrijdag 10-16.30 uur, zaterdag/zondag 14-17 uur.

'Musea moeten zich meer afvragen: "Waar is groep 8 mee bezig en hoe krijgen we die naar het museum?" Bij veel musea hebben de educatieve afdelingen de laatste jaren meer invloed gekregen. De reden is eenvoudig: 'Educatief werk pur sang zorgt voor aanzienlijke bezoekcijfers. Het wordt als markt gezien'.

Citaten uit recente artikelen in *Uitleg*, het officiële publikatie- en voorlichtingsblad van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.¹ Ook de invoering van de basisvorming heeft gevolgen gehad. Zie bijvoorbeeld het artikel van Arja van Veldhuizen in het vorige nummer van KLEIO.²

En de Begeleidingscommissie Trendrapport Museumeducatie stelt onder andere voor om museum- of monumentenbezoek in de basisvorming verplicht te stellen.

De Kleio-redactie krijgt inderdaad steeds dikkere infomappen van musea toegestuurd. We gaan daarom regelmatig musea of tentoonstellingen bezoeken en het educatieve onderdeel bekijken en beoordelen. Wat kun je met dit materiaal, is het geschikt voor de doelgroep?

Een nieuwe rubriek moet dit worden, zoiets als Kleioskoop. Iedereen die een bijdrage wil leveren is van harte welkom.

Gaat U al jaren met een bepaalde klas naar een bepaald museum, of volgt U regelmatig een bepaalde rondleiding, of heeft U net een bepaalde tentoonstelling (die nog enige tijd te zien is) gezien, schrijf erover en stuur het ons toe.

Kastelen

'De voorbereiding van een bezoek aan een kasteel hoeft echt niet alleen in de geschiedenisles plaats te vinden..', staat er ook nog in Uitleg.

Bijna tegelijkertijd met het verschijnen van de Uitleg-afleveringen vallen persberichten van het Limburgs Museum op de deurmat. Daarin wordt in wervende bewoordingen

melding gemaakt van de tentoonstelling 'Middeleeuwse kastelen in Limburg', die tot 2 februari 1997 in Venlo te zien is.

Op 1 mei 1999 zal de opening plaatsvinden van de nieuwbouw van het Limburgs Museum. Men heeft grote plannen in Venlo. Met de bovengenoemde tentoonstelling wil de museumleiding vooruit lopen op de toekomst, laten zien wat we over een aantal jaren verwachten kunnen: *'De overrompelende tentoonstelling is een pilotproject voor de toekomstige inrichting. Een proeftuin waarin moderne inzichten over informatie-overdracht en museumcommunicatie zijn verwerkt'.*

En als je dan even later in een van de persberichten leest: *'Verrassend, spannend, amusant en interessant zijn trefwoorden die alle van toepassing zijn. Het is een laagdrempelige expositie geworden die buitengewoon geschikt is voor ouders met kinderen',* en *'De belangrijkste doelgroep die de initiatiefnemers voor ogen stond, is de jeugd tussen de acht en de veertien jaar'*, dan weet je het zeker, hier ga ik met mijn dochter en haar vriendin (beide behorend tot de doelgroep) naar toe.

Dat kan overigens prima met de trein want het museum ligt op loopafstand van het NS-station (ongeveer 10 minuten).

Edutainment

Achterliggende gedachte van de expositie was om een serieus onderwerp met een mix van educatie en entertainment te presenteren. Je moet wat leren en 't moet ook onderhoudend zijn. 'Edutainment' heet dat in jargon.

Een museumzaal is tot een soort kasteel omgebouwd. Een smalle gang leidt je langs de eerste attracties (een video en koptelefoons in de vorm van helmen) en de eerste vitrines. Een van de opvallendste is die met het skelet van een 16e eeuwse hond uit kasteel Scha- loen. Via een nagebouwd keukentje kom je in een grotere zaal met onder andere een

kleio

nummer 7/96
pagina's 28 en 29

kastelenlandschap op schaal. Via een trap kun je ook naar boven waar een replica van de grafzerk van hertog Walram III van Limburg (gestorven in 1226) is geplaatst.

Afwisseling

Een van de uitgangspunten van de tentoonstelling is dat kinderen niet alleen maar moeten kijken naar voorwerpen, maar dat er juist veel afwisseling is: een koptelefoon in de vorm van een helm opzetten bijvoorbeeld en dan luisteren naar oude verhalen over kastelen. Kijken naar een video en horen wat voor ideeën mensen tegenwoordig hebben over kastelen. Ruiken aan kruiden en raden wat het is. Uiteraard wordt ook de computer gebruikt: in dit geval om het verhaal over de varkenshoeder door te bladeren. Fascinerend is het nagebouwde Limburgse kastelenlandschap op schaal, waarbij onder andere het kasteel van Valkenburg te zien is tijdens een belegering door de troepen van Luik in 1465. Het gegil van angstige mensen en het afschieten van kanonnen komt levensecht over.

Andere maquettes laten de bouwkundige ontwikkeling van een kasteel zien. De maquette van het Hertogenhof in Venlo, gebouwd op basis van de vondst van een gedetailleerde plattegrond, is indrukwekkend. Een levensgroot paard met ridder doet het altijd wel, net als de nagebouwde blijde waarmee allerlei rotzooi over de kasteelmuur geslingerd kon worden.

Doelgroep

De kinderen worden langs deze tentoonstelling geleid met behulp van de *Speurtocht Zoek de geheime uitgang* (voor kinderen van 8 tot 12 jaar) (f2,-). Die speurtocht is volgens het bekende principe opgezet: goed kijken, een woord invullen en op het einde een rebus oplossen. Als de kinderen de rebus opgelost hebben, weten ze waar ze de geheime uitgang van de tot kasteel omgebouwde mu-

zoek de geheime uitgang

Over ridders in de Middeleeuwen hebben we allemaal wel eens spannende verhalen gelezen. Maar hoe zag het dagelijkse leven op en rond een Limburgs kasteel er uit in de Middeleeuwen?

speurtocht MIDDELEEUWSE KASTELN IN LIMBURG 1 zoek de geheime uitgang

Dat kun je nu ontdekken in het **Limburgs Museum**.

Dit kasteel is heel spannend, want er is een geheime uitgang! Die gaan we zoeken! We wensen je een prettig verblijf op het kasteel, voordat je vlucht door de geheime uitgang van de tentoonstelling.

We beginnen bij het begin en volgen de opschriften van de speciale **kinderverhaallijn**, herkenbaar aan de borden met net zo'n kanteelrand als deze speurtocht.

Hoe vind je de geheime uitgang?

- Je vult de antwoorden in. In elk vakje één letter. De ij moet ook in één vakje staan.
- De letter in dit ☐ vakje, vul je in aan het einde van de speurtocht.
- Je doet dit op het aparte vel papier, de rebus.

seumvleugel moeten zoeken.

De kinderen vonden het prachtig. De speurtocht duurde ruim een uur en volgde gelukkig de verschillende vitrines, tekeningen en attracties vrij nauwgezet. Goed lezen was meestal wel nodig om de oplossing te vinden. Soms echter helemaal niet: het vriendinnetje rook al van grote afstand welk kruid er ingevuld moest worden.

De nadruk ligt vooral op het leven op een kasteel. Hoe leefden mensen op een kasteel, waar leefden ze van, hoe zag de omgeving er uit?

Lesmateriaal

Voor leerlingen uit de midden- en bovenbouw van het basisonderwijs (de groepen 5-8) zijn museumlessen ontwikkeld. De lessen zijn zo opgezet dat op school kernbegrippen als kasteel en Middeleeuwen worden uitgelegd. Wat verstaan we onder kastelen, wanneer waren er kastelen en waar lagen de kastelen in Limburg.

Tevens worden de kinderen in 9 groepen verdeeld, die ieder een Middeleeuwse rol spelen, bijvoorbeeld lid van de hertogelijke familie, boer of koopman. Na een inleiding in

Rolverdeling Leerlingen

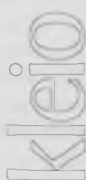
Hoofdgroepen	Afzonderlijke rollen	Aantal leerlingen per rol		
Hertogelijke familie	hertog - hertogin	4	3	2
	prins - prinses			
Hofhouding	rentmeester - kamerling	5	3	2
	wijnschenker - kookmaagd			
	jager			
Wacht:	2 wachters - 1 heraut	4	3	2
Ridders				
<i>Valkenburg/Brabants</i>	2 ridders - 2 schildknapen	4	3	2
Ridders				
<i>Venlo/Gelders</i>	2 ridders - 2 schildknapen	4	3	2
Ambachtslieden	metselaar - timmerman			
	opperknecht - smid	4	3	2
Kooplieden	lakenhandelaar - geldwisselaar	4	3	2
	groentehandelaar - vishandelaar			
Boeren	boer - boerin	4	3	2
	koemaagd - melkjongen			
Herders/hoeder	2 schaapherders	3	3	-
	1 varkenshoeder			
Totaal		36 rollen	24 rollen	16 rollen

Educatieve leiding vanuit het museum

Drost	begeleider uit het museum
Schout	gastheer
	suppoost
Scholtis	gastvrouw
	suppoost

Begeleidende leerkrachten of ouders vanuit school

Abt	leerkracht
Kloosterlingen	ouders begeleiders

nummer 7/96
pagina's 30 en 31

het museum verkleden de leerlingen zich en worden middeleeuwen, die vervolgens een klein rollenspel en een speurtocht doen. Deze speurtochten zijn iets korter en minder intensief dan de bovengenoemde speurtocht.

Voor de groepen 3 en 4 van de basisschool en de brugklas van het Voortgezet Onderwijs verschijnen in september lessen.

Catalogus

Bij de tentoonstelling hoort een boek met dezelfde titel. Daarin zijn dertien, meestal niet al te lange, artikelen opgenomen, die in vijf categorieën zijn onderverdeeld. Het zal degenen die de tentoonstelling gezien heeft niet verbazen dat dat: 'Recente beeldvorming', 'Het kastelenlandschap', 'Het kasteel en de samenleving', 'De economie van het kasteel' en 'Kasteel en cultuur' zijn.

De artikelen zijn geschreven door deskundigen, maar niet te lang zoals gezegd en meestal vlot te lezen. Bovenbouw Havo/Vwo-leerlingen kunnen dit boek uitstekend voor werkstukken gebruiken. Het is geïllustreerd, voorzien van een register en een uitgebreide literaturopgave, kost f44,50 en heeft 224 bladzijdes.

Samenvattend

Mijn dochter en haar vriendin vonden het een leuke tentoonstelling. Het is aardig gelukt om kinderen eens iets anders te laten doen dan alleen maar vitrines kijken, hoewel dat nog best veel moet gebeuren. Dat kan echter niet anders. Ze hadden zich niet alleen prima vermaakt, met name met de geheime uitgang, maar ook nog wel iets opgestoken. 'Edutainment' dus.

Ik ben benieuwd hoe de ervaringen met de museumlessen zijn. Ik vraag me af of de leerlingen na de lessen en het bezoek inderdaad '... enigszins kunnen aanvoelen dat een vast rolpatroon in het dagelijkse leven belangrijke gevolgen voor je persoonlijke geschiedenis heeft', zoals één van de doelstellingen luidt. Persoonlijk zou ik al tevreden zijn als de leerlingen na afloop zeiden graag weer eens naar een museum te gaan.

Het ronkende taalgebruik van de persberichten mag wat mij betreft achterwege blijven, maar misschien werd ik daardoor juist aangetrokken. En dan heeft de educatieve dienst van dit museum haar zin gekregen.

Noten

1. Janneke Visser, 'Museumbezoek is voor school meer dan een dagje uit', *Uitleg* 6, 21 februari 1996, p. 21-23 en Alette Warringa, 'School en museum: relatie met nog onverkende mogelijkheden', *Uitleg* 12, 24 april 1996, p. 38 + 39.
2. Arja van Veldhuizen, 'Bekijk het! De basisvorming inspiratiebron voor project rondom voorwerpen', in *Kleio* 37e jaargang, nr.6 augustus 1996, p. 4-7.

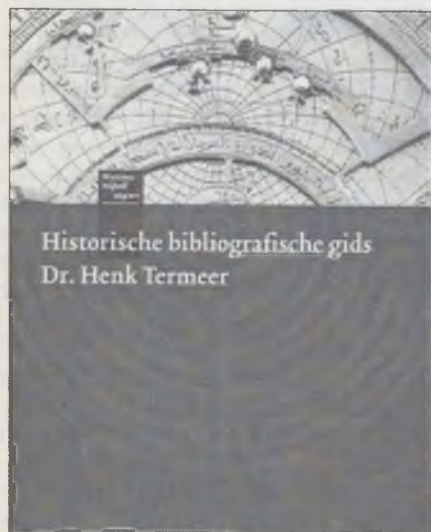
RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van KLEIO besproken.

Che Guevara: de foto die in de jaren zestig in menige studentenkamer hing maakt een come-back. De mythe van Che lijkt onaan-tastbaar. Terwijl Cuba steeds verder weg-zakt in apathie, wordt één van de grondleg-gers van Castro's bewind nog steeds aanbe-den. Brengt de Franse historicus Jean Cor-mier daar verandering in? Hij trok in Zuid-Amerika langs het spoor van Che en sprak met familieleden, strijders en vrienden. Dat resulteerde in een biografie, waarin volgens de achterflap 'het ware verhaal van Che' wordt verteld. (Babylon De Geus, 445 blz., f49,50, ISBN: 90 6222 311 7.)

Rond 1900 voelde Nederland zich ineens be-langrijk. Het virus van imperialisme kreeg ook de Nederlandse samenleving te pakken. Vooral het 'werk' in Indië en de gebeurte-nissen met het 'verwante' Boerenfolk in Zuid-Afrika maakten nationalistische ge-voelens los.

Martin Bossenbroek, verbonden aan de vak-groep Geschiedenis in Leiden, schrijft over de kolonie en de koloniale dromen: *Hol-land op zijn breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900*. (Bert Bakker, 443 blz., f59,90, ISBN: 90 351 1695 X.)

Uitgeverij Verloren publiceert al enkele jaren egodocumenten over de Patriottentijd. Het nieuwste deel gaat over Gerrit Paape: *Mijne vrolijke wijsgeerte in mijne ballingschap*. Een merkwaardige titel voor een autobio-grafie, geschreven door een man die bij de oranjegezinden bekend stond als 'een felle keeshond'. Actief was Paape zeker: hij was schrijver, plateelschilder, propagandist van de revolutie en filosoof. (Verloren, 160 blz., f29,00, ISBN: 90 6550 141 X.)

Wie was admiraal Lumey: een held die Hol-land in naam van de prins van Oranje vero-verde, een misdadiger die negentien geeste-lijken uit Gorkum liet vermoorden of een querulant die nooit serieus is genomen? Ton Oosterhuis beschrijft het leven van de man die aan de wieg stond van de geuzen-beweging: *Lumey, de vossesstaart*. (Bert Bak-ker, 253 blz., f39,90, ISBN: 90 351 1778.)

In 1963 schreef Moses I. Finley een stan-daardwerk over de Grieken: *The Ancient*

Greeks. Finley is nog steeds een van de in-vloedrijkste historici die over de oudheid hebben geschreven. In een nawoord bij de Nederlandse vertaling, *De oude Grieken*, schrijft Bastiaan Bommeljé: 'Op zoek naar vernieuwende perspectieven heeft Finley al-tijd uitdrukkelijk de confrontatie tussen de oudheid en de moderne tijd gezocht, juist om aan de hand daarvan contrast en continui-teit duidelijker voor het voetlicht te halen.' (Bijleveld, 240 blz., f34,90, ISBN: 90 6131 806 8.)

Religie, volksgebruiken en mythologieën uit de hele wereld: antropoloog James George Frazer heeft ze in *De Gouden Tak* in kaart gebracht. Het boek gaat over de meest uit-eenlopende onderwerpen: de priester-ko-ningen, de magie, de opkomst van de tove-naar, de mensgeworden goden, de verering van de eik, taboes op personen, taboes op woorden, Osiris, Dionysus, vuurfeesten enzovoort. (Contact, 3de druk, 911 blz., f55,00, ISBN: 90 254 0700 5.)

'Wat betekent het om een Hindoe te zijn? Je zou verwachten dat het antwoord zou luiden dat een Hindoe gelooft in de leer van de persoon die het Hindoeïsme stichtte. Maar dat antwoord zou fout zijn.'

Zo begint het boekje over *Hindoeïsme* in de serie *Wereldgodsdiensten*. In dezelfde reeks is ook het deeltje over de *Islam* ver-schenen. Andere godsdiensten volgen later. De boekjes zijn bedoeld voor kinderen tus-sen de acht en dertien jaar. (Ars Scribendi, 48 blz., f22,50 per deel, ISBN 90 74777 91 0 (Is-lam); 90 74777 99 6 (Hindoeïsme).)

Henk Termeer heeft een grondig herziene versie van zijn *Historisch bibliografische gids* samengesteld. Met de gids kunnen alle informatiebronnen over historisch onder-werpen worden opgespoord. In deze versie is er voor het eerst aandacht voor nieuwe in-formatiebronnen als cd-rom en Internet. Ver-der natuurlijk een opsomming van hand-boeken, periodieken, naslagwerken, gidsen enzovoort. (Martinus Nijhoff, 156 blz., f41,50, ISBN: 90 6890 500 7.)

Ruud Slotboom

AARTSBISSCHOP TUTU AAN HET WOORD

Desmond Tutu, *Onze overwinning op apartheid* (Tirion, Baarn 1994) 288 blz., f39,50.

Kort voor de opstand in Soweto in 1976 waarschuwde Desmond Tutu, toen nog Anglicaans deken, minister-president Vorster van Zuid-Afrika voor de dreigende situatie in het land. Deze brief vormt het begin van een reeks van preken, verslagen en voordrachten van Tutu, die gezamenlijk een beeld geven van de Zuidafrikaanse geschiedenis vanaf de opstand in Soweto tot en met de eerste democratische verkiezingen in 1994.

Redacteur John Allen heeft telkens een aantal bijdragen rond een thema gegroepeerd en deze zelf van verbindende teksten voorzien. De vier centrale thema's zijn: de confrontatie tussen kerk en staat, de campagne voor geweldloosheid, de burgerlijke ongehoorzaamheid en de euforie na de vrijlating van Mandela. Telkens komt de grote betrokkenheid van Tutu bij de gebeurtenissen in zijn land naar voren. Hierbij is het geloof duidelijk zijn grote inspiratiebron. Zo vergeleek hij Steve Biko, de voorzitter van de South African Students' Organisation - die nadat hij was opgepakt door de veiligheids-politie de ondervragingen niet overleefde - met Jezus. Op de begrafenis van Biko zei Tutu, inmiddels Anglicaans bisschop van Lesotho: *'Ook wij, net als de discipelen van Jezus, zijn ontdaan over de dood van een nog jonge dertiger... God riep Steve op zijn dienaar te zijn in Zuid-Afrika, te spreken uit naam van God, uit te leggen wat de wil van God in een situatie als deze moet zijn, een situatie van kwaad en onrecht, onderdrukking en uitbuiting'*.

Het geloof maakt dat Tutu, ondanks het vele geweld tegen de zwarte gemeenschap, altijd bleef pleiten voor verzoening en een geweldloze vorm van verzet. Tijdens een getuigenis voor de rechtbank in 1982 zei hij hierover: *'Velen in de zwarte gemeenschap vragen waarom ik nog steeds mijn tijd verspil door met blanken te praten. Ik vertel hun dat onze opdracht een bijbelse is. Mozes ging een aantal malen naar de farao hoewel hij wist dat het tevergeefs zou zijn. De profeten spraken telkens weer tot de koning omdat hun opdracht was de boodschap oprecht over te brengen, zelfs als deze verworpen werd'*.

De uitgebreide verwijzingen naar bijbelteksten in de vele preken van Tutu die in het boek zijn opgenomen maakt het voor de niet in de bijbel ingewijde lezer soms moeilijk het verhaal geboeid te blijven volgen. Daar-

naast verliezen de ongetwijfeld inspirerende preken op papier veel van hun kracht. Onduidelijk blijft ook waarom een preek of voordracht door de redacteur gekozen is. Het boek leest als een willekeurig samengeraapt geheel van teksten.

Desmond Tutu's bijdrage aan de afschaffing van de apartheid verdient een beter boek. Carry de Vries

ONBEKEND SPANJE

Kees van Dooren en Otto Zwartjes, *Geschiedenis en cultuur van Spanje van steentijd tot verlichting* (Coutinho, Bussum 1995) 231 blz., f44,50.

Van steentijd tot verlichting is een introductie in de geschiedenis van het Iberisch schiereiland. Het boek van Van Dooren en Zwartjes is geschreven voor studenten van Hogescholen en Universiteiten en verder voor belangstellenden. Ik hoop dat door de publicatie van dit boek de boeiende geschiedenis van Spanje meer bekendheid zal krijgen. Door het eenzijdige beeld van het verleden van Spanje voortkomend uit de wijze waarop de Tachtigjarige Oorlog hier is verwerkt, is onze nieuwsgierigheid naar de Spaanse cultuur en geschiedenis niet altijd positief geprikkeld. Wij zagen immers Filips II eerder als een katholieke fundamentalist dan als een voor zijn tijd moderne absolute vorst. Dit boek belicht de geschiedenis vanuit het Spaanse perspectief. De auteurs hebben diverse Spaanse bronnen geraadpleegd.

Van Dooren en Zwartjes nemen ons mee door de hele geschiedenis tot ongeveer 1700 en belichten zowel politieke, sociale, economische, mentale als culturele aspecten. Het boek geeft gedetailleerde informatie en is daardoor uitstekend geschikt als naslagwerk. Ieder hoofdstuk is overzichtelijk ingedeeld en voorzien van relevante illustraties, kaarten en een chronologie van de belangrijkste gebeurtenissen. Het boek sluit af met een overzicht van de verschillende dynastieën en rijken.

Vele volkeren hebben in het verleden hun sporen op het Iberisch schiereiland achtergelaten. Kelten, Iberirs, Romeinen, Joden en Visigoten om maar enkele te noemen. Aan het Visigotische Rijk kwam een einde door de inval van moslims uit Noord-Afrika in 711. Zij noemden hun rijk Al-Andalus. Het Iberisch schiereiland maakte daarna een ontwikkeling door die verschilde van de rest van Europa in de middeleeuwen. In Al-Andalus ontwikkelde zich een unieke cultuur.

kleio

nummer 7/96
pagina's 32 en 33

die sterk werd beïnvloed door de islam. Vanuit christelijke rijkjes in het Noorden van het Iberisch schiereiland begon wat de auteurs en vele anderen de 'Reconquista' noemen. Geschiedenisdocenten in Spanje spreken de laatste tijd steeds vaker over 'conquista'.

Van Dooren en Zwartjes hebben een groot deel aan de middeleeuwen besteed, waarbij speciaal veel aandacht geschonken wordt aan de Arabisch-Andalusische literatuur en cultuur en aan de positie van de minderheden in zowel Al-Andalus als in de Christelijke rijken. Voor ons in onze multiculturele samenleving is dit boeiend en leerzaam.

Door hun huwelijk beheersten Isabella van Castilië en Ferdinand van Aragon in 1469 bijna het gehele Iberisch schiereiland. Het laatste moslim rijk Granada werd veroverd en de Joden kregen de keuze: vertrekken of bekeren. De ontwikkeling van de moderne monarchie begon gestalte te krijgen.

Van een eenheid was echter nog geen sprake. Kleinzoon Carlos I, onze Karel V, erfde in feite een aantal middeleeuwse staten, met eigen rechten en vrijheden. Carlos I en zijn zoon Felipe II waren aanhangers van het renaissance ideaal van de moderne staat: absolutisme en centralisatie. Verzet tegen deze politiek werd niet getolereerd.

De opkomst en het verval van het Spaans Habsburgse rijk komen in de laatste hoofdstukken aan de orde. Hierin wordt onder meer aandacht besteed aan de verovering en kolonisatie van Amerika en de Zwarte legende. De Zwarte Legende zou teruggaan op anti-Aragon gevoelens in Italië uit de veertiende eeuw. Later in de zestiende eeuw werden dit anti-Spaanse gevoelens, die in belangrijke mate gevoed werden door literatuur uit de Nederlanden.

Op cultureel gebied kreeg Erasmus destijds veel invloed. Het Erasmiaanse denken werden in Spanje geïntroduceerd door de vele, niet altijd geliefde 'flamencos' (Vlamingen) aan het hof van Carlos I. Vanaf 1559 werden de werken van Erasmus door de Inquisitie verboden.

Het boek geeft een veelzijdig beeld van de rol die het Iberisch Schiereiland tot 1700 in de geschiedenis heeft gespeeld. Voor leerlingen lijkt het me te gedetailleerd, maar voor docenten die hierover lesgeven is het goed bruikbaar als naslagwerk. De kaarten die inzicht geven in de wisselende geografische situatie zijn waardevol.

Iet Attema

ONTDEKKINGSREIZEN

Vibeke Roeper en Diederick Wildeman (vertaling en inleiding), *Om de Noord. De Tochten van Willem Barentsz en Jacob van Heemskerck en de overwintering op Nova Zembla, zoals opgetekend door Gerrit de Veer* (SUN, Nijmegen 1996) 200 blz., f 34,50.

Het is Willem Barentsz-jaar! Vierhonderd jaar geleden vertrok de bekende expeditie om de Noord richting China, om vast te lopen in Nova Zembla. Het was Barentsz' derde reis, die voor hem persoonlijk fataal afliep. Het overbekende, huiveringwekkende verhaal van de overwintering op Nova Zembla komt in 1996 op diverse plaatsen tot leven, van de replica van Het Behouden Huys op Terschelling tot en met het Scheepvaartmuseum in Amsterdam, waar vanaf oktober 1996 de tentoonstelling 'Gevangen in het IJs' te zien is. De festiviteiten worden pas op 20 juni 1997 afgesloten met een herdenkingsdienst in de kerk van Hoorn.

Het verhaal van de overwintering is onlangs opnieuw verteld door Rayner Unwin (zie recensie in *Kleio* 1996 nr.4). Het lag voor de hand dat ook het beroemde dagboek van Gerrit de Veer heruitgegeven zou worden. De SUN heeft die uitdaging aangenomen. De eerste versie verscheen al in 1598 onder de titel *Waerachtighe beschryvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort*. De jonge Amsterdammer De Veer heeft de tweede en derde reis onder Willem Barentsz meegemaakt en kon uit eigen ervaring putten. Voor de volledigheid nam hij ook de tocht uit 1594 op, waarvoor hij zich baseerde op Barentsz' scheepsjournaal.

Pas als je de expedities van dag tot dag na-leest, inclusief de beschrijvingen van de lange donkere maanden in Het Behouden Huys, dringt de uitzichtloze atmosfeer van het ondernomen avontuur goed tot je door. "4 februari. Slecht weer met z.w. wind en zware sneeuwjacht. We raakten weer ingesneeuwd, maar deden vanaf nu geen moeite meer om de deuren vrij te maken. Als we naar buiten wilden, dan klommen we door de schoorsteen."

Het is een goed idee geweest de zestiende-eeuwse tekst van de Veer in vlot leesbaar hedendaags Nederlands te vertalen. Zo beschikken we weer eens over een goed bruikbare primaire bron. De tekst wordt voorafgegaan door een inleiding (met zelfs al informatie over de Nederlands-Russische expeditie van 1995, die weer nieuwe voorwerpen aan het licht bracht) en is verder deskundig geannoteerd. De gravures uit de originele uitgave zijn heel wat duidelijker weergegeven dan de nogal klein en donker

uitgevallen afdrukjes in het hierboven genoemde boek van Unwin; maar merkwaardig genoeg zijn ze spiegelbeeldig. Niet dat dat bezwaarlijk is. Ze laten zich lezen als een stripverhaal. Een literatuurlijst en een zeer fraaie cover completeren de fraaie uitgave.

Jan van Oudheusden

Clint Twist, *Magelhaes & Da Gama; naar het verre Oosten en rond de wereld*, en Stanley & Livingstone; ontdekkingsreizen door Afrika (Ars Scribendi, Harmelen 1996), per deel 44 blz., prijs per deel f22,50.

Uitgeverij Ars Scribendi bracht de laatste jaren diverse reeksen fraaie historische kijkboeken voor jonge lezers op de markt (zie recensies in *Kleio* jrg. 1995, no. 4, p.44). Nu laat ze in de serie 'Achter de Horizon' beroemde ontdekkingsochten opnieuw tot leven komen. Het deel over Magelhaes & Da Gama en dat over Stanley & Livingstone, de twee boeken die mij onder ogen kwamen, zijn fraai vormgegeven. Ze zijn zeer afwisselend geschreven, in korte tekstfragmenten. Nieuwe visies zijn in een dergelijke populair-wetenschappelijke opzet niet te verwachten. De boeken, in stevige harde kaften gebonden, geven voor de geïnteresseerde leek voldoende historische achtergrond. Ze bevatten informatie over scheepstypes zoals de kraak en het karveel van de Spanjaarden en Portugezen, of de in vijf delen uitneembare boot waarmee Stanley in midden-Afrika doordrong. Ze gaan in op de producten die de ontdekkers meebrachten en de vreemde culturen die ze ontmoetten. Ze bieden ook uitzicht op wat er in later tijden gebeurde. De rubriek 'Horizon' daagt de jonge lezer uit de namen van tijdgenoten in naslagwerken op te zoeken. In kadertjes staan wetenswaardigheden geplaatst over onderwerpen als de specerijenhandel, de slavenhandel, het Hindoeïsme, de tseetseevlieg.

De tekst is accuraat en gemakkelijk leesbaar, maar wel erg beknopt. Tal van zaken worden even aangestipt. Dit valt speciaal op als de beschavingen van Afrika, Azië en Oceanië aan bod komen. De illustraties (kaartjes, tekeningen, natuurfoto's) sluiten prima aan op de teksten. De serie leent zich uitstekend als ondergrond voor scripties en spreekbeurten en vormt als zodanig een goede aanwinst voor de schoolbibliotheek. Wel mag je hopen dat de boeken prikkelen tot verder lezen.

In de serie zijn eveneens delen verschenen over Marco Polo, Darwin, Eric de Rode en Lewis & Clark.

Jan van Oudheusden

SCHADUWZIJDEN VAN DE OUDHEID

Catherine Salles, *De zelfkant van de oudheid* (Ambo, Baarn 1995) 264 blz., f 44,50

Volgens de legende werden de stichters van Rome, Romulus en Remus, door een wolvin gevonden en opgevoed. Waarschijnlijk betrof het een prostituee, die in het Latijn óók *lupa* genoemd werd.

In *De zelfkant van de oudheid* behandelt Catherine Salles prostitutie, geweld en aanverwante aspecten van het nachtleven in de best gedocumenteerde periodes van de klassieke oudheid: Athene en Korinthe in de vierde eeuw voor Christus en Rome in de twee eeuwen rond het begin van onze jaartelling.

Het Griekse gedeelte wijdt ruime aandacht aan de loopbaan van Neaira, een Korinthische prostituee en ex-slavin. Zij raakte rond 340 voor Christus in Athene in een politiek schandaal verwickeld: Salles ziet haar leven als typerend voor dat van een Griekse hoer. De meeste prostituees waren slaven, al kwam het ook voor dat vrijen in 'het leven' terecht kwamen. In Athene probeerde men door middel van strenge wetgeving tegen te gaan dat vrijgeborenen tot prostitutie kwamen te vervallen. Handige lieden gebruikten dergelijke wetgeving door hun slaafjes voor vrij te laten doorgaan, om zo de prijs op te drijven. De bronnen van dergelijke menselijke handelswaar waren vondelingen (als Romulus en Remus), oorlog en piraterij. Te vondeling leggen was de gebruikelijke methode om van ongewenste kinderen af te komen; dit lot trof meisjes vaker dan jongens. Voor ouder wordende hoeren was het opleiden van vondelingetjes – dan wel het eigen kroost – de gebruikelijke wijze om aan de kost te komen. Als ze te oud werden, konden ze de prostitutie wel vergeten. Eventuele zuur verdiende spaarcentjes gingen meestal op aan het zich uit slavernij vrijkopen. Een carrière in de prostitutie begon bij de Grieken meestal al vroeg: meisjes en jongetjes werden al met zes of zeven jaar aan het werk gezet.

In Rome ging het er niet veel anders aan toe. De Romeinen hielden alleen niet zo van jonge kinderen, en jongetjesprostitutie kwam minder voor. In dit deel concentreert de auteur zich vooral op de gewelddadigheid. De straten van het antieke Rome waren 's nachts slecht verlichte, onveilige oorden. Niet alleen maakten gewone bandieten van allerlei slag de straat onveilig, ook groepen rijke jongelui hadden de gewoonte de buurten af te schuimen en voor de lol voorbijgangers af te tuigen en vernielingen aan te richten.

Tot keizer Augustus een stadswacht instelde, werden ze zelfs niet gehinderd door politie. Catherine Salles geeft een aardig beeld van de schaduwzijde van het leven in de oudheid.

Jaap Pierrot

OORLOG EN ONDERWIJS

Dirk Mulder, Ben Prinsen (ed.), *Verhalen uit kamp Westerbork*, Westerbork cahiers 3 (Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Van Gorcum, Hooghalen/Assen 1995) 112 blz., f24,95; Dirk Mulder, Ben Prinsen (ed.), *Lachen in het donker. Amusement in kamp Westerbork*, Westerbork cahiers 4 (Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Van Gorcum, Hooghalen/Assen 1996) 120 blz., f24,95.

Met deze cahiers heeft het Herinneringscentrum Kamp Westerbork weer twee deeltjes toegevoegd aan een voor het onderwijs belangrijke serie. Die reeks bestaat uit ook voor jongeren heel toegankelijke 'leermiddelen' over het leven in Kamp Westerbork, een oorspronkelijk Nederlands opvangkamp voor joodse vluchtelingen dat tijdens de Tweede Wereldoorlog een berucht 'Juden-durchgangslager' werd.

Het derde cahier bestaat uit korte paragrafen van hooguit zes pagina's en elke paragraaf bevat een persoonlijke belevenis in de vorm van een egodocument: een stuk uit Durlachers *Drenkeling*, een ooggetuigeverslag, een brief, een interview, gedeelten uit een correspondentie, beelden uit een film, een verjaardagskaart, foto's, tekeningen, een dagboek, een passage uit de roman *Een leeg huis* van Marga Minco en fragmenten oorlogspoëzie.

Al die paragrafen weerspiegelen heel direct de beleving door de ogen van de oudere en jonge getuigen. Dat effect van persoonlijke inleving wordt nog versterkt doordat alle teksten met foto's, tekeningen of handgeschreven brieven geïllustreerd zijn.

Het vierde cahier bevat twaalf, meest korte, artikelen van een pagina of tien. In die vlot geschreven bijdragen behandelen steeds een of twee auteurs aspecten van het amusement in oorlogstijd: de revues in Kamp Westerbork, ontspanning en amusement in bezet Nederland (cabaret, film, radio, liedjes, concerten, toneel, voetbal en andere sporten), en de ontwikkeling van diverse takken van het culturele leven in Kamp Westerbork, o.a. toneel, uitvoeringen van klassieke muziek, schaak-, boks- en voetbalcompetities. De bijdragen zijn weer uitvoerig geïllustreerd met

kleio

nummer 7/96
pagina's 34 en 35

bronnenfragmenten en afbeeldingen uit het rijke en zeer gevarieerde bronnenmateriaal dat over Kamp Westerbork beschikbaar is.

Deze beide cahiers maken bijzonder duidelijk en aanschouwelijk hoe complex, hoe vol tegenstellingen en hoe bizar het leven in Westerbork was. Ze demonstreren pagina na pagina dat die werkelijkheid alleen met de normen van Goed en Fout met geen mogelijkheid te doorgronden is. Als zodanig is het in de cahiers aangeboden materiaal heel geschikt om leerlingen uit het voortgezet onderwijs zelf deze andere kanten van de bezettingsijd te laten ontdekken.

H.J.C. Termeer

DE PALESTIJNEN EN HUN ZAAK

Hanan Ashrawi, *Deze kant van de vrede* (Forum, Amsterdam 1995) 324 blz., prijs f39,50.

Tijdens de Palestijns-Israëlische vredesbesprekingen in Madrid en Washington begin jaren negentig werd Hanan Ashrawi voor de westerse wereld al gauw het boegbeeld van de Palestijnse vredesaspiraties. Palestijnen waren voor de westerse media altijd terroristen en moordenaars geweest, maar nu was daar ineens die welbespraakte, intellectuele, kettingrokende vrouw die schijnbaar onvermoeibaar het Palestijnse standpunt maar weer eens herhaalde voor wie het nog niet wilde begrijpen. Hanan Ashrawi stond in de door Israël bezette gebieden echter al jaren in de schijnwerpers als een van de meest vooraanstaande Palestijnse nationalisten.

In haar memoires *Deze kant van de vrede* beschrijft Hanan Ashrawi hoe ze als hoogleraar Engelse taal- en letterkunde en decaan van de Letterenfaculteit van de Bir Zeit Universiteit, die een kilometer of dertig ten noorden van Jeruzalem op de Westelijke Jordaanoever ligt, de bezetting vaak aan den lijve heeft ondervonden. Universiteiten zijn immers overal ter wereld vaak broedplaatsen van verzet en de Bir Zeit Universiteit vormde hierop geen uitzondering. Demonstraties, bezettingen, studenten gearresteerd of doodgeschoten door Israëlische soldaten en maandenlange sluiting van de campus door het leger, vormden in de jaren tachtig eerder regel dan uitzondering.

Al die jaren was zij naast haar dagelijks werk politiek actief: ze onderhandelde met de bezettingsmacht om de universiteit te openen of om studenten uit de gevangenis te krijgen en legde contacten met vooruitstrevende en vredesgezinde Israël's om de mogelijkhe-

den tot samenwerking te onderzoeken. Zo rees langzaam haar ster als een van de leiders van het Palestijns verzet in de bezette gebieden en misschien wel de belangrijkste vertolker van de gevoelens van de plaatselijke bevolking. Steeds meer journalisten en diplomaten wisten haar te vinden en voor de PLO-leiding in Tunis was zij de ideale onderhandelaar.

De Amerikanen en Israël's weigerden begin jaren negentig met de PLO te onderhandelen omdat zij deze nog altijd als een terroristische organisatie beschouwden. Hanan Ashrawi was met een aantal anderen uit de bezette gebieden wel acceptabel voor de Amerikanen (niet voor de Israël's die stelselmatig weigerden over een mogelijke vredesregeling te onderhandelen). Vermakelijk zijn de hoofdstukken die Ashrawi wijdt aan de vele gesprekken die zij, al dan niet in het geheim, voerde met de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken James Baker, waarna via telefoon en fax de verslagen bij Arafat terecht kwamen.

Baker was doodsbang dat bekend zou raken dat hij via Ashrawi en haar collega's in feite rechtstreeks met Arafat onderhandelde. De Israël's waren dan ook woest toen uitlekte dat Ashrawi met medewerking van de Amerikaanse, Engelse en Franse regeringen regelmatig naar het PLO-hoofdkwartier afreisde om daar met Arafat om de tafel te gaan zitten. De toenmalige Israëlische premier Rabin deed al het mogelijke om haar te arresteren, maar gebrek aan bewijs en zware Amerikaanse druk wisten Ashrawi uit de gevangenis te houden.

Bitter wordt Ashrawi in de laatste hoofdstukken als zij verhaalt hoe buiten de officiële onderhandelingen om in Oslo een geheime vredesregeling besproken werd. Hieruit proeft de lezer niet alleen de frustratie omdat zij gepasseerd werd bij de onderhandelingen, maar ook haar onvrede over de behaalde resultaten. Zij kan zich slechts met grote moeite vinden in de inhoud van de Oslo-Akkoorden en vindt dat er te veel op de lange baan wordt geschoven en te weinig garanties geboden worden voor een werkelijk rechtvaardige vrede.

Haar memoires zijn vlot en aantrekkelijk geschreven en vormen een interessante invalshoek voor wie in de moderne geschiedenis van het Midden-Oosten geïnteresseerd is. Daar draagt zeker ook toe bij dat Hanan Ashrawi ons een blik gunt in haar privéleven, zodat de lezer ook veel te weten komt over het dagelijks leven onder bezetting.

Charles Schoenmaeckers

HET OUDE RUSLAND

Henri Troyat, *Peter de Grote. Tsaar van Rusland* (Uitgeverij Becht, Haarlem 1995, tweede druk), 335 blz., prijs f 34,90.

Ter gelegenheid van de aanstaande driehonderdste verjaardag van het bezoek van tsaar Peter aan de Republiek is de biografie van Ruslandkenner Henri Troyat herdrukt. In zeer levendige stijl, in de tegenwoordige tijd geschreven, wordt de keizer geportretteerd. Drie dingen trekken tsaar Peter de Grote onweerstaanbaar aan: de oorlog; de zee; en het buitenland. Peter komt op ons af als een ongelikte beer, een uiterst woest en wreed-aardig vorst, die bezeten is van zijn ideaal van het achterlijke, orthodoxe Rusland een moderne staat naar westerse snit te maken. Die strijd heeft minder te maken met idealen van Verlichting en vooruitgang dan met pure machtsbezetenheid. *'Vanaf de dag waarop Rusland, met behoud van eigen kracht, zich de technische mogelijkheden van zijn buurlanden zal hebben verworven, zal het onoverwinnelijk zijn.'*

Alle veranderingen die Peter doorvoert zijn tegen de wil van de meerderheid van de Russen, die echter wel moeten gehoorzamen. Op jonge leeftijd voert hij strijd tegen de opstandige 'streltsy' en tegen zijn halfzuster Sofia. Later voert hij naar hartelust oorlog tegen de Zweden en tegen de Turken. Dan is hij in zijn element. In de zompige moerassen aan de Neva laat hij ten koste van veel doden Sint Petersburg uit de grond stampen. Ruslands venster op het westen, maar lange tijd een ellendig ballingsoord, geteisterd door wolven en door overstromingen.

Peter heeft allerlei grillen: hij verzamelt dwergen, narren en reuzen. Hij laat lijken van verslagen tegenstanders opgraven om die alsnog in mootjes te kunnen hakken. Hij eet en drinkt voor tien. Zijn weetgierigheid strekt zich ook uit tot de manier waarop zijn slachtoffers geroosterd en gebraden worden; liefst neemt hij zelf deel aan die folterpartijen. Op buitenlandse reizen is hij een plaag voor zijn gastheren vanwege zijn ruwe, ongepolijste manieren. Zijn bloedeigen zoon, tsarevitsj Aleksej wordt - als brandhaard van orthodoxe oppositie - door zijn toedoen gedood na een schijnproces.

Van het enigszins geverniste beeld dat van de verlichte Peter in veel schoolboeken is geschetst, blijft na lezing van deze fascinerende biografie niet zoveel over. Een wrede tiran doemt op, en de vergelijking met Jozef Stalin ligt voor de hand. Troyat volgt de tsaar op de voet, bijna van dag tot dag. Het is jammer dat

zijn vizier zo dicht op de tsaar en diens grillen en hof-intriges gefocust blijft. Daarmee doet de biografie wat ouderwets aan. Een bredere en meer vergelijkende beschouwing ware gewenst. Ook mist de lezer illustraties en de nodige kaartjes ter verheldering van Peters vele reizen en veldtochten. Niettemin lijkt me deze biografie de moeite waard voor liefhebbers van de Russische geschiedenis die immers vol schurken als Peter zit.

Jan van Oudheusden

MENTALITEIT

Jean-Claude Schmitt, *Bijgeloof in de middeleeuwen* (SUN, Nijmegen 1995) 192 blz., f29,50.

In de gestaag groeiende serie Sporen van uitgeverij SUN wordt hier een merkwaardig werkje aangeboden, de vertaling namelijk van een hoofdstuk uit het eerste deel van *Histoire de la France religieuse* onder redactie van Jacques Le Goff als apart boek. En dat het hier een hoofdstuk uit een groter geheel betreft, valt goed te merken. Want deze studie over middeleeuws bijgeloof is eigenlijk veel te beknopt om als zelfstandig boek te kunnen dienen. Bovendien gaat het om een uitsluitend op Frankrijk gerichte studie.

Er is hier sprake van een gemiste kans, en dat is jammer, want de studie van Schmitt is op zich erg interessant. Voor hem is bijgeloof namelijk een historisch document, een getuigenis van een geschiedenis vanaf het begin van het christendom tot in de moderne tijd. In de middeleeuwen is de toetssteen van wat bijgeloof is, de leer van de katholieke kerk. Het zijn dan ook de bronnen van die kerk die de documenten vormen waaruit dit boek is opgebouwd. Maar omdat alles zo beknopt is weergegeven, blijft er meer te raden dan wordt uitgelegd. Bijvoorbeeld het bijgeloof als overblijfsel van oudere, heidense religies dat is blijven voortbestaan ondanks het christendom. Als zulke tradities hardnekkig bleken, was de katholieke kerk inventief genoeg om ze in te passen binnen de eigen geloofswereld. Vaak betreft het hier vruchtbaarheidsriten of de verering voor de natuur. Het is dus bijvoorbeeld jammer dat hier niet dieper wordt ingegaan in de verering voor de godin Diana, temeer omdat er wel een link wordt gelegd naar de heksenvervolging in de late middeleeuwen.

Omdat het boek geen notenapparaat kent, is ook niet duidelijk of er bijvoorbeeld gebruik is gemaakt van de studie van James Frazer, *The Golden Bough*, die zojuist in een Ne-

derlandse vertaling is verschenen. In ieder geval begint dit boek waar Schmitt ophoudt wat betreft heidense culten.

Een tweede stroming binnen wat de kerk als bijgeloof benoemt, is het verschijnsel dat de gelovigen in hun devotie verder gaan dan de kerk voorschrijft. Zo wordt het geloof in wonderen steeds meer aan banden gelegd en ook de uitleg van dromen.

Ook in dit deel van het boek ontbreekt door de beknoptheid vaak wezenlijke informatie. Zo wordt er weliswaar een hoofdstuk gewijd aan Daniël, maar dat gaat alleen maar over de middeleeuwse droomboeken. Er wordt helemaal niets gezegd over de vier wereldrijken (Daniël's uitleg van de droom van Nebukadnezar) en het einde der tijden. Steeds weer blijft het boek steken in voorzichtige aanzetten tot een grote lijn die echter onderbroken wordt door Franse voorbeelden van bijgeloof, die alleen maar het verhaal onderbreken.

Als standaardwerk over het middeleeuws bijgeloof schiet dit boek echt tekort, maar als bronnenmateriaal heeft het zeker een functie al is het alleen maar door de vele aparte afbeeldingen.

J.Trippenpze

ONDERZOEK LEREN DOEN BIJ GESCHIEDENIS I

Kopieerklapper, prijs f 45,-. Te bestellen bij de SLO, Afdeling Verkoop, tel. 053-4840305

De basisvorming van het vak geschiedenis omvat geschiedenis, staatsinrichting en omgevingsgeschiedenis. De eerste twee genoemde onderdelen zijn uitgebreid omschreven in kerndoelen en worden nagevraagd in twee, door het Cito ontwikkelde toetsen. Maar omgevingsgeschiedenis ontbreekt nog. Dat zal spoedig veranderen. Het 'onderzoek in de eigen omgeving' wordt het komende schooljaar een van de (drie) keuzemogelijkheden om de basisvorming in het vak geschiedenis en staatsinrichting afsluitend te toetsen. Essentieel hierbij is natuurlijk te weten hoe zo'n onderzoek verricht zou moeten worden en hoe de docent dit onderzoek kan beoordelen. Onlangs verscheen een publicatie, samengesteld door de SLO, de Hogeschool van Utrecht en het Cito, onder de titel: *Onderzoek leren doen bij geschiedenis*. Een onderdeel van deze publicatie vormt het aspect onderzoek in de eigen omgeving.

Het verloop van het onderzoek wordt in een aantal stappen beschreven, de onderzoeks-

aftekenkaart erbij riep wat vragen op. Reden voor het Cito om zich nog eens te bezinnen op een eenvoudiger model. Op dit moment hebben wij nog niet de beschikking over de nieuwe onderzoeksaftekenkaart.

De nadruk van de SLO-publicatie ligt feitelijk op de woorden 'leren doen' in de titel en dat is uit de opbouw van de map duidelijk op te maken. In deel A wordt uitgebreid verantwoording afgelegd van dit project. De relatie met de algemene doelstellingen van de basisvorming met betrekking tot onderzoek doen worden besproken, de opbouw van een historisch onderzoek wordt gegeven en heel gedetailleerd wordt ingegaan op de beoordeling van een onderzoek door de docent. In deel B worden vier voorbeelden gegeven van historisch onderzoek, enigszins opgebouwd in 'zelfstandigheidsgraad'. En met een suggestie in welk jaar het onderzoek verricht zou kunnen worden: Rome (1e jaar), slavernij in Suriname (2e jaar), Kenau (2e jaar) en Onderzoek in de eigen omgeving (2e of 3e jaar). Er is kennelijk rekening gehouden met het feit, dat veel scholen de basisvorming voor het vak geschiedenis in twee jaren afsluiten. Geadviseerd wordt om de leerlingen meerdere onderzoekjes te laten doen, als oefening om het uiteindelijk beter te beheersen.

Zoals we eigenlijk gewend zijn van de SLO, deze publicatie is uitstekend verzorgd en leent zich vrij gemakkelijk voor vermenigvuldiging op school. Elk onderzoeksvoorbeeld is voorzien van een uitgebreide docentenhandleiding. En regelmatig worden bij de voorbeelden suggesties gedaan om te differentiëren naar niveau. Prettig is, dat in de meeste gevallen de VBO/MAVO-leerling is gekozen als uitgangspunt. De bronnen zijn goed te begrijpen en ook de opdrachten zijn zo opgebouwd dat juist deze groep leerlingen redelijk zelfstandig aan de slag kan.

In de map wordt gesteld dat docenten geschiedenis al vaker met onderzoeksvaardigheden werken, maar dat misschien lang niet altijd als zodanig benoemen. Misschien een verzachtende omstandigheid bij het feit dat het onderzoek in de eigen omgeving nog 'boven op' het toch al overvolle basisvormingsprogramma van geschiedenis en staatsinrichting komt: maar het onderzoek is wel een verplichting! Ook benadrukken de samenstellers dat het niet zozeer gaat om het eindproduct, maar veel meer om het proces: de voorbereiding, het onderzoek zelf en de afsluiting als het resultaat van het onderzoek. Docenten geschiedenis weten, dat leerlingen zich uren kunnen storten op de ver-

zorging van hun (levens)werkstuk. Maar met name bij de eerste drie voorbeelden uit de SLO-publicatie wordt heel duidelijk aangegeven, dat het daar nu juist niet om gaat! Deze drie onderwerpen zijn ook redelijk te plannen binnen de aangegeven vier lessen. Dat kan dan mede omdat de leerlingen bij de hand worden gehouden: in alle drie de voorbeelden zijn de hoofdvraag en de deelvragen al gegeven en worden de bronnen keurig aangeboden. In die zin zullen veel docenten vergelijkbare voorbeelden kunnen geven uit hun eigen praktijk en zullen er betrekkelijk weinig problemen zijn de uitvoering van de onderzoekjes. Ten behoeve van de leerlingen zijn er fraaie werkbladen bijgevoegd, zodat er ook efficiënt en netjes gewerkt kan worden. Maar onderzoek in de eigen omgeving zal gauw meer tijd gaan kosten, zeker wanneer je ook kiest voor de presentaties door de leerlingen voor de klas. En juist dit eigen onderzoek benadert het meest de (algemene) doelstelling van de basisvorming, betreffende de onderzoeken:

"Leerlingen kunnen alleen en in samenwerking met anderen:

- *een eenvoudige, onderzoekbare vraag of stelling formuleren*
- *informatie uit bronnen verzamelen en/of ordenen*
- *het onderzoek afronden met eenvoudige conclusies en een presentatie*
- *de eigen (onderzoeks)activiteiten evalueren"*

In de map worden de voorstellen gedaan met betrekking tot het *eigen* historische onderzoek in de eigen omgeving. De leerlingen kiezen, wel of niet samen, een onderwerp met de bijbehorende hoofdvraag en deelvragen, zoeken de informatiebronnen en maken een werkverdeling en tijdsplanning (Voorbereiding). Vervolgens wordt het onderzoek verricht (Uitvoering) en tenslotte wordt het eindverslag gemaakt en een presentatie gehouden (Afsluiting).

Opgemerkt wordt dat een deel van het werk door de leerlingen in hun eigen tijd zal worden uitgevoerd, maar de docent zal ongeveer elke stap kunnen controleren of zelfs moeten controleren. De leerlingen hebben ook hier de beschikking over werkbladen met een uitgebreide toelichting.

Loek Janssen

NASLAGWERKEN SCHOOLBIBLIOTHEEK

Fiona Macdonald, *Hoe zou je overleven bij de Azteken?*

Fiona Macdonald, *Hoe zou je overleven in de Middeleeuwen?*

Scott Steedman, *Hoe zou je overleven als een prairie-indiaan?*

Jacqueline Morley, *Hoe zou je overleven als een Amerikaanse pionier?*

Alle vier Ars Scribendi, Harmelen 1996, 48 blz.

***Beschavingen van de nieuwe wereld 3000 v.C.-1500 n.C.* (Kosmos-Z&K Uitgevers, Utrecht/Antwerpen 1995) 239 blz. f119,00.**

S. Debersaques, L. van den Broek, M. van Haesebrouck, J. Wouters, *Een kijk op kunst* (Standaard Educatieve Uitgeverij, Antwerpen 1995) 150 blz.

De hiergenoemde boeken zijn naslagwerken die prima dienst kunnen doen in de schoolbibliotheek, uitstekend te gebruiken zijn voor werkstukken, maar ook de docent achtergrondmateriaal geven en soms leuke ideeën om de lessen te verlevendigen.

De boeken van Ars Scribendi zijn vertaald uit het Engels en hebben allemaal dezelfde opbouw: eerst een tijdspiraal, een korte samenvatting, een landkaart en een soort zoekplaatje. Daarna volgt een aantal hoofdstukjes over het dagelijks leven. Elk boek wordt afgesloten met een overzicht van de bronnen, een tijdschaal, een verklarende woordenlijst en een korte quiz om te kijken of de lezer zich wel staande had kunnen houden in de betreffende samenleving.

Het idee is erg aardig, maar wel moet worden opgemerkt dat de delen vooral uit illustraties met bijhorende stukjes tekst bestaan, zodat de grote lijn niet altijd even duidelijk is. Bovendien zijn de tekeningen wel erg gladjes, maar dat is een kwestie van smaak. Erg leuk is bijvoorbeeld een onderdeel bij het hoofdstukje over kleding, namelijk hoe je jezelf in de betreffende periode/bij het betreffende volk zou moeten aankleden. Het is jammer dat er bij de vertaling vaak de Engelse spelling is overgenomen, bijvoorbeeld Moctezuma.

In de *Beschavingen van de Nieuwe Wereld* staat overigens weer Motêhcuzoma, zodat onze leerlingen wel helemaal de draad kwijt zullen raken. Maar verder niets dan lof voor dit schitterende boek met zijn honderden kleurenafbeeldingen.

Naast de Azteken worden alle andere be-

schavingen in de Nieuwe Wereld en de Stille Oceaan behandeld, de opkomst, bloeitijd en ondergang, tot aan de komst van de Europeanen tussen de 16e en de 18e eeuw. Erg interessant is de geschiedenis van Japan tussen 400 v.C. en 1600 n.C., terwijl de Inca's, de Maya's en het raadselachtige Paaseiland altijd wel tot de verbeelding spreken.

Het boek besluit met een groot hoofdstuk over de botsing van culturen, alle problemen die kunnen ontstaan als verschillende culturen met elkaar in aanraking komen. Vooral de rol van de Europeanen wordt dan sterk benadrukt. De verspreiding van besmettelijke ziekten, de rol van het Christendom en de economische motieven, ze worden hier allemaal nog eens keurig op een rijtje gezet.

Dit is duidelijk een boek voor de bovenbouwleerling, maar die kan hier een rijkdom van gegevens voor een werkstuk uithalen.

Dat geldt ook voor *Een Kijk op Kunst*, een geschiedenisboek van de kunst, waarin van elke periode, met duidelijke illustraties, de belangrijkste ontwikkelingen in de kunst worden aangegeven. Het leuke van dit boek is dat naast schilderkunst, bouwkunst en beeldhouwkunst ook de ontwikkelingen in de muziek zijn beschreven. Een aardig idee voor de docent om eens iets over de muziek in het Romeinse Rijk te vertellen! Ook de ontwikkeling van de film wordt niet vergeten, zodat in 150 bladzijden een weliswaar beknopt, maar erg kleurrijk overzicht van de geschiedenis van de kunst wordt geboden. Een paar mooie grote overzichtstabellen sluiten dit werk aardig af.

Jos Trippenree

KLEIO KRANT

Beleef het boeiende Brabantse verleden op de
Drie Historische Dagen

Voor het eerst in de 200-jarige
geschiedenis van Noord-Brabant

Een compleet overzicht van
instellingen en activiteiten op het
gebied van de Brabantse cultuur-
geschiedenis

4 - 5 - 6 oktober 1996

**Provinciehuis
's-Hertogenbosch**

Toegang gratis

De 2e Fase

Stand van zaken

Zoals u onder andere in de roze
bijlage bij *Uitleg* 33, 19 juni 1996,
heeft kunnen lezen, wil staats-
secretaris Netelenbos de invoering
van MMW in ieder geval nog zo'n
vier jaar uitstellen.

Voor geschiedenis en staatsinrichting
heeft dat een uitbreiding van de uren
ten gevolge. Wat erbij komt ziet u in
de tabel.

*Het aantal uren Geschiedenis en
staatsinrichting na het debat tussen
mevrouw T. Netelenbos en de Vaste
Kamercommissie van Onderwijs op
27-6-1996 en zoals vastgelegd in haar
brief van 23-8-1996 aan de Voorzitter
van de Tweede Kamer.*

VWO

- **Gemeenschappelijk deel**
MMW vervalt
Maatschappijleer en
Geschiedenis 200 (was 0)
- **Profiel Economie en Maatschappij**
Geschiedenis 1 + 2 360 (was 280)
Maatschappijleer vervalt
- **Profiel Cultuur en Maatschappij**
Geschiedenis 1 + 2 360 (was 320)
Maatschappijleer vervalt

HAVO

- **Gemeenschappelijk deel**
MMW vervalt
Maatschappijleer en
Geschiedenis 160
- **Profiel Economie en Maatschappij**
Geschiedenis 1 + 2 240 (was 160)
Maatschappijleer vervalt
Management en economie vervalt

- **Profiel Cultuur en Maatschappij**
Geschiedenis 1 + 2 240 (was
hetzelfde)
Maatschappijleer vervalt

*'Op het moment ziet het ernaar uit dat
er aan deze urenverdeling niet erg
meer getornd gaat worden', aldus
Maria Grever, coördinator van de
werkgroep geschiedenis van de
vakontwikkelgroep GAM. Ook de
invulling van de uren, het program-*

*ma zoals omschreven in 'het blauwe
boekje' uitgegeven door de SLO,
officieel het Advies Examen-
programma Havo en Vwo
Geschiedenis en staatsinrichting, blijft
voorlopig zoals voorgesteld
verklaarde zij.*

Op 20 juni j.l. sprak staatssecretaris
Netelenbos met vertegenwoordigers
van de verschillende geledingen, die
te maken hebben met dit nieuwe
programma. Maria Grever en Wiel
Lenders van de werkgroep
geschiedenis, de voorzitter en vice-
voorzitter van de VGN, de voorzitter
van het KNHG en een externe
adviseur. De aanwezige historici
steunden eensgezind de inhoud van
het voorgestelde examenprogramma.
De bijgekomen uren in de profielen
kunnen over de reeds geformuleerde
onderwerpen verspreid worden. Om
ondanks het geringe aantal uren dat
ons vak werd toebedeeld toch nog
een behoorlijke spreiding in de tijd te
krijgen, waren er per onderwerp
maar mondjesmaat uren toebedeeld.
Wat het gemeenschappelijk gedeelte
betreft heeft de staatssecretaris voor
geschiedenis de twintigste eeuw en
voor maatschappijleer de thema's
'politieke besluitvorming' en 'massa-
media' voorgeschreven. Volgens de
aanwezigen hoefde dat elkaar niet te
bijten, een nadere afstemming van de
programma's van geschiedenis en
maatschappijleer moet zeker
mogelijk zijn.

Mevrouw Netelenbos kondigde aan
een commissie te willen samenstellen
om nog eens goed het hele aanbod
aan geschiedenis en staatsinrichting
in het basis- en voortgezet onderwijs
te bestuderen in het licht van de
verwachtingen van het vervolg-
onderwijs en de samenleving in het
algemeen.

Commentaar

Het is een goede zaak dat deze
nieuwe commissie zich niet blinde-
lings gaat storten op het 2e fase
programma.
Er komen kritische geluiden uit de
samenleving over het advies-
examenprogramma. Men mist '1600
Slag bij Nieuwpoort', het chrono-
logische feitenoverzicht van 0 tot nu,
een degelijke kennis van de vader-
landse historie, aandacht voor de
grote namen in de geschiedenis. En

zo kan je nog een tijdje doorgaan - lees er de krant maar op na. Op zich is dat niet zo verwonderlijk. Het blauwe boekje is geen kant en klaar schoolboek, maar geeft onderwerpen aan die nog uitgewerkt moeten worden. Pas wanneer dat gebeurt, is precies duidelijk wat de leerlingen aan historische inhouden leren en waar de gaten vallen. Maar dat het blauwe boekje dus een tussenstap is, komt niet op iedereen altijd even duidelijk over. Het nieuwe examenprogramma bouwt voort op de basisvorming en de eisen die de samenleving stelt aan een bovenbouw-leerling en geeft op inhoudelijk gebied vooral de grote lijnen aan. En welke feiten, namen, gebeurtenissen en verhalen daar precies bij horen, dat is een zaak van de methodenschrijvers en de docent.

Tineke Bogaerts

Het examen Mavo en Vbo

Een herkansing en een oproep

In Kleio nr. 5, juni/juli 1996, werd naast een uitgebreid verslag over het Havo- en het Vwo-examen, ook ingegaan op het Mavo en Vbo-examen. Door de beknoptheid van dat artikel is valselijk de indruk gewekt dat de schrijver het een slordig en onduidelijk examen vond. Dit was zeker niet het geval. De bedoeling van het artikel was slechts om een beperkt aantal onduidelijkheden aan te stippen en om daarnaast mijn zorg uit te spreken over het feit dat het talige aspect een steeds grotere rol gaat spelen en steeds meer leerlingen voor problemen stelt.

Overigens is dit een probleem dat niet alleen voor het examen opgaat, maar in nog veel grotere mate voor de schoolboeken. Vaak is de docent meer bezig met tekstverklaren dan met de behandeling van de geschiedenis.

Nu is geschiedenis ook een talig vak en is beheersing van de Nederlandse taal zeker een vereiste om het examen geschiedenis en staatsinrichting te kunnen maken. De schoolpraktijk wijst echter uit dat er een kloof dreigt te ontstaan tussen theorie en praktische verwezenlijking. Zeker op scholengemeenschappen in de grote steden, met veel allochtone leerlingen, ontstaan hier problemen.

Mijn bezorgdheid hierover heeft de

OPROEP

Ervaren docente geschiedenis (2e graads) zou graag haar fulltime baan in de randstad op willen geven voor een betrekking in Deventer of Zutphen en omgeving. Prima referenties.

**Wie heeft/weet een vacature?
Tel. 020 - 6245833.**

indruk kunnen wekken dat het hele examen de toets der kritiek niet kon doorstaan. Dit zou dan een misvatting zijn. Het examen heeft het hoogste scorecijfer opgeleverd in de laatste zes jaar en is zonder meer een grote verbetering in vergelijking met een paar jaar geleden; zeker op het gebied van structuurbegrippen en vaardigheden.

Daarom wil de redactie van Kleio het komende jaar meer aandacht gaan besteden aan de wijze waarop het Mavo-Vbo examen tot stand komt. En, in aansluiting op de woorden van Huub Kurstjens in zijn toespraak tijdens de algemene ledenvergadering van de VGN over de geringe aandacht voor het (I)vbo-Mavo onderwijs (zie KLEIO 3, april 1996), meer dan tot nu toe, aandacht schenken aan het werk van de Commissie Vbo/Mavo.

Het ligt in de bedoeling een bezoek te brengen aan het CITO om tekst en uitleg te krijgen over de totstandkoming van een examen. Overigens staat het iedereen vrij om ook van de uitnodiging van het CITO gebruik te maken. Het zal gaan om een datum in januari/februari 1997.

Naast deze uitnodiging doe ik hier een oproep aan diezelfde docenten om de Kleio-redactie de komende tijd op de hoogte te houden hoe zij hun leerlingen op het examen voorbereiden, op welke problemen ze stuiten en welke ideeën ze hun collega's kunnen aanreiken. Laten we met z'n allen proberen er het komende jaar voor te zorgen dat het geschiedenisonderwijs op het (I)vbo-Mavo eindelijk eens die aandacht krijgt die het zeker verdient, gezien de grote groep leerlingen die op dit niveau het vak volgt. En als eerbetoon aan al die docenten en examenmakers die zich blijven inzetten voor deze groep leerlingen. Daarom besluit ik met een oproep

aan iedereen die het (I)vbo-Mavo-onderwijs een warm hard toedraagt, om de komende tijd te reageren en/of zich op te geven voor een bezoek aan het CITO.

Jos Trippenree (contactpersoon)

N.B. Weliswaar probeert dit artikel goed te maken wat in een eerdere poging onduidelijk is gebleken, een pertinente fout had zeker beter gecheckt moeten worden: het Vbo-Mavo examen blijft gewoon twee uur duren en wordt niet verlengd (zie ook KLEIO 6, blz. 38).

Was im Gedächtnis bleibt

Een terugblik op de jaren 33 tot 49

Welke herinneringen hebben jongeren van destijds uit verschillende Europese landen (Duitsland, Italië, Rusland en nu ook Nederland) aan het einde van de Tweede Wereldoorlog?

Rondom deze centrale vraag stelde het Goethe Instituut München een reizende tentoonstelling samen die van oktober 1996 tot en met januari 1997 in Nederland te zien zal zijn. De tentoonstelling richt zich in eerste instantie op bovenbouw-leerlingen met Duits en geschiedenis in hun pakket. Het is de bedoeling dat zij een beeld krijgen van de manier waarop hun leeftijdgenoten het einde van de oorlog beleefden. Er wordt gewerkt met historische teksten, video en foto's. Naast een algemeen historisch overzicht wordt vooral de nadruk gelegd op de lotgevallen van individuele personen in die periode. Voor Nederland is aanvullend materiaal bij elkaar gezocht door studenten geschiedenis van de RU Groningen onder leiding van prof. Friso Wielenga.

Data en plaatsen:

15 okt. t/m 29 okt. Academiegebouw van de Universiteit Groningen
1 nov. t/m 16 nov. Universiteit Utrecht (vermoedelijk in het Academiegebouw op het Domplein)
19 nov. t/m 3 dec. Maagdenhuis van de UvA
6 dec. t/m 17 dec. Deutsche Schule in Den Haag
januari 1997 Nationaal Schoolmuseum in Rotterdam

Voor meer informatie:
Goethe Instituut Amsterdam,
Pädagogische Verbindungsstelle,
tel. 020-6230421.

WWWereldreis

Intercultureel festival en onderwijsbeurs op zondag 29 september in de Schouwburg van Nijmegen

Leraren basisonderwijs en VO die zin hebben in een leerzame en leuke dag kunnen op 29 september terecht in Nijmegen. Daar wordt dan het jaarlijkse festival gehouden van de Stichting Onderwijs Wereldwijs. Er is zowel voor de volwassenen als voor kinderen van alles te zien en te doen. Een belangrijk thema dit jaar is communicatie, vooral via Internet. Voor docenten zijn er workshops over Internet en Internettoepassingen. U kunt zien en uitproberen hoe deze nieuwe technologie gebruikt kan worden in het onderwijs over de Derde Wereld, vrede, milieu, kinder- en mensenrechten. Voor basisschool-kinderen is er een Internet-bus, voor oudere leerlingen een Internet-wedstrijd. Zang, dans en theater, spelletjes uit allerlei landen en een Marokkaanse souk zorgen voor een goede interculturele sfeer.

Voor meer informatie:
Stichting Onderwijs Wereldwijs,
tel. 024-3613074.

VGN-Excursie Verlicht Haarlem

De Didactiek- en Activiteitencommissie van de VGN organiseert een dagvullende excursie naar Haarlem op

zaterdag 9 november

Bij het CE-onderwerp 'Eenheid in tweevoud, Nederland 1780-1830' komen zaken aan de orde als Verlichting, redelijkheid, tolerantie, Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, volksonderwijs en dergelijke.

Een uitstapje waarin lerende en verpozende elementen harmonieus samen gaan, misstaat in dat verband niet.

In Haarlem zal 's morgens een bezoek worden gebracht aan het tussen 1786 en 1789 gebouwde landhuis 'Welgelegen', waarin de schatrijke Amsterdamse bankier Henry Hope een passend onderkomen voor zijn kunstschaten vestigde en waar hij zijn gasten ordentlich kon ontvangen. Dit prachtige buiten werd in 1808 gekocht door koning Lodewijk Napoleon en tot woonstede bestemd. Thans is het smaakvol gerestaureerde gebouw in gebruik als Provinciehuis van Noord-Holland.

Juist een zaterdag is zo geschikt voor een bezoek, omdat alle vertrekken dan bezichtigd kunnen worden vanwege de afwezigheid van ambtenaren.

Na de lunch wandelen we naar het onderkomen van het Teylers Genootschap, het Teylers Museum, dat recent is uitgebreid. Het museum komt voort uit de laatste wil van de zijde- en lakenhandelaar Pieter Teyler van der Hulst. Deze bepaalde dat zijn verzameling voor het publiek moest worden opengesteld: het 18e eeuwse ideaal om de verworvenheden van kunst en wetenschap voor iedereen toegankelijk te maken.

Programma:

- 9.45 uur verzamelen bij de poort van het Provinciehuis, Dreef 3, Haarlem (parkeerruimte aanwezig);
- 10.00-12.00 uur bezoek aan het Provinciehuis, Huis Welgelegen;
- 12.00-13.30 uur lunch;
- 13.30-14.00 uur wandeling naar Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem;
- 14.00-16.30 uur bezoek aan Teylers:
 - voordracht met dia-presentatie door B.C. Sliggers, hoofd presentatie van het museum, 'Teylers Museum, bolwerk van verlichtingsidealen';
 - thee;
 - rondleiding door bibliotheek en museum.

Prijs:

f40,- per persoon, introducees (van harte welkom) f50,-.

In dit bedrag zijn begrepen entrees, lunch en enkele verversingen. Houders van museumjaarkaarten wordt vriendelijk verzocht deze mee te nemen.

U kunt zich opgeven door een (telefonisch) berichtje te sturen naar Johan Raven (Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens, tel. 058-2574050) onder gelijktijdige overmaking van het verschuldigde bedrag op giro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag o.v.v. 'Excursie Haarlem' en het aantal personen.

Wacht niet te lang met de aanmelding. Het aantal deelnemers is niet meer dan zestig. De volgorde van binnenkomst van betaling beslist over de deelname. Geplaatste deelnemers krijgen geen nader bericht.

Piraten en kapers

Maritiem Museum Prins Hendrik in Rotterdam

Van 14 september tot en met 8 december is er in het Maritiem Museum aan de Leuvehaven van alles te beleven op het gebied van kapers en piraten.

Er is een tentoonstelling over kapers in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw - Watergeuzen, WIC, Barbarijse zeerovers, Duinkerker kapers in eigentijdse prenten.

In de hal van het museum vindt u alles over Piet Hein en zijn zilvervloot (buitgemaakt in 1628).

In de bibliotheek is een selectie kinder- en jeugdboeken over kapers en piraten te bekijken.

En de herfstvakantie (in deze regio 19 t/m 27 oktober) is een piratenweek met kinderfilms en kleurplaten en als klapstuk het piratenweekend op 26 en 27 oktober met een schatzoek-tocht, piratenschepen bouwen en de verkiezing van tot 'Engste Piraat Aller Tijden', kandidaten zijn verklede kinderen.

Dit alles wordt georganiseerd in samenwerking met de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Piraten en kapers*, het eerste deel in een nieuwe reeks populair-wetenschappelijke boeken voor jongeren, geschreven door Ronald Prud'homme van Reine.

Voor meer informatie: Educatieve Dienst, tel. 010-4132680.

Een keizer is ook maar een mens

Portretten en levensverhalen van tien Romeinse keizers

De Romeinen zelf zullen het niet zo benadert hebben, maar in het Thermenmuseum in Heerlen is tot en met 24 november een tentoonstelling gewijd aan de menselijke kant van tien bekende Romeinse keizers. Bustes, beelden, portretten op munten laten zien hoe ze eruit zagen en fragmenten uit het werk van eigentijdse geschiedschrijvers als Suetonius, Cassius Dio, Tacitus en Cicero geven inzicht in hun leven en

karakter, ondeugden en glorieuze daden.

Caesar, Augustus, Tiberius, Claudius, Trajanus, Marcus Aurelius enzovoort komen hier tot leven; niets menselijks was hen vreemd.

Thermenmuseum, Coriovallum-straat 9, Heerlen.

Europäische Akademie Berlin

Nascholingsaanbod najaar 1996

7 t/m 12 oktober - *'Berlin sechs Jahre nach der Vereinigung: Veränderungen in der Hauptstadtgesellschaft und der Bildung und deren Auswirkungen'*; cursus o.a. voor docenten geschiedenis uit Finland, Zweden en de BENELUX - voertaal Duits, kosten DM 590,- voor vijf overnachtingen op basis van volpension. Hierbij komen nog de reiskosten.

2 t/m 7 december - *'The Foreign and Security Policies of the European Union: How Should they improve to maintain Peace and stability in Europe'*; cursus voor docenten geschiedenis en mitschappijleer uit de EU-staten en Centraal Europa - voertaal Engels, kosten DM 425 voor vijf overnachtingen en volledig pension. De reiskosten van het goedkoopste 2e klas treinticket worden vergoed tot maximaal DM 400,-.

Het is misschien de moeite waard om uit te zoeken of u voor de kosten een PLATO-beurs kunt krijgen. De papieren daarvoor moeten op uw school aanwezig zijn.

U kunt deelnemen door u op te geven bij de Europese Academie Berlijn. t.a.v. Drs. M. de Jong, Bismarckallee 46-48, D-14193 Berlijn.
Tel. 004930-89595114.
Fax 004930-8266410.
Daar krijgt u ook verdere informatie.

VGN-CONFERENTIE VOOR JONGE LERAREN

Alle begin is moeilijk Starten en doorstarten in het voortgezet onderwijs

Sta je al/pas enkele jaren voor de klas en vind je geschiedenis ook zo'n leuk vak? Ben je dit jaar begonnen en denk je: 'Kon iemand me maar eens nog wat goede tips geven.' Zou je van gedachten willen wisselen met andere beginners en meer ervaren collega's?

Dan heb je nu de kans. De VGN organiseert op donderdag 7 en vrijdag 8 november 1996 een tweedaagse dubbel-conferentie: voor leraren geschiedenis en staatsinrichting, die net zijn begonnen of nog geen werk hebben gevonden, maar wel van plan zijn les te gaan geven, én voor collega's, die al enige tijd bezig zijn en hun ervaring wat willen verdiepen.

Vanwege de werkbaarheid is het aantal deelnemers beperkt tot twee groepen van twintig. Het is dus zaak zo snel mogelijk in te schrijven. De inschrijving staat open voor iedereen, maar leden van de VGN hebben voorrang bij plaatsing.

Programma globaal

De kern van het programma vormt een aantal workshops. Daarbij hebben we de volgende thema's in gedachten.

Voor de starters:

- Zelf lesmateriaal maken; zowel in het nieuwe examenprogramma als in de basisvorming staat het omgaan met structuurbegrippen (benaderingswijzen) en vaardigheden centraal. Bronnengebruik is hierbij onontbeerlijk. Vaak ontbreken echter nog de juiste lesmaterialen. In deze workshop wordt daaraan aandacht besteed.
- Vergroting van de zelfstandigheid van de leerlingen, in de basisvorming een belangrijk item, in de toekomstige tweede fase een speerpunt. Aan de hand van het Middeleeuws Boerendobbelspel gaan we bekijken wat de mogelijkheden zijn.
- Orde of wanorde: een strategie voor een effectieve aanpak in de les.

Voor de doorstarters:

- Het maken van toetsen.
- Het gebruik van historische voorwerpen in de les en de mogelijkheden die het museum daarbij in ondersteunende zin kan bieden.
- Het zoeken naar een onderwerp voor, het opbouwen en het uitvoeren van een historische vertelling.

Voor beide groepen:

- Het analyseren van speelfilms met het oog op het gebruik van fragmenten ervan in de les.

Verder is er uitgebreid de gelegenheid om ervaringen uit te wisselen en gaan we kijken wat het historische stripverhaal voor mogelijkheden biedt in de les.

Tijdens de conferentie ontvangen de deelnemers een reader met bijdragen en werkmateriaal, die op de conferentie betrekking hebben.

Locatie

De conferentie wordt gehouden in Huize Bergen te Vught. Hij is goed te bereiken met eigen of openbaar vervoer.

Kosten

Dankzij VGN-subsidie en de ondersteuning van de vakgroep geschiedenis van het KPC wordt slechts een eigen bijdrage gevraagd van f100,-. De mogelijkheid bestaat deze door uw school te laten betalen, aangezien het hier om nascholing gaat.

In het Kleionummer van mei 1994 vindt u hierover uitgebreide informatie.

Inschrijving

Wilt u zich opgeven of nog nadere informatie ontvangen, stuur dan een briefje naar de contactpersoon van de Conferentie 'Alle begin is moeilijk, starten en doorstarten in het onderwijs':

W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond (Stiphout).

U ontvangt dan zo snel mogelijk een reactie.

Wilt u bij inschrijving aangeven voor welk deel van het programma u in aanmerking wilt komen.

Gaarne in verband met het certificaat behalve naam en voorletters ook geboortedatum en geboorteplaats opgeven.

Certificaat

De deelnemers aan de conferentie ontvangen een nascholingscertificaat.

Advertentie

REIZEN NAAR ISTANBUL

Najaar

13 oktober t/m 20 oktober en
20 oktober t/m 27 oktober

Voorjaar

7 mei t/m 11 mei

R. v.d. Graven studeerde geschiedenis in Nijmegen en schreef diverse boeken en artikelen over Turkije. Onder zijn deskundige en enthousiaste begeleiding wandelt u in een kleine groep zeven dagen lang door Istanbul, de fascinerende metropool, waarover hij een aparte gids publiceerde. Wij bekijken uitvoerig de highlights, maar bezoeken ook plekken waar toeristen normaal niet komen, zoals de oude Griekse en joodse volkswijken aan de Gouden Hoorn, de dorpjes aan de Bosporus, de 19e eeuwse wijken, de kerkhoven en de heilige bronnen. Natuurlijk maken we ook een boottocht over de Bosporus.

Het programma is niet om zes uur afgelopen, waarna u uzelf maar moet zien te vermaken. Veel mensen komen dan terecht in hetzelfde tentje om de hoek en dat is jammer want uit eten gaan in verschillende wijken van Istanbul hoort helemaal bij het ervaren van deze prachtige stad.

U verblijft in een uitstekend 3-sterren hotel in een mooie oude volkswijk in het hartje van de stad.

Reissom f1495,-.

Bij de prijs is inbegrepen:
de vlucht

Amsterdam-Istanbul v.v.
logies en ontbijt
entreegelden
boot- en bustochtjes
een uitgebreid informatiepakket
(plattegrond, artikelen)
Meld u zich in verband met
de beperkte groepsgrootte
tijdig aan!

Voor meer informatie en een
brochure: 053-4324675
(ook buiten kantooruren).

Als u met een groep docenten of
een klas een reis naar Turkije wilt
maken, dan kunt u altijd bellen
voor nadere informatie.

NOT en het examen

'Het ontstaan van het moderne Nederland'

Een serie in drie delen, vanaf
maandag 25 november om 11.00 uur
op TV2.

Herhaling van alle delen na elkaar:
dinsdag 17 december om 10.30 uur.
Bij de serie is een docentenhand-
leiding gemaakt met informatie voor
de behandeling van het onderwerp.
Verder bevat de handleiding
verwerkingsbladen gewijd aan
personen die in de betreffende
periode een belangrijke rol gespeeld
hebben. U kunt deze kopiëren.
U kunt deze handleiding tijdens
kantooruren bestellen bij de NOT,
tel. 035-6236260.

'De Verenigde Staten 1787 - 1914'

Herhaling van de serie van vorig jaar
in een keer achter elkaar op dinsdag
26 november om 10.30 uur op TV2.
Ook bij deze serie is een
docentenhandleiding verkrijgbaar en
zijn er te kopiëren leerlingenbladen.

TELEAC/NOT

Nederland in de 20e eeuw

Op zondag 22 september start een
nieuwe serie over het Nederland van
de laatste honderd jaar. Het zijn tien
documentaires, telkens over een
ander thema. De eindredactie was in
handen van prof. Jan Bank.
Aan de orde komen de infrastruc-
tuur, de bevolking, de economie,
religie, democratie en sociale
zekerheid, zeden, kunst en cultuur,
sport, oorlog en vrede, en opkomst
en groei van de media.
Bij de serie is een boek uitgegeven,
met tien hoofdstukken correspon-
derend met de uitzendingen
geschreven door deskundigen op het
betreffende gebied. Prijs f49,75,
verkrijgbaar bij de boekhandel en bij
Teleac/NOT, tel. 030-2946946.

Uitzendtijd: vanaf 22 september
iedere zondagavond van 23.15-00.05
uur op TV2.

VERLEIDEN HEEFT TOEKOMST

AANMELDINGEN EN INLICHTINGEN:
Antwoordnummer 3507
6114 ZX Susteren

Een postzegel is niet nodig:
wel naam, adres, leeftijd, giro- of banknummer en (ev.) telefoonnummer.

Contributie:
• f 30,- p.j.
• 65+ f 20,-
• tot 27 jr. f 10,-

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door:
 Nog Verzekeringen

VRIENDEN VAN HET
GYMNASIUM

Nederland Stromenland

Een geschiedenis van de politieke stromingen

Paul Lucardie

1996. 2e herziene druk, 112 blz. ill. f 27,50 - ISBN 90 232 3153 8

Beschrijft de hoofdlijnen, het ontstaan en de ontwikkeling van de chris-
ten-democratie, het liberalisme, socialisme, anarchisme en fascisme in
Nederland. Ons land is een politiek veelstromenland. De politieke partij-
en van vandaag zijn de erfgenamen van deze politieke stromingen;
daarom vertonen ze ook nog steeds onderlinge verschillen.

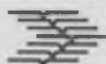
Deze geactualiseerde editie bevat informatie over recente politieke
stromingen en een register.

Verkrijgbaar in de boekhandel of rechtstreeks bij

Uitgeverij

VAN GORCUM

Postbus 43, 9400 AA Assen
Tel. 0592 379555 / Fax 0592 372064

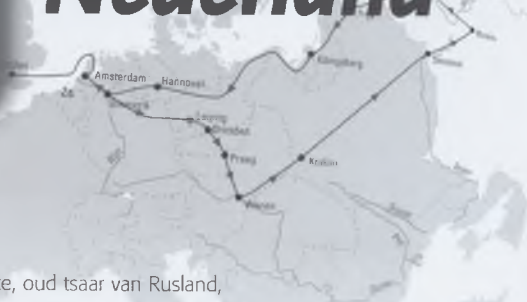
Bestelbon

Naam	_____ ex. Nederland stromenland
Adres	☐ wil graag de nieuwe catalogus ontvangen
Postcode	_____
Woonplaats	_____
Datum	_____
Handtekening	_____

Deze bon faxen - 0592 372064 - of in
een ongefrankeerde envelop zen-
den aan:
VAN GORCUM, Antwoordnummer 3
9400 VB Assen

Peter de Grote terug in Nederland

"Na drie eeuwen ben ik, Peter de Grote, oud tsaar van Rusland, weer in Nederland. Ter ere van mij is onlangs zelfs het Peter de Grote-jaar uitgeroepen. Naast al deze eer ben ik vooral verguld met de speciale uitgave van uitgeverij Thieme rondom mijn persoon: *Peter de Grote en West-Europa*. Het is er in een Russische en een Nederlandse versie.

Historici uit Nederland en Rusland hebben een informatierijke bundel samengesteld met veel kleurige illustraties, met name gericht op het laatste jaar van de basisvorming.

Zij hebben uniek bronnenmateriaal over mij verzameld en de opdrachten zo geformuleerd, dat leerlingen er zelfstandig mee aan de slag kunnen.

En nu komt het! Omdat Thieme een nieuw fonds voor geschiedenis heeft, is de Nederlandse uitgave te koop voor de aantrekkelijke introductieprijs van f 9,95.

Schoolsets van 30 exemplaren zijn verkrijgbaar voor slechts f 125,-. Bel nu de docentenlijn: 0575-594880 en bestel mij."

Thieme

VIA EUROCLIO:

***Het Midden-Oosten vijf jaar na de Golfoorlog:
Geografische en historische analyse van een conflictregio***

Het Midden-Oosten, eens de bakermat van de Westerse beschaving, is sinds decennia een conflictregio. Raakpunt van drie continenten en drie wereldgodsdiensten beschikt deze regio over enorme reserves olie en aardgas. Het grote tekort aan water echter, zorgt voor een scherpe discussie over de verdeling in de regio. Het Westen laat het Midden-Oosten niet los. In 1991 voerde het oorlog tegen Saddam Hoessein om hem terug te dringen. Irak leeft sindsdien in de greep van strikte VN-resoluties. Ook scherpe tegenstellingen tussen fundamentalistische en meer gematigde groepen halen de media. Binnen dat geheel proberen de Israëlische regering en vertegenwoordigers van de Palestijnse gemeenschap een vredesproces te realiseren.

Op **12 oktober 1996** in **Brussel** zal er over dit onderwerp een uitgebreide conferentie plaatsvinden. Het programma ziet er als volgt uit:

- 9.30: Ontvangst deelnemers - koffie
uitreiking syllabus, verdeling werkgroepen
- 10.00: Lezing "Het Midden-Oosten, een geografische en geo-politieke analyse. De strijd om het water", door Henk Donckers, geograaf en verbonden aan de KU Nijmegen.
- 10.40: Lezing "Het Midden-Oosten, machtsverschuivingen sinds de Golfoorlog", door Ludo Abicht, filosoof en verbonden aan de UIA.
- 11.30: Lezing "Het vredesproces Israel-Palestijnen", door Haider Abdel Shafi.
Oprichter van "De beweging voor de opbouw van de Palestijnse democratie".
- 12.30: Lunch
- 14.00: Eerste sessie werkgroepen
- 15.00: Tweede sessie werkgroepen
In de werkgroepen zal een verdieping en analyse plaatsvinden van de lezingen. In drie van de zes werkgroepen zal dat gebeuren aan de hand van getoond audio-visueel materiaal: speel film, documentaire en dia's.
- 16.00: Afsluiting met borrel

Belangstellenden uit Nederland zijn van harte uitgenodigd en Nederlandse deelname wordt bijzonder op prijs gesteld.

De conferentie zal gehouden worden op 12 oktober in het VUB, Pleinlaan 2, QC, 1050 Brussel.

Inschrijving kan tot 1-10-1996 en gebeurt door betaling van 950 BFr en door contact op te nemen met Joke van der Leeuw-Roord of Hélène Budé-Janssens. De kosten voor deelname zijn inclusief koffie, lunch, syllabus en een bewijs van deelname.

Joke van der Leeuw - Roord
Voorzitter EUROCLIO
Louise Henriëttestraat 16
2595 TH Den Haag
Tel & fax 070-385 36 69
j.vanderleeuw@pobox.ruu.nl

Hélène Budé - Janssens
Secretaris EUROCLIO
Patrijslaan 12A
2261 ED Leidschendam
Tel & fax 070-320 12 68